

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija),
dr. Damjan Hancič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov
(Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina
(Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2018

Redakcija te številke je bila zaključena 10. 12. 2018.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Letna naročnina
25 €

Cena posamezne številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 2 • 2018 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Andreja Valič Zver
Dr. Tamara Griesser Pečar
– ob življenjskem jubileju
7

Razprave

Milko Mikola
Westni – celjski veleindustrialci
21

Mirjam Dujo Jurjevčič
Revolucionarno nasilje
na Bloški planoti leta 1942
59

Miha Drobnič
Delovanje taborišča Šentvid
87

Damjan Hančič
Odnos kamniške partije
do Katoliške cerkve
v prvih povojnih letih
117

Jelka Piškurić
*Upravna ureditev Ljubljane in njenih občin
v času socializma*

135

Predstavitev zgodovinskih virov

Renato Podbersič
Spomini Srečka Šuligoja iz leta 1945

157

Igor Grdina
Marksistični center zaseda

181

Recenzije

Tomaž Kladnik
*Blaž Torkar in Miha Kuhar, Zadnja bitka na Soči 1917,
Založba Mohorjeva, Celovec 2018*

205

Jelka Piškurić
*Marjeta Pisk, Vi čuvarji ste obmejni, Pesemska
ustvarjalnost Goriških brd v procesih nacionalizacije
kulture, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2018*

209

Dr. Tamara Griesser Pečar
– ob življenjskem jubileju

Najino prvo srečanje sega v pomlad leta 2008, ko je Slovenija pod vodstvom Janeza Janše predsedovala Evropski uniji in je Ministrstvo za pravosodje vodil ugledni pravnik dr. Lovro Šturm. Kot predsednica Društva učiteljev zgodovine Slovenije in po uspešno izvedenem mednarodnem projektu Človekove pravice in pouk zgodovine sem bila povabljen v Bruselj na prvo evropsko javno tribuno o totalitarizmi. Slovenija je tudi na tem področju orala ledino, ki je po pridružitvi novih članic izza nekdanje železne zavese na evropskem parketu ostajala dokaj nedotaknjena. Prva Janševa vlada je pogumno ugriznila v precej trd oreh obračuna z vsemi tremi totalitarizmi, ki so v dvajsetem stoletju pustošili po Evropi. Nove članice Evropske unije so doživele sovjetski in titoistični škorenj, ki sta za seboj pustila desetine milijonov žrtev. Fizično nasilje, zunajsodni umori, taborišča smrti, prisilno delo, odvzemi premoženja, nasilne selitve v oddaljene kraje, brezmejna moč tajne politične policije, politični sodni procesi, prepovedane knjige, zaplenjeni časopisi, šole v tujih jezikih, spremembe imen in priimkov, neusmiljeno uničevanje političnih nasprotnikov, železna zavesa ter še mnoge oblike systemskega in sistematičnega nasilja nad človekovim dostojanstvom so zarezale globoke rane v evropsko tkivo. A pridružitve novih članic v

evropsko družino je zbudila upanje, da bomo našo totalitarno evropsko preteklost prepoznali kot skupno dediščino, ki bo nam in naslednjim generacijam v poduk in oporo pri prizadevanjih za demokratičnejšo prihodnost.

V optimističnem vzdušju tedaj še precej kozmopolitskega Bruslja smo se torej srečali v veži temačnega hotela v bližini Evropske komisije: dr. Tamara Griesser Pečar, dr. Ljubo Sirc, dr. Peter Jambrek in jaz. Ujeti v pozni večer smo se odločili, da posedimo kar v hotelu in se pogovorimo o javni tribuni, ki se je obetala naslednji dan. Naš pogovor, osredinjen na teme, ki mnoge Slovenke in Slovence bolijo še danes, se je zavlekel globoko v noč. Kljub različnim izkušnjam vsakega od nas smo se strinjali, da je proces tranzicijske pravičnosti nujen, še zlasti na Slovenskem.

Pogovora v odsevu pritajene svetlobe hotelskih svetilk se spominjam, kot bi se zgodil včeraj. Zame je bil znanilec nekih drugačnih izzivov, ki so se iztekli v desetletno vodenje Študijskega centra za narodno spravo. Instituciji, ki je bila ustanovljena maja leta 2008 in je vzknila iz pravosodnega sektorja za popravo krivic in narodno spravo z dr. Milkom Mikolo na čelu, nihče ni prerokoval prav dolgega življenja. Novi minister za pravosodje se nas je pozno jeseni lotil z vsemi topovi – za začetek nam je vzel plače. Kot da smo ponovno v letu 1945 in je »pravica« na strani tistega, ki vlada. Vse drugo naj ne bi veljalo. Trezni glasovi razuma so zaustavili neumnosti oblastiteljnih povzpetnikov. Študijski center za narodno spravo je v desetih letih obstoja kljub turbulencam že nešteto dokazal svojo odlično kondicijo. In prav dr. Tamara Griesser Pečar je bila ena od tistih oseb, ki je neomajno verjela v moč preživetja Študijskega centra za narodno spravo. Z vrhunsko znanstveno potenco in integriteto, dokazano v mednarodnih

znanstvenoraziskovalnih vodah, nam je bila vseh deset let delovanja v močno oporo.

Z dr. Griesserjevo sva po prvem bruseljskem srečanju vzpostavili pristen in prijateljski odnos, ki traja vse do danes. Z vsakim nadaljnjim pogovorom, bodisi osebnim, telefonskim ali pisnim, sem spoznavala njeno izjemno osebnost, ki sočloveka bogati ne le s svojo zelo strokovno podkovanostjo, pač pa tudi s pogumno, z vztrajno in s pristržno naklonjenostjo.

Počaščena sem, da lahko ob njenem življenjskem jubileju napišem nekaj o njej in tudi na ta način predstavim njeno bogato življenjsko pot. Dr. Tamara Griesser Pečar se je rodila 18. marca 1947 v Ljubljani kot hčerka Franca in Pavle Pečar, roj. Letonja. Šolo je obiskovala v Ljubljani, Portorožu in Kopru. Njenega očeta je povojna oblast iz ljubljanskega Litostroja poslala za direktorja novoustanovljene tovarne Tomos v Kopru. Zaradi udbovskega šikaniranja in celo poskusa zastrupitve se je oče odločil za umik v tujino, za njim pa sta se podali tudi žena in hčerka. Tako se je dr. Griesserjeva, potem ko je družina oktobra 1962 zapustila Slovenijo, šolala še v New Yorku in na Dunaju. Po končani srednji šoli *American International School* na Dunaju je nadaljevala študij na ameriški šoli v Parizu, nato pa vpisala študij zgodovine in anglistike na Dunaju. Leta 1973 je na Dunaju pri prof. dr. Richardu Plaschki uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo *Die Stellung der slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten 1918–1920 (Stališče slovenske deželne vlade do Koroške 1918–1920)*. Po končanem študiju se je poročila s tirolskim publicistom in urednikom dr. Hermannom Griesserjem, ki ga je kot študentka spoznala na družinskem smučarskem dopustu. S soprogom se je preselila v Langenfeld pri Düsseldorfu, pozneje pa še v München in Hameln. Vzgojila

sta dva sinova. Dr. Tamara Griesser Pečar danes s soprogom živi na Dunaju. A njena pogosta prisotnost v Sloveniji priča o trajni navezanosti na domovino. Nepogrešljivo je njeno sodelovanje v različnih odmevnih projektih, predavateljsko delo na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, vodenje programske skupine Študijskega centra za narodno spravo in redno oglašanje v medijih.

Poklicna pot je dr. Tamaro Griesser Pečar najprej vodila v učiteljske vode. V šolskem letu 1974/1975 je poučevala angleščino, zgodovino in politiko na Dr. Rüsseler Schule v Düsseldorfu. Od septembra 1975 do junija 1980 je bila docentka za angleščino na ljudski univerzi v Langenfeldu v Severnem Porenju - Vestfaliji. V časopisih *Rheinischer Merkur* in *Die Welt* je redno objavljala recenzije zgodovinskih del in knjig za otroke ter ocene televizijskih oddaj.

Vzporedno je tekla njena bogata znanstvenoraziskovalna pot. Kot zgodovinarica se je v številnih obravnavah, člankih in analizah ukvarjala predvsem s koncem avstro-ogrske monarhije ter z raziskovanjem slovenske zgodovine med drugo svetovno vojno in po njej, pa tudi z zgodovino Katoliške cerkve od leta 1941 do 1990. Na omenjeno tematiko je napisala vrsto znanstvenih monografij. Leta 1985 je pri založbi Gustav Lübbe Verlag izdala monografijo *Zita. Die Wahrheit über Europas letzte Kaiserin (Zita. Resnica o zadnji evropski cesarici)*. Monografija je doživela skupno dvanajst izdaj, med drugim tudi v japonsščini, češčini in italijanščini. Pri založbi Almathea Verlag na Dunaju je leta 1988 izšla monografija *Die Mission Sixtus. Österreichs Friedensversuch im Ersten Weltkrieg (Misija Sixtus. Avstrijski mirovni poskus med prvo svetovno vojno)*. Med pomembna dela zagotovo spada tudi izvedensko mnenje o škofu dr. Gregoriju Rožmanu, ki jo je napisala na

predlog generalnega javnega tožilca dr. Antona Drobniča. Na osnovi te ekspertize je leta 1996 v sodelovanju z zgodovinarjem dr. Francetom M. Dolinarjem pripravila znanstveno monografijo *Rožmanov proces*, ki je izšla pri založbi Družina. Leta 1997 je pri Mohorjevi družbi izšla njena monografija *Stanislav Lenič, Življenjepis iz zapora*.

Leta 2003 je pri založbi Böhlau Verlag na Dunaju izšlo njeno odmevno delo *Das zerrissene Volk, Slowenien 1941–1946. Okkupation, Kollaboration, Bürgerkrieg, Revolution*. Monografija je malo pozneje, leta 2004, izšla tudi v Sloveniji pri založbi Mladinska knjiga pod naslovom *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945*. To je celovita zgodovinska študija druge svetovne vojne na Slovenskem, saj zajema tako okupacijo in odpor kot kolaboracijo, državljansko vojno in revolucijo. Dr. Griesserjeva se v zgodovinski študiji ob upoštevanju enotne civilizacijske perspektive ukvarja s preučevanjem vzrokov, dogodkov, udeležencev in posledic druge svetovne vojne v Sloveniji. S preučevanjem in z analizo številnih zgodovinskih virov je skušala objektivno razumeti in bralcu sintetično predstaviti tematiko ter podati kar se da jasno podobo bistva, ciljev, prakse in značilnosti različnih družbenih in političnih sil tistega časa: organizacij, političnih strank, zvez, vojaških in paravojaških enot v Sloveniji.

Njenemu raziskovalnemu opusu se je v letu 2006 pridružila monografija *Cerkev na zatožni klopi. Sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*, ki jo je izdala založba Družina. V sodelovanju z Marijo Čipić Rehar, dr. Francetom M. Dolinarjem, Blažem Otrinom in Julijano Visočnik je dr. Griesserjeva leta 2009 pripravila publikacijo *Med sodbo sodišča in sodbo vesti: dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu*. V njej obja-

vljeni dokumenti pojasnjujejo ozadje sodnega procesa proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu. Predstavljeni so njegov življenjepis med drugo svetovno vojno, politično motiviran sodni proces, zahteve po njegovi razveljavitvi in zahteve po varstvu zakonitosti. V letu 2001 je pri založbi Böhlau Verlag izšla publikacija *Maribor/Marburg an der Drau, eine kleine Stadtgeschichte*. V njej dr. Griesserjeva predstavlja zgodovino mesta, ki se je razvilo iz nekdanjega nemškega otoka sredi slovenskega podeželja v samozavestno in kulturno bogato slovensko mesto. Za odmevno pravno študijo o okupaciji in revoluciji v Sloveniji med letoma 1941 in 1946, ki jo je pripravil ugledni mednarodni pravnik Dieter Blumenwitz, je dr. Griesserjeva leta 2005 napisala uvodno študijo.

Tamara Griesser Pečar sodeluje tudi v različnih slovenskih in mednarodnih projektih. Bila je članica projektne skupine, ki je v okviru Evropske znanstvene fundacije (European Science Foundation – ESF) izvajala raziskovalni projekt z naslovom *Vpliv nacistične in fašistične vladavine v Evropi (The Impact of National Socialist and Fascist Rule on Europe)*. Delovala je v skupini zgodovinarjev, ki se je ukvarjala s položajem cerkve v Evropi pod fašizmom in nacionalnim socializmom. Leta 2002 je v zvezi s tem projektom v sodelovanju s Teološko fakulteto Univerze v Ljubljani izvedla mednarodno delavnico. Kot rezultat raziskovalnega projekta je leta 2007 v dveh zvezkih izšla publikacija z naslovom *Religion under Siege*, v kateri je objavila prispevek *Staat und Kirche in Slowenien 1941–1950*. V Študijskem centru za narodno spravo je med letoma 2009 in 2016 uspešno vodila raziskovalni program *Nasilje komunističnega totalitarizma v Sloveniji 1941–1990*. Od leta 2017 je vodja programske skupine, ki izvaja raziskovalni program *Zgodovinsko-pravni vidiki kršitev človekovih pravic*

in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Dr. Griesserjeva je aktivna tudi pri pripravi in postavitvi razstav, s katerimi spoznanja zgodovinske stroke predstavlja širši javnosti. Leta 1998 je sodelovala pri pripravi in organizaciji razstave z naslovom *Temna stran meseca, Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1991*. Za istoimenski zbornik je pripravila prispevek z naslovom *Procesi proti duhovnikom in redovništvu po maju 1945*. Leta 2007 je v sodelovanju z Arhivom Republike Slovenije, Nadškofijskim arhivom iz Ljubljane, Muzejem novejšje zgodovine in založbo Družina pripravila odmevno razstavo z naslovom *Boj proti veri in cerkvi*, ki je bila postavljena na ogled v mnogih krajih v Sloveniji in zamejstvu, med drugim v Ljubljani, Mariboru, Celju, Kopru, na Prevaljah, v Novem mestu, Trebnjem, na Sveti gori pri Novi Gorici, v Beltincih, na Ptujski gori, v Trbovljah, Črnomlju, Kranju, Gorici in drugje. Leta 2012 je sodelovala pri pripravi razstave *Vročje sledi hladne vojne*, pripravila pa je tudi prispevek za istoimensko publikacijo.

Dr. Griesserjeva redno sodeluje na mednarodnih in domačih simpozijih, posvetih in okroglih mizah, kjer predstavlja svoje znanstvenoraziskovalno delo in vnaša nov pogled v slovensko zgodovinopisje. Med drugim je s prispevki nastopila na številnih mednarodnih simpozijih: leta 1995 v Ljubljani (*Slovenija in leto 1945*), kot razpravljavka novembra 1996 v Bostonu, v Gorici leta 1997 in leta 2005, na simpoziju o avstrijskem cesarju Karlu I. februarja 2004 na Dunaju, na različnih simpozijih v Sloveniku v Rimu (Rožmanov, Ehrlichov, Vovkov, Tomašičev, Torošev simpozij) in na simpoziju v Mödlingu. Med slovenskim predsedovanjem Svetu Evropske unije je aprila 2008 sodelovala na javni tribuni v Bruslju z

naslovom *Crimes Committed by Totalitarian Regimes* ter za zbornik z istim naslovom pripravila prispevek *The Roman Catholic Church in Slovenia under three totalitarian regimes*. Dr. Tamara Griesser Pečar je na povabilo sodelovala na več mednarodnih konferencah doma in v tujini. Leta 2009 je na povabilo Europa Gesellschaft v Berlinu z Joachimom Gauckom razpravljala o tem, kako se Evropejci, ki so izkusili fašizem in komunizem, soočajo s posledicami teh diktatur; njen prispevek z naslovom *Verschwiegene Gräber: die Massenmorde der Partisanen* je leta 2011 izšel v publikaciji z naslovom *Freiheit, ach Freiheit: vereintes Europa – geteiltes Gedächtnis*. V letu 2010 je sodelovala na mednarodnem znanstvenem simpoziju *Pomembne slovenske osebnosti 20. stoletja*, ki ga je organiziralo Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru. Ob 20. obletnici osamosvojitve Slovenije je omenjeno društvo organiziralo mednarodni znanstveni simpozij z naslovom *Osamosvojitve Slovenije – med realnostjo in pričakovanji (1991–2011)*, na katerem je sodelovala s prispevkom *Vloga Nemčije pri osamosvojitvi Slovenije*. S prispevkom *Katoliška cerkev v komunistični Sloveniji: »sovražnik številka ena«* je maja 2012 sodelovala na mednarodnem znanstvenem simpoziju *Represivne metode totalitarnih režimov*. Dr. Griesserjeva je redna gostja Društva slovenskih izobražencev v Trstu, predava pa tudi drugod po Sloveniji in v tujini ter sodeluje pri televizijskih oddajah in okroglih mizah. S strani Avstrije je bila imenovana za članico avstrijsko-slovenske zgodovinske komisije. Pomembno je njeno delovanje med Slovenci po svetu (v Avstriji, Nemčiji, Veliki Britaniji, ZDA, Argentini in drugje).

Leta 2004 ji je papež Janez Pavel II. podelil odlikovanje *Pro Ecclesia et Pontifice*. Leta 2006 ji je dunajski Inštitut za Podonavje in Srednjo Evropo (Institut für den Donauraum und

Mitteleuropa) podelil nagrado *Anton Gindely*, ki se podeljuje za pomembne dosežke na področju kulture in zgodovinopisja ter za spodbujanje jezikovne, nacionalne in verske različnosti v regiji. Nagrado je prejela za znanstveno monografijo *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945 (Das zerrissene Volk, Slowenien 1941–1946)*.

Dr. Tamara Griesser Pečar je med letoma 1999 in 2002 delovala kot asistentka na katedri za zgodovino Cerkve na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Septembra 2007 je bila na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru izvoljena v naziv docentke za predmetno področje sodobne zgodovine. Predava na Fakulteti za uporabne družbene študije Univerze v Novi Gorici in na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru.

Znanstvenoraziskovalno in pedagoško delo dr. Tamare Griesser Pečar uživa ugled ne samo v Sloveniji, temveč tudi drugod po Evropi. Njene monografije so izjemno pomembne in spadajo v sam vrh historiografskih dosežkov. Treba je poudariti, da raziskovalno delo dr. Tamare Griesser Pečar temelji predvsem na uporabi arhivskega gradiva in različnih vrst virov, hkrati pa se zaveda pomena dozdajšnjih študij oziroma literature. Poleg tega se odlikuje z izjemnima delavnostjo in predanostjo.

Strokovna dejavnost Tamare Griesser Pečar je zelo široka in sega na različna območja, od objavljanja monografij, razprav, znanstvene kritike, predavanj na znanstvenih simpozijih in strokovnih posvetih, do članstva v različnih strokovnih komisijah. Izjemno pomembno je, da je pri svojem delu aktivna tudi na pedagoškem področju, kjer znanje prenaša na mlajše generacije.

Tamara Griesser Pečar je ne samo odlična znanstvenica, temveč s svojim delom povezuje znanstveno sodelovanje Slovenije z evropskim in s svetovnim prostorom. S tem je

aktivno prispevala tudi k večji prepoznavnosti Slovenije in slovenskega zgodovinopisja v svetu. Ob življenjskem jubileju ji sodelavci Študijskega centra za narodno spravo iz srca voščimo vse najboljše in ji želimo obilo zdravja, poguma in moči. Bog Te živi, draga Tamara!

Dr. Andreja Valič Zver

Dr. Tamara Griesser Pečar

Fotografija: Študijski center za narodno spravo

R a z p r a v e

Prejeto: 13. 9. 2018
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Milko Mikola¹

Westni – celjski veleindustrialci

Izvleček

V prispevku je obravnavana podjetniška dejavnost Westnov od leta 1894, ko je Adolf Westen st. v Celju ustanovil podjetje za proizvodnjo emajlirane posode, pa do leta 1945, ko jim je komunistična oblast vsa njihova podjetja v Sloveniji in drugje v Jugoslaviji zaplenila. Glavni poudarek v njem je na tovarni emajlirane posode v Celju, ki je Westnom omogočila vzpon med veleindustrialce. Hkrati pa avtor podaja tudi pregled drugih njihovih podjetij v Sloveniji oz. Jugoslaviji in v nekaterih drugih evropskih državah. Poleg tega je v prispevku okvirno prikazan odnos Westnov do njihovih delavcev, do nacizma in nemških okupacijskih oblasti ter do Osvobodilne fronte.

KLJUČNE BESEDE: industrija v Celju, rodbina Westen, podjetništvo na Slovenskem, nemški industrialci v Sloveniji, povojni sodni procesi

¹ Dr. Milko Mikola, doktor zgodovinskih znanosti, znanstveni svetnik v pokoju, Škofja vas pri Celju, milkomikola@gmail.com

Abstract

The article deals with the entrepreneurial activity of the Westens from 1894, when Adolf Westen Sr established a company for the production of enamelware in Celje, to 1945, when the Communist authorities confiscated all their companies in Slovenia and elsewhere in Yugoslavia. The main emphasis of the article lies on the enamelware factory in Celje, which enabled the Westens to become leading industrialists. Moreover, the author gives an overview of their other companies in Slovenia or Yugoslavia and some other European countries. Furthermore, the article provides a general depiction of the Westens' attitude towards their workers, Nazism and German occupier authorities, and the Liberation Front.

KEY WORDS: industry in Celje, the Westen family, entrepreneurship in Slovenia, German industrialists in Slovenia, post-war judicial processes

Uvod

Z izumrtjem grofov in knezov Celjskih leta 1456 je Celje izgubilo položaj knežjega mesta, s tem pa tudi svoj dotedanji pomen. Miniti so morala stoletja, da se je ponovno dvignilo. Njegov ponovni vzpon se je začel šele konec 19. stoletja, povezan pa je bil predvsem z uveljavljanjem industrije. Med tistimi, ki so bili za razvoj industrije v Celju najzaslužnejši, vsekakor posebno mesto pripada Westnom. Predstavljali so pravi fenomen, saj se jim je v razmeroma kratkem obdobju uspelo iz skromnih podjetnikov dvigniti v največje industrialce v Sloveniji in vsej Jugoslaviji.

Kot nadvse uspešni podjetniki so Westni zagotavljali kruh tisočim slovenskih delavcev in njihovim družinam. Svoja podjetja so imeli ne le v Sloveniji in drugje v Jugoslaviji, ampak tudi v nekaterih drugih evropskih državah. Pri tem je treba posebej poudariti, da je njihov vzpon med veleindustrialce omogočila predvsem njihova tovarna emajlirane posode v Celju, ki je poslovala tako uspešno, da so z njenim ustvarjenim dobičkom lahko začeli kupovati delnice drugih podjetij. Westni pa se niso uveljavili samo na področju podjetništva, ampak tudi v bančništvu, saj so bili lastniki nekaterih pomembnih denarnih zavodov.

Njihova nadvse uspešna podjetniška zgodba, ki se je začela davnega leta 1894 s prihodom Adolfa Westna starejšega v Celje in z ustanovitvijo obrtnega podjetja za emajliranje surove posode, je žal trajala samo okroglega pol stoletja. Končala se je leta 1945 z zaplembo in s podržavljenjem vseh njihovih podjetij in denarnih zavodov ter drugega premoženja. S tem so bili Westni kot podjetniki uničeni in so postali zgodovina. Vendar je zapuščina, ki so nam jo pustili, vidna še danes. To so predvsem njihova nekdanja podjetja v Sloveniji, ki vsa še vedno uspešno poslujejo; v Celju pa na Westne spominja tudi

Gaberje, ki kot tipično industrijsko in delavsko naselje predstavlja pomemben arhitekturni spomenik.

Čeprav so bili Westni podjetniki evropskega formata, se jih danes spominjajo le še nekateri najstarejši Celjani, medtem ko velika večina ljudi v Sloveniji zanje ni nikoli niti slišala. V veliki meri je to treba pripisati dejstvu, da se o bivših podjetnikih v obdobju socializma skoraj ni pisalo, če pa se je, se jih je, v skladu s komunistično ideologijo, prikazovalo predvsem kot kapitalistične izkoriščevalce. To je veljalo tudi za Westne. Danes, ko v Sloveniji zasebno podjetništvo znova predstavlja temelj našega gospodarstva in ko so podjetniške sposobnosti posameznikov znova cenjene, je končno nastopil čas, da Westnom v zgodovini celjske in slovenske industrije priznamo mesto, ki jim pripada.

Westnova tovarna emajlirane posode v Celju

Leta 1894 Adolf Westen st. v Celju ustanovi
obrtno podjetje za emajliranje surove posode

Kot je omenjeno že v uvodu, je Westnom hiter vzpon med največje slovenske in jugoslovanske industrialce omogočilo predvsem njihovo podjetje za proizvodnjo emajlirane posode v Celju, zato bomo temu podjetju posvetili največ pozornosti. Ustanovitev in razvoj sta bila tesno povezana z njegovim ustanoviteljem Adolfom Westnom starejšim. Adolf Westen st. (1850–1942) se je rodil 14. februarja 1850 v Lüttringhausnu pri Remscheidu v Vestfaliji.² Družina, iz katere je izhajal, ni spadala med premožnejše. To, da so se nekateri v njegovi rodbini

² Ivan Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, Druga knjiga, Mladinska knjiga v Ljubljani, 1970, str. 160.

ukvarjali s kovaštvom, je verjetno vsaj v določeni meri vplivalo, da se je tudi on svojo podjetniško žilico odločil preizkusiti v kovinarstvu. Srečno naključje je hotelo, da je izjemen podjetniški talent izkazal ravno v Celju.

Preden je Adolf Westen st. stopil na pot samostojnega podjetnika, je bil trgovski potnik pri svojem stricu Haardtu, lastniku tovarne emajlirane posode v Knittelfeldu na Štajerskem. V tej službi je spoznal tudi slovenske dežele, kar je bilo odločilno za njegovo odločitev, da tukaj ustanovi tovarno emajlirane posode. Preden pa je sprejel tako odločitev, je leta 1890 Kranjski industrijski družbi (KID) predlagal, naj podjetje za izdelovanje emajlirane posode ustanovi na Gorenjskem, on pa bi kot njegov ravnatelj prevzel tehnično in komercialno vodenje.³ Ker se je vodstvu KID njegov predlog zdel preveč tvegan, ga je zavrnilo. Adolf Westen st. se je zato odločil, da tako podjetje ustanovi sam, vendar ne na Gorenjskem, ampak nekje na slovenskem Štajerskem.

Za kraj, kjer bi ga ustanovil, je izbral Celje oziroma Gaberje. Izbira bi bila težko boljša. Lega mesta je bila za prodajo izdelkov zelo ugodna, saj v vseh južnih avstro-ogrskih deželah in na vsem Balkanu ni bilo nobene take tovarne, iz Celja pa je bil razmeroma lahek dostop v Italijo, Romunijo, Rusijo in na Bližnji vzhod.⁴ Ker v Celju tedaj razen Cinkarne ni bilo še nobenega drugega večjega industrijskega obrata, tudi ni bilo težko dobiti dovolj potrebne delovne sile. Zagotovljena pa je bila tudi oskrba s premogom kot energetskim virom, saj so bili v Zasavju in v bližnji okolici Celja številni premogovniki.

Tako je Adolf Westen st. leta 1894 v Celju (Gaberju) ustanovil podjetje za emajliranje posode, ki je ob ustanovitvi sicer

3 Prav tam.

4 Janko Orožen, *Tovarna emajlirane posode v Celju 1894–1945*, Celjski zbornik, 1975–1976, str. 368.

imelo obrtni značaj, vendar je z njegovo ustanovitvijo položil temelje poznejšemu velikemu industrijskemu obratu. Navezal je stike z ravnateljem štorske železarne Francem Dulo in s celjskimi trgovci Ivanom Radakovitzem, Julijem Rakuschem in Viktorjem Woggom ter 30. junija 1894 skupaj z njimi od celjskega podjetnika Petra Majdiča kupil zemljišče ob Teharski cesti.⁵ Na njem je dal postaviti barako, v kateri je nameraval emajlirati surovo posodo, ki bi jo dobival od svojega strica Haardta iz Knittelfelda.

Obrtno podjetje kmalu preraste v industrijski obrat

Podjetje je začelo delo 8. oktobra 1894.⁶ S seznama zaposlenih je razvidno, da je bilo tega leta v njem samo deset zaposlenih, od katerih so bili štirje domačini, šest pa jih je Adolf Westen st. pripeljal iz Nemčije oziroma iz Knittelfelda na Štajerskem.⁷ Naloga slednjih je bila, da so kot mojstri druge delavce usposabljali v emajliranju surove posode. Hkrati z rastjo podjetja je naraščalo tudi število zaposlenih. Sprva so bili v podjetju zaposleni samo moški, pozneje pa tudi ženske in celo otroci.

Leta 1895 je Adolf Westen st. dokupil nova zemljišča in na njih postavil dodatne delavnice, kar mu je omogočilo, da je število zaposlenih potrojil in da je surovo posodo, ki jo je dotlej dobival od strica Haardta iz Knittelfelda, začel izdelovati sam. Ker je s tem njegovo obrtno podjetje začelo preraščati v industrijski obrat, ga je 27. aprila 1896 pri okrožnem kot trgovskem sodišču v Celju registriral kot posamično firmo pod imenom A. Westen, Email & Blechgeschirr-Erzeugung, Cilli.⁸

5 Prav tam.

6 Ivan Mohorič, nav. delo, str. 160.

7 Prav tam.

8 Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju, Trgovski in združni registri, Reg. posamičnih firm II/104.

Ker je Adolf Westen st. za nadaljnji razvoj podjetja potreboval kapital, ki pa ga sam ni imel dovolj, se je leta 1896 odločil ustanoviti komanditno družbo, v katero so poleg njega vstopili še ravnatelj štorske železarne Franc Dula ter celjska veletrgovca Julij Rakusch in Gustav Stiger.⁹ Družabniška pogodba je bila podpisana 23. decembra 1896, podjetje pa je bilo 27. avgusta 1897 v trgovski register pri okrožnem kot trgovskemu sodišču v Celju vpisano pod imenom Adolf Westen & Commandite-Emailwarenfabrik, Gaberje bei Cilli, nato pa 23. decembra 1897 pod imenom Commandite Gesellschaft A. Westen.¹⁰

Vsak od družabnikov je v podjetje vložil po 12.500 goldinarjev. Leta 1901 je Franc Dula iz družbe izstopil, Rakusch in Stiger pa sta svoja deleža povečala, in sicer Rakusch na 40.025 kron Stiger pa na 48.842 kron.¹¹ Ker je podjetje dobro poslovalo, je Adolf Westen st. leta 1904 Juliusa Rakuscha in Gustava Stigerja izplačal in tako znova sam postal njegov edini lastnik.¹² S tem je njegovo podjetje spet dobilo značaj posamične firme (tvrde), ki je bila pri okrožnem kot trgovskemu sodišču v Celju vpisana 5. avgusta 1904, in sicer pod imenom A. Westen, Cilli, Stanzwerk und Emailblechgeschirr Fabrik.¹³

Da je Adolfu Westnu st. uspelo v tako kratkem času iz obrtnega podjetja ustvariti industrijsko podjetje, samo po sebi dokazuje, kako uspešno je njegovo podjetje poslovalo oziroma kako sposoben podjetnik je bil. Do smrti leta 1942 je ostal samski in je živel le za podjetje, v katerem je delal od zore do mraka.¹⁴ Osnovna dejavnost njegovega podjetja je bila

9 ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju, Trgovski in zadružni registri, Reg. družb I/172.

10 Prav tam.

11 Prav tam.

12 Prav tam.

13 ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju, Registri firm in zadružni registri, Reg. posamičnih firm III/189 in Reg. A I/104.

14 Ivan Mohorič, nav. delo, str. 161.

izdelovanje emajlirane posode, poleg katere pa je že leto dni pred začetkom prve svetovne vojne začelo izdelovati tudi pocinkano, brušeno in pokositrano posodo. Pred prvo svetovno vojno je Westnovo podjetje 30 odstotkov proizvedene posode prodalo na domačem tržišču, to je na območju Avstro-Ogrske, kar 70 odstotkov pa je izvozilo na tuja tržišča, in sicer v Rusijo, Turčijo, Egipt, Italijo, Španijo, Grčijo, Albanijo, Srbijo, Bolgarijo, Romunijo in celo v Ameriko, Indijo in na Kitajsko.¹⁵

Za potrebe podjetja je Adolf Westen st. že leta 1910 postavil lastno elektrarno s parno turbino moči 700 konjskih sil, ki je proizvajala tolikšne viške električne energije, da so jo od leta 1913 lahko 50.000 KWh oddajali uporabnikom na območju današnje Mestne občine Celje za potrebe mestne razsvetljave.¹⁶ Po prvi svetovni vojni pa je Westnovo podjetje električni tok dobivalo iz elektrarne Fala, v rezervi pa je še vedno imelo svojo parno turbino z močjo 270 konjskih sil.¹⁷

Adolf Westen st. vodenje podjetja prepusti svojima nečakoma

Ker Adolf Westen st. ni bil poročen in je bil brez potomcev, je leta 1895 k sebi v Celje vzel nečaka Adolfa Westna ml. in Avgusta Westna, ki sta takrat šele končala srednjo poklicno šolo. Oba sta bila rojena v Lüttringhausnu pri Remscheidu v Vestfaliji, Adolf 28. julija 1877, Avgust pa 25. decembra 1878. Poleg sestre sta imela še brata Petra in Franca, ki sta se prav

15 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 448, Zbornica TOI, t. e. 311/3, vprašalna pola za Westnovo podjetje iz leta 1919.

16 Bojan Himmelreich, *Začetki elektrifikacije mesta Celja*, Celjski zbornik 1991, str. 68.

17 ARS, AS 448, TOI, t. e. 309/12, vprašalne pole podjetja A. Westen, d. d.

tako uveljavila kot podjetnika, prvi v Lodžu na Poljskem, drugi pa v Mediašu na Sedmograškem (v Transilvaniji) v Romuniji.¹⁸

Nečaka Adolf in Avgust pri stricu v njegovem podjetju nista uživala nobenih privilegijev in je zanju veljal enako strog režim kot za vse druge zaposlene. Skupaj z drugimi sta morala delati fizično v vseh oddelkih, kar pa jima je koristilo, ker sta s tem dobro spoznala vse faze proizvodnje.¹⁹ Avgust Westen je poleg tega vodil evidenco delavcev, obračun mezd in korespondenco, pri čemer se je izkazal kot spreten trgovec in izvrsten organizator. Po določenem času je Adolf Westen st. Avgustu poveril vodenje komerciale, njegovemu bratu Adolfu pa tehnično vodstvo obratov.²⁰ Čeprav je bil Adolf Westen ml. samouk, se je v trdi šoli strica in mojstrov naučil reševati vsa tehnična vprašanja, kar je bilo izjemno pomembno, saj v podjetju ob izbruhu prve svetovne vojne, ko je zaposlovalo že več kot tisoč delavcev in imelo že velik strojni park, še ni bilo zaposlenega nobenega inženirja.²¹

Adolf Westen st. je ostal v Celju do leta 1912, ko se je odselil v Gradec, kjer je živel do smrti leta 1942. Vodenje podjetja je prepustil nečakoma Adolfu in Avgustu, ki sta njegovo delo uspešno nadaljevala.

Leta 1924 se podjetje preoblikuje v delniško družbo

Ko je leta 1918 s koncem prve svetovne vojne in z razpadom Avstro-Ogrske večji del Slovenije prišel v okvir novoustanovljene Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, je to Westnom sprva povzročilo določene težave. Ker sta bila Avgust Westen

18 Ivan Mohorič, nav. delo, str. 162.

19 Ivan Mohorič, nav. delo, str. 161.

20 Prav tam.

21 Prav tam.

in Adolf Westen ml. avstrijska državljana, torej državljana sovražne države, so jugoslovanske oblasti nad njunim podjetjem uvedle sekvester, kar pomeni, da so ga začasno postavile pod svojo upravo. Nastali problem sta brata rešila tako, da sta sprejela jugoslovansko državljanstvo, s čimer je bil sekvester nad njunim podjetjem ukinjen.

Ustanovitev Jugoslavije je za nadaljnje poslovanje Westnovega podjetja prinesla ugodne posledice, saj se mu je s tem odprlo jugoslovansko tržišče, na katerem tedaj ni bilo nobene drugega podjetja, ki bi proizvajalo emajlirano kuhinjsko posodo. Ker je bilo povpraševanje po tej posodi vse večje, so Westni morali poskrbeti za povečanje proizvodnje. S tem ciljem so se leta 1924 odločili, da podjetje iz posamične družbe (tvrdke) preoblikujejo v delniško družbo in s tem povečajo njegov kapital. Ker po tedanji jugoslovanski zakonodaji člani delniške družbe niso smeli biti samo družinski člani, so Westni kot družabnike vanjo vključili ravnatelja svojega podjetja Josefa Pfeifferja in kot zunanjega člana lastnika šoštanjske usnjarne Franca Woschnagga. Vendar pa sta bila oba brez lastništva nad delnicami in zato tudi brez glasovalne pravice. S tem so bili formalni pogoji za ustanovitev delniške družbe izpolnjeni.

Ministrstvo trgovine in industrije Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je dovoljenje za ustanovitev delniške družbe izdalo 13. maja 1924,²² do njene ustanovitve pa je prišlo na ustanovnem občnem zboru družabnikov 25. maja 1924.²³ Delniška družba je bila pri okrožnem kot trgovskem sodišču v Celju 2. julija 1924 registrirana pod imenom A. Westen, delniška družba v Celju, Tovarna emajlirane, pocinkane, brušene in pokositrane posode

22 ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju, Trgovinski in zadružni registri, šk. 3, zbirka listin za vpis v trgovinski register, a. e. 37.

23 ZAC, A. Westen-EMO Celje, t. e. 1, Zapisnik ustanovnega občnega zbora delniške družbe A. Westen, d. d., z dne 25. 5. 1924.

(skrajšano A. Westen, d. d.).²⁴ Ob ustanovitvi delniške družbe je njena glavnica znašala 5.000.000 din, razdeljenih na 50.000 polnokritih, na prinositelja se glasečih delnic po 100 din.²⁵ S sklepom občnega zbora družbenikov dne 28. septembra 1924 se je z izdajo novih delnic po 100 din delniška glavnica dvignila na 20.000.000 din,²⁶ s sklepom občnega zbora družbenikov 23. julija 1930 pa na 25.000.000 din.²⁷

Čeprav je tovarno emajlirane posode formalno prevzela delniška družba, je ta dejansko še naprej predstavljala Westno-vo družinsko podjetje, saj sta ob ustanovitvi delniške družbe lastnika vseh izdanih delnic postala samo Adolf Westen ml. in Avgust Westen, in sicer vsak do polovice. Njun stric Adolf Westen st., ki je bil avstrijski državljani in je, kot rečeno, od leta 1912 dalje živel v Gradcu, je bil sicer predsednik delniške družbe, ne pa tudi solastnik njenih delnic. Leta 1932 je umrlega Franca Woschnagga v upravnem odboru zamenjal sin Adolfa Westna ml., dipl. inž. Max Adolf Westen (1913–1955). Rodil se je 7. novembra 1913 v Gradcu očetu Adolfu Westnu ml. in materi Annemarie Westen, roj. Hünermann.²⁸ Osnovno šolo je končal v Celju, srednjo šolo pa v Gradcu. Po končani srednji šoli je šolanje nadaljeval v Dresdnu in Stuttgartu.²⁹ Ko je leta 1935 diplomiral in postal diplomirani inženir kemije, se je zaposlil v očetovi in stričevi tovarni emajlirane posode ter že naslednje leto postal njen obratovodja. Na tem položaju je ostal do konca vojne leta 1945.

24 Prav tam.

25 Prav tam.

26 ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju, Trgovski in zadružni registri, Reg. B II/45.

27 Prav tam.

28 ARA, AS 1931, t. e. 395, Udbin dosje Maxa Adolfa Westna, str. 18.

29 Prav tam.

Poslovanje podjetja v obdobju med obema vojnama

Tudi po prvi svetovni vojni je bila glavni proizvod Westnovega podjetja še vedno emajlirana posoda. Leta 1919 je podjetje ob polnem obratovanju dnevno proizvedlo 15.000 kg kuhinjske posode.³⁰ Z njo je pokrivalo vse potrebe jugoslovanskega trga, na katerem je imelo monopol, izvažalo pa jo je v Turčijo, Italijo, Albanijo, Grčijo, Sirijo, Palestino, Egipt, Tunis, Maroko in na Malto.³¹

Ker so Westni svoj monopol nad proizvodnjo kuhinjske posode na jugoslovanskem tržišču na vsak način hoteli ohraniti, so vsak pojav domače konkurence takoj zatrli. To se je pokazalo v primeru konkurenčnega podjetja, ki ga je v Celju leta 1921 ustanovil podjetnik Karol Pertinač. Ker so Westni v njegovem podjetju videli nevarnega konkurenta, so ga skušali uničiti, kar jim je tudi uspelo. Že leta 1928 je Pertinačevo podjetje prenehalo obstajati, Karol Pertinač pa se je zaposlil pri Westnu. Da bi zabrisali vsako sled za njegovim podjetjem, so Westni kupili njegovo tovarniško poslopje na Dolgem polju in ga dali porušiti.³²

Proizvodnja emajlirane in tudi druge posode se je v Westnovem podjetju v tridesetih letih nenehno povečevala. Koliko je znašala v posameznih letih v obdobju 1932–1938, prikazuje naslednja tabela.³³

30 ARS, AS 448, Zbornica TOI, t. e. 311/3, vprašalna pola podjetja A. Westen, d. d.

31 ARS, AS 448, Zbornica TOI, t. e. 309/12, vprašalna pola podjetja A. Westen, d. d., za leto 1939.

32 ZAC, MOC 1919–1941, t. e. 21, spis A 1215/26.

33 ARS, AS 448, Zbornica TOI, t. e. 309/12, vprašalne pole podjetja A. Westen, d. d.

Leto	Emajlirana posoda	Pocinkana posoda	Brušena posoda	Pokositrana posoda
1932	2000 ton	350 ton	130 ton	20 ton
1934	2.438.492 kg	422.473 kg	133.963 kg	26.542 kg
1935	2613 ton	435 ton	155 ton	28 ton
1936	3337 ton	477,5 tone	165 ton	36,6 tone
1938	3.722.615 kg	538.461 kg	197.077 kg	46.786 kg

Westni so proizvodni program nenehno dopolnjevali z novimi izdelki, tako da je ta pred drugo svetovno vojno obsegal več kot 620 raznih emajliranih in pocinkanih proizvodov.³⁴ Poleg kuhinjske posode so izdelovali tudi različne higienske, kuhinjske in gospodinjske naprave, kopalne kadi in drugo. Leta 1932 je Westново podjetje začelo izdelovati tudi jeklene radiatorje. Poleg izdelkov za civilne namene je začelo izdelovati tudi nekatere izdelke za potrebe jugoslovanske vojske: čelade, aluminijaste porcije, čutarice in ohišja za protipehotne mine.

Podjetje je ves čas poslovalo zelo uspešno in je celo med veliko svetovno gospodarsko krizo na začetku tridesetih let, ki se je čutila tudi v slovenski in jugoslovanski kovinarski industriji, lastnikom prinašalo lep dobiček. V obdobju 1925–1939 je bil njegov dobiček naslednji:³⁵

34 Ivan Mohorič, nav. delo, str. 163.

35 ZAC, Westen-EMO Celje, t. e. 1, Letna poslovna poročila podjetja 1926–1940.

Leto	Višina čistega dobička	Leto	Višina čistega dobička
1925	687.843,47 din	1933	3.677.912 din
1926	925.668,52 din	1934	3.888.136 din
1927	3.125.648,63 din	1935	3.654.117 din
1928	Ni podatka.	1936	5.399.559 din
1829	3.560.978,93 din	1937	2.203.375 din
1930	3.150.788,90 din	1938	3.426.807 din
1931	2.775.696,88 din	1939	2.789.426 din
1932	2.420,322,22 din		

Uspešno poslovanje podjetja je Westnom omogočalo, da so proizvodnjo ne le širili, ampak jo tudi modernizirali. Leta 1926 so modernizirali in izpopolnili (racionalizirali) vse obratne oddelke.³⁶ Uredili so novo emajlirnico, stare emajlirne peči so nadomestili s tremi kontinuiranimi pečmi, kakršnih do takrat v Srednji Evropi še ni bilo, zgradili pa so tudi tri muflovke.³⁷ Leta 1927 so zgradili emajlirnico II, lakirnico, sušilnico in nakladalnico, v letih 1929–1930 pa so zgradili še lužilnico in pocinkovalnico, osrednje skladišče za pločevino ter mehanično delavnico.³⁸ Nova velika pridobitev pa je bila orodjarna. Leta

³⁶ Janko Orožen, navedemo delo, str. 381.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Janko Orožen, nav. delo, str. 382.

1939 je Max Adolf Westen poleg obstoječih tovarniških poslopij začel graditi tovarno za mletje mineralov.³⁹

Zaradi večje prepoznavnosti svojih izdelkov so Westni zanje uvedli svoj zaščitni znak. To sta bila dva na zadnjih nogah stoječa in drug proti drugemu obrnjena leva z dvignjenima repoma in iztegnjenima jezikoma, ki s prednjimi šapami držita locen na tleh med njima stoječe trebušaste posode, na kateri sta črki AW (kratica za Adolf Westen). Zaščitni znak so najprej leta 1922 dali registrirati pri pristojnem jugoslovanskem uradu v Beogradu, nato pa leta 1928 še pri mednarodnem uradu v Bernu.⁴⁰ Za določeno vrsto posode so uporabljali tudi oznaki Ideal in Eterna-Special.⁴¹

Hiter razvoj Westnovega podjetja se je odražal tudi v naraščanju števila v njem zaposlenih delavcev in nameščencev.⁴² Od prvotnih deset, kolikor jih je bilo zaposlenih ob ustanovitvi podjetja leta 1894, je do leta 1898 njihovo število naraslo že na več kot sto, do leta 1913 pa že na več kot tisoč.⁴³ Tudi v obdobju med obema vojnama je število zaposlenih naraščalo, vendar je močno nihalo. Največ jih je bilo zaposlenih leta 1929, in sicer več kot 2300.⁴⁴ Med zaposlenimi je bil velik delež žensk. Medtem ko so bili delavci in delavke izključno slovenske narodnosti, pa so strokovni kader (vodil ga je inž. Erich

39 ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju, Trgovski in združni registri, Reg. A III/220.

40 Janko Orožen, nav. delo, str. 380.

41 ARS, AS 448, Zbornica TOI, t. e. 309/12, vprašalne pole za podjetje A. Westen, d. d.

42 Pregled števila zaposlenih po posameznih letih v obdobju 1894–1941 je podan v: Milko Mikola, *Zgodovina celjske industrije*, Zgodovinski arhiv Celje, Celje, 2004, str. 61.

43 ZAC, Westen-EMO Celje, Kronika Tovarne emajlirane posode, str. 28, 29.

44 Prav tam.

Greiner) tvorili pretežno Nemci. Občevalni jezik v podjetju je bil nemški, prav tako pa sta se v nemščini vodila tudi knjigovodstvo in korespondenca. Slovenščina je bila v rabi samo v občevanju z oblastnimi organi.

Poslovanje podjetja med okupacijo 1941–1945

Takoj po nemški zasedbi Celja aprila 1941 so politično vodstvo v Westnovi tovarni prevzeli člani Švabsko-nemške kulturne zveze (nem. *Schwäbisch-deutscher Kulturbund*). Kulturbund, katerega člani so bili tudi vsi trije Westni, ki so ga denarno podpirali, je imel pred vojno v njihovem podjetju močno postojanko.⁴⁵ Političnemu vodstvu v podjetju je načeloval inž. Erich Greiner, ki je bil zagrizen nacist, njegovi najtesnejši sodelavci pa so bili obratni pooblaščenec Albert Heiligstein, sudetski Nmec Karl Körber in inž. Walter Graham.⁴⁶

V podjetju so uvedli pravi teror. Najprej so dosegli, da so bili izseljeni vsi tisti delavci in nameščenci, ki so bili na že izdelanih seznamih. Skupaj jih je bilo izseljenih 26.⁴⁷ Od zaposlenih so »zahtevali, da se govori v obratu edino le nemško, da morajo vsi pozdravljati z dvignjeno desnico ter jih pod pretnjo odpusta iz službe silili, da aktivno sodelujejo v nacističnih organizacijah. Po vsem obratu so postavili svoje ovaduhe, ki so nadzirali delavstvo ter sproti javljali vsak prestopok na pristojno mesto.«⁴⁸ Vsi zaposleni so bili pod nadzorom varnostne službe (nem. *Sicherheitsdienst*), ki je opravljala obveščevalno službo v podjetju in je vsakega osumljenca predala gestapu. Med okupacijo je bilo

45 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 220.

46 Prav tam.

47 Prav tam.

48 Prav tam.

iz Westnove tovarne emajlirane posode zaprtih 51 delavcev in nameščencev, od katerih je bilo 27 ustrelenih.⁴⁹

Nemške okupacijske oblasti so Westново celjsko podjetje vključile v svojo oboroževalno industrijo in ga uvrstile v skupino Luftwaffe.⁵⁰ Podjetje je bilo neposredno podrejeno oboroževalni komandi (nem. *Rüstungskommando*) v Gradcu, katere zaupnik v podjetju je bil Kurt Gröger.⁵¹ On je kot namestnik obratovodje Maxa Adolfa Westna skrbel, da so bile naloge, ki jih je Westnovemu podjetju postavljaj »Rüstungskommando«, tudi izvršene.

»Rüstungskommando« je najprej leta 1941 opravil pregled tovarniških objektov in določil, da se bosta dva novozgrajena objekta, ki do takrat še nista bila v obratovanju, uporabila za vojno industrijo.⁵² Na začetku leta 1942 so vanju namestili stroje, in sicer v enega za popravilo kril in trupov vojaških letal Dornier (DO-217), ki so jih izdelovali v Nemčiji v mestu Friedrichschafen, v drugega pa za izdelovanje oklepnih plošč (nem. *Panzerplatte*).⁵³ Od junija 1942 do septembra 1944 so popravili približno 980 letalskih kril in 400 letalskih trupov.⁵⁴ Obrata sta predstavljala poseben oddelek, imenovan DO-Halle. Ker je bil ta oddelek pod nadzorom »Sicherheistdiensta«, je bil vstop vanj mogoč le s posebno legitimacijo, vsak v njem zaposleni pa je moral podpisati izjavo, v kateri se je obvezal, da ne bo govoril, kaj dela, niti o načinu dela.⁵⁵ Zaradi bližajoče se fronte je bil leta 1944 oddelek DO-Halle skupaj z nemškim strokovnim kadrom prestavljen nazaj v Friedrichschafen.⁵⁶

49 Prav tam.

50 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 16/a.

51 Prav tam, str. 212.

52 Prav tam, str. 218.

53 Prav tam.

54 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 214.

55 Prav tam.

56 Prav tam.

Poleg izvajanja popravil kril in trupov vojaških letal Dornier ter izdelovanja oklepnih plošč je Westnovo podjetje za potrebe nemške vojske izdelovalo še vrsto drugih izdelkov, denimo, stabilizatorje za bombe, ohišja za morske mine, zaboje za municijo, čutarice in porcije iz aluminija itd.⁵⁷ Ko je začelo proizvajati izdelke za nemško vojsko, se je število v njem zaposlenih povečalo na okoli dva tisoč, delavcem pa so delovnik z osmih podaljšali na deset ur.⁵⁸

Ker je Westnovo podjetje med vojno velik del proizvodnih zmogljivosti preusmerilo za potrebe nemške vojske, se je proizvodnja posode in drugih izdelkov za civilne namene v njem zmanjšala za okoli 30 odstotkov.⁵⁹ V letih 1941, 1942, 1943 in 1944 je znašala:⁶⁰

Leto	Količina posode	Količina drugih proizvodov	Skupaj
1941	3.839.016 kg	601.295 kg	4.440.311 kg
1942	5.214.849 kg	722.655 kg	5.937.504 kg
1943	2.659.502 kg	267.240 kg	2.796.742 kg
1944	1.730.110 kg	53.890 kg	1.784.000 kg
1945	1.436.042 kg	168.730 kg	1.604.722 kg

57 ZAC, Westen-Emo Celje, Kronika Tovarne emajlirane posode Celje, str. 6.

58 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 218.

59 Prav tam.

60 ZAC, Westen-EMO Celje, Kronika Tovarne emajlirane posode, str. 41.

Druga Westnova podjetja v Sloveniji

Poleg celjske tovarne emajlirane posode so Westni imeli v Sloveniji v svoji lasti tudi Tovarno kemičnih izdelkov v Hrastniku, d. d., in Kranjsko industrijsko družbo, d. d., bili pa so tudi lastniki precejšnjega števila delnic Trboveljske premogokopne družbe (TPD). O teh podjetjih bomo podali samo nekatere osnovne podatke.

Tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku

To podjetje sta že leta 1858 ustanovila tržaška trgovca, brata Franc in Jurij Gossleth. Podjetje je imelo do leta 1878 značaj posamične družbe, tega leta pa se je preoblikovalo v delniško družbo. Ko se je leta 1914 delniška družba reorganizirala, so njeni večinski lastniki postali Westni. Podjetje je sprva izdelovalo strojilo za usnje, nato pa tudi druge kemične proizvode, med katerimi sta bili najpomembnejši žveplena in klorovodikova kislina.

Tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku, d. d., je poleg obrata v Hrastniku imela še dva obrata v Celju (Gaberju). Prvega so ustanovili že leta 1891, v njem pa so iz žveplovega dioksida, ki se je sproščal pri topljenju cinkove rude v Cinkarni, pridobivali žvepleno kislino. Pred prvo svetovno vojno so je letno pridobili 432 vagonov.⁶¹ V obratu je bilo pred prvo svetovno vojno 63 zaposlenih, od tega 60 moških in tri ženske.⁶² Leta 1919 se je osamosvojil in postal samostojno podjetje. Drugi obrat v Celju (Gaberju) je Tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku, d. d.,

61 ARS, AS 448, Zbornica TOI, t. e. 311/3, vprašalna pola podjetja Tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku, d. d.

62 Prav tam.

ustanovila leta 1927, v njem pa so proizvajali superfosfat, od leta 1934 pa še gnojilo, imenovano fosfatna žlindra.

Kranjska industrijska družba, d. d.

Kranjska industrijska družba (KID), d. d., je bila ustanovljena leta 1869.⁶³ Po prvi svetovni vojni so večino njenih delnic kupile italijanske banke, kar pa jugoslovanskim oblastem, zaradi napetih odnosov z Italijo, ni ustrezalo. Zato so bile zainteresirane, da bi iz strateških razlogov KID prešla v roke domačega kapitala. Edini podjetniki v Jugoslaviji, ki so prišli v poštev za njen nakup, so bili Westni, ker so imeli potrebni kapital, hkrati pa so za to izkazovali tudi poslovni interes. Dotlej so namreč železno pločevino, iz katere so v svoji celjski tovarni izdelovali emajlirano posodo, morali uvažati iz tujine, z nakupom KID pa bi lahko pločevino začeli proizvajati v njeni jeseniški železarni.

Preden pa so se Westni odločili za nakup delnic KID, je Avgust Westen po zaupnih strokovnjakih in vodilnih metalurgih dal obrate jeseniške železarne oceniti in tehnično pregledati. Čeprav je pregled pokazal, da so v obratih zastarele naprave in da bi njihova posodobitev zahtevala milijonske investicije, se je Avgust Westen leta 1929 za odkup delnic KID kljub temu odločil.⁶⁴ Vsota, ki so jo za 61.000 delnic plačali italijanskim bankam, v poslovnih knjigah sicer ni zabeležena, se pa ocenjuje, da je kupnina znašala približno 65 milijonov dinarjev.⁶⁵ Z nakupom KID so poleg njenih metalurških obratov

63 Zgodovina Kranjske industrijske družbe je prikazana v delu Ivana Mohoriča *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, Mladinska knjiga v Ljubljani, 1970.

64 Ivan Mohorič, nav. delo, str. 160.

65 Prav tam.

na Jesenicah v roke Westnov prišli tudi njeni rudniki železove rude v Topuskem na Hrvaškem in v zahodni Bosni.

Železarna (jeklarna) na Jesenicah je bila tehnično zastarela, poleg tega pa tudi ni imela plavžev, zaradi česar je bila odvisna od tujega grodlja in starega železa. Avgust Westen se je dobro zavedal, da mora takoj pristopiti k njeni tehnični modernizaciji, zato je z njo začel že leta 1930. Pri tem se je zgledoval po nemških železarnah v Porurju. Izvedba modernizacije bi potekala v treh etapah. V okviru prve etape so nameravali izvesti reorganizacijo proizvodnje pri obstoječih napravah, vendar z novo strojno opremo, v drugi etapi je bila predvidena gradnja sodobnih plavžev, v tretji etapi pa so nameravali postaviti nov obrat nekje v notranjosti države v bližini rudne baze.⁶⁶ Stroški predvidenih investicij so bili preračunani na 150 milijonov dinarjev.⁶⁷

Prvi dve fazi načrtovane modernizacije jeseniške železarne je Avgustu Westnu in vodstvu KID kljub gospodarski krizi, ki je prizadela tudi železarstvo, uspelo do začetka druge svetovne vojne v celoti izpeljati. Največjo pridobitev je predstavljala gradnja sodobnih plavžev, ki so jeseniški jeklarni zagotavljali surovo železo, hkrati pa so lahko uporabili železovo rudo, ki so jo pridobivali v lastnih rudnikih. S tem je Avgust Westen Kranjsko industrijsko družbo oziroma njeno jeseniško železarno ne le rešil pred možnim propadom, ampak ji je tudi zagotovil perspektivo. Poleg Avgusta Westna sta bila za uspešno poslovanje KID najzaslužnejša njena tehnična ravnateljca inž. Leo Dostal (v obdobju 1930–1938) in dr. inž. Herman Klinar (v obdobju 1938–1945).

66 Ivan Mohorič, nav. delo, str. 168.

67 Ivan Mohorič, nav. delo, str. 169.

Westnova podjetja drugje v Jugoslaviji

Poleg Tovarne emajlirane posode v Celju, Tovarne kemičnih izdelkov v Hrastniku, d. d., in Kranjske industrijske družbe, d. d., so bili Westni tudi lastniki in solastniki nekaterih industrijskih podjetij in rudnikov drugje na območju Jugoslavije. Tako so v Kneževcu pri Beogradu imeli tovarno razstreliva, v Novem Sadu pa so bili solastniki grafičnega podjetja Druckerei und Verlagsaktiengesellschaft. Omenili pa smo že, da so z nakupom Kranjske industrijske družbe postali tudi lastniki rudnikov železove rude v Topuskem na Hrvaškem in v zahodni Bosni. Podjetja v Jugoslaviji, ki so bila v celoti v lasti Westnov, so tvorila Westnov jugoslovanski koncern.

Westnova podjetja v drugih evropskih državah

Westni so se kot podjetniki uveljavili tudi v nekaterih drugih evropskih državah. Eno njihovih podjetij v tujini je bilo podjetje za izdelovanje emajlirane posode, ki ga je Avgust Westen ustanovil leta 1925 v Bassanu del Grappa pri Trevisu v Benečiji v severni Italiji. Tudi to podjetje je bilo vključeno v Westnov jugoslovanski koncern.⁶⁸ V njem je bilo zaposlenih več kot 900 delavcev. Dohodki, ki jih je prinašalo, so Westnom leta 1929 omogočili nakup delnic KID. Tako kot za celjsko podjetje sta bila zaščitni znak tudi za to Westново podjetje dva leva.

Pomembno vlogo pa so si Westni v obdobju med obema vojnama pridobili tudi v poljsko-romunskem koncernu, ki sta ga ustanovila Avgustova in Adolfova brata Franc in Peter. Omenjeni koncern je imel dve središči, in sicer enega v Olkuzu na Poljskem, drugega pa v mestu Mediaš v Transilvaniji (v

68 Janko Orožen, nav. delo, str. 395.

Romuniji).⁶⁹ Poleg podjetij na Poljskem in v Romuniji je bila vanj vključena tudi rusko-avstrijska delniška družba Rostov na Donu v Rusiji.⁷⁰ Postopoma je tudi poljsko-romunski koncern prišel v roke celjskih Westnov, in sicer z dajanjem posojil. Do leta 1927 mu je Avgust Westen nakazal posojilo v višini 2.950.000 švicarskih frankov, pozneje pa še eno v višini 3.600.000 švicarskih frankov.⁷¹ Po določitih posebne pogodbe, ki so jo sklenili 27. junija 1927, je Avgust Westen prevzel vrhovno vodstvo nad vsemi podjetji v sklopu poljsko-romunskega koncerna.⁷²

Westnovi denarni zavodi

Westni so se uveljavili tudi na področju bančništva. Ker je njihovo premoženje po prvi svetovni vojni stalno naraščalo, so začeli stremeti k temu, da bi postali neodvisni od bank in si ustvarili lastni denarni zavod. S tem namenom so v družbi z Ljubljansko mestno hranilnico odkupili Ljubljanski kreditni zavod za trgovino in industrijo, ki je bil dotlej podružnica Dunajskega denarnega zavoda.⁷³ Zatem so kupili delnice Dunavske banke v Beogradu, ki je bila ustanovljena leta 1897 in je imela pol milijona dinarjev svojega kapitala.⁷⁴ Po vstopu v ta denarni zavod so Westni njegovo delniško glavnico takoj povečali na tri milijone in leta 1927 na trinajst milijonov dinarjev.⁷⁵ Maja 1930 so navedeni denarni zavod združili s Trgovsko

69 Prav tam.

70 Prav tam.

71 Prav tam.

72 Prav tam.

73 Janko Orožen, nav. delo, str. 391.

74 Ivan Mohorič, nav. delo, str. 163.

75 Prav tam.

banko, d. d., v Zemunu, ki je bila denarni zavod vojvodinskih Nemcev, in ob njuni združitvi delniško glavnico povečali na dvajset milijonov dinarjev.⁷⁶

Odnos Westnov do delavcev

Kot smo videli, je Westnovo podjetje v Celju (Gaberju) kmalu po ustanovitvi leta 1894 začelo doživljati izjemno hiter razvoj, kar se je med drugim odražalo tudi v hitrem naraščanju števila v njem zaposlenih delavcev, ki se je do prve svetovne vojne dvignilo že na okoli tisoč, do druge svetovne vojne pa že na okoli dva tisoč.⁷⁷ Položaj industrijskih delavcev je bil do konca prve svetovne vojne vse prej kot dober, saj je za tovarniške delavce avstrijska delavska zakonodaja predpisovala enajsturni delavnik. Ko je po razpadu Avstro-Ogrske leta 1918 večina slovenskih dežel prišla v okvir Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, je slovenska narodna vlada decembra 1918 za delavce v industrijskih podjetjih s posebno uredbo predpisala osemurni delavnik, s čimer se je uveljavil 48-urni tednik. S tem se je tudi položaj delavcev v Westnovi tovarni emajlirane posode bistveno izboljšal.

Čeprav so bile delavske mezde v Westnovem podjetju višje kot v drugih celjskih podjetjih, je povsem razumljivo, da so si njegovi delavci prizadevali za njihovo zvišanje in so s tem ciljem organizirali tudi nekaj stavk. Do prve stavke je prišlo leta 1896. To je bila tudi edina stavka v Westnovem podjetju pred prvo svetovno vojno. V obdobju med obema vojnoma pa je v njem prišlo do stavk v letih 1920, 1922 in 1936. Pri tem je treba povedati, da leta 1920 Westnovi delavci niso postavljali nobe-

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ ZAC, Westen-EMO Celje, Kronika Tovarne emajlirane posode.

nih stavkovnih zahtev. Stavkali so namreč v znak solidarnosti s stavkajočimi železničarji in v protest zoper krvave dogodke na Zaloški cesti v Ljubljani.

Zadnja in hkrati največja stavka v Westnovem celjskem podjetju je potekala med 27. avgustom in 6. septembrom 1936, povod zanjo pa je dal mojster Fleck, ki je brez razloga oklofotal mlajšo delavko.⁷⁸ Ker je Westen mojstra Flecka ščitil in ga ni hotel odpustiti, so delavci začeli stavkati in tovarno zasedli, kar pa je po tedanji zakonodaji predstavljalo nezakonito dejanje, zato sta posredovali policija in žandarmerija. Z njuno pomočjo je Westnu stavko uspelo zatreti. Za kazen je odpustil 380 delavcev in delavk.⁷⁹ Opuščeni delavci so dobili v delavske knjižice rdeč pečat kot opozorilo, da so pod vplivom komunistov, kar jim je pri iskanju druge zaposlitve povzročalo hude težave.

Ta stavka je v povojnem obravnavanju stavkovnega gibanja v Celju v obdobju med obema vojnama doživela daleč največ pozornosti, kar je treba v veliki meri pripisati dejstvu, da je pri njenem organiziranju in vodenju bila odločilna vloga komunističnega Franca Leskoška Luke.⁸⁰ Zaradi tega je opisovanje te stavke, kakršno so podali nekateri zgodovinarji v obdobju socializma, treba obravnavati z določenim zadržkom. Nekateri njeni udeleženci so namreč po nastopu demokratičnih sprememb v Sloveniji izrazili prepričanje, da zanjo pravzaprav sploh ni bilo pravih razlogov in da je bila umetno inscenirana.⁸¹ Po njihovem mnenju je vse niti stavke iz ozadja vlekel komunist in tajnik Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije za Dravsko banovino, Franc Leskošek Luka, glavni namen stavke pa naj bi bil »na

78 Janko Orožen, nav. delo, str. 389.

79 Prav tam.

80 Več o stavki glejte Emil Lajh, *Pregled nekaterih najpomembnejših stavk v Celju in okolici med obema vojnama*; v: Celjski zbornik 1975–1976.

81 Tone Kregar, *Od šestih do dveh*; v: Muzejska poletna delavnica Gaberje 97&98, Muzej novejšje zgodovine Celje, Celje 1999, str. 37.

vsak način ustvariti razdor med delodajalcem in delavci«. ⁸² Leskošek oziroma skupina komunistov je, po njihovem prepričanju, »delavce izkoristila za lastno politično promocijo«. ⁸³

Velika večina nekdanjih delavcev tovarne emajlirane posode je Westne ohranila v lepem spominu. Mnogi so se spominjali, kako jim je bil Adolf Westen ml., če so se znašli v stiski, pripravljen pomagati. ⁸⁴ Na njegovih rednih obhodih po tovarniških halah (to je počel vsak dan) so se delavci lahko obrnili nanj s prošnjo za pomoč, še posebej, ko so želeli prositi za kredit ali kaj podobnega. ⁸⁵ Do nameščencev, zlasti še do strokovnjakov, je izkazoval spoštljiv odnos. Dipl. inž. Rafael Ajdnik, ki je pred vojno služboval v Westnovem podjetju, se je, denimo, spominjal, da je Westen vsakič, ko jih je nameraval obiskati, to najavil vsaj dan prej. ⁸⁶

Kot v svojem delu *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem* navaja Ivan Mohorič, je bilo edino merilo, po katerem so Westni v svojih podjetjih vrednotili delavce, njihova uspešnost, delavnost in lojalnost. ⁸⁷ Mezde so bile v Westnovi tovarni emajlirane posode višje, kot so bile na primer v Cinkarni in drugih celjskih podjetjih. ⁸⁸ Tudi za higieno je bilo v Westnovem podjetju dobro poskrbljeno. Vsak obrat v tovarni je imel svojega čistilca, ki je sproti čistil prostore, Westen pa je red in čistočo v tovarni osebno nadziral. ⁸⁹ Leta 1936 je Westnovo podjetje dobilo tudi obratno ambulanto. Westnovi delavci so imeli možnost dokvalifikacije za različna delovna opravila, predvsem

82 Prav tam.

83 Prav tam.

84 Tone Kregar, nav. delo, str. 29.

85 Prav tam.

86 Dipl. inž. Ajdnik je to osebno povedal avtorju.

87 Ivan Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*,

88 Tone Kregar, nav. delo, str. 34.

89 Tone Kregar, nav. delo, str. 6.

mladi in sposobni delavci pa so se lahko udeležili različnih tečajev in specializacij, namenjenih izpopolnjevanju za delo z različnimi stroji.⁹⁰ Skrb Westnov za njihove delavce in uslužbence se je kazala tudi v tem, da so zanje gradili stanovanja. Tako je ob podržavljenju leta 1945 Westnovo podjetje imelo v Celju za svoje delavce in uslužbence 36 stanovanjskih zgradb z 222 stanovanji.⁹¹ Spričo navedenega je zaposlitev v Westnovem podjetju pomenila privilegij. Zato ni čudno, da so bili nekateri za to, da bi v njem dobili službo, njegovim uslužbencem celo pripravljeni dati podkupnino.

Odnos, kakršnega je izkazoval Adolf Westen ml. do delavcev v celjski tovarni emajlirane posode, je bil značilen tudi za njegovega brata Avgusta do delavcev v jeseniški železarni. Ravnatelj Kranjske industrijske družbe, dr. inž. Herman Klinar, je izjavil, da mu je Avgust Westen ob neki priložnosti celo dejal, da namerava ob praznovanju 75-letnice ustanovitve Kranjske industrijske družbe jeseniško železarno izročiti v njej zaposlenim delavcem in nameščencem.⁹²

Odnos Westnov do nacizma in nemških okupacijskih oblasti

Ker so bili Westni Nemci, se ni mogoče izogniti vprašanju njihovega odnosa do nacizma in do nemških okupacijskih oblasti. Glede tega so med njimi obstajale precejšnje razlike, saj je bil odnos Avgusta Westna do nacizma bistveno drugačen kot pa odnos Adolfa Westna ml. in njegovega sina Maxa Adolfa Westna.

⁹⁰ Tone Kregar, nav. delo, str. 30 in 31.

⁹¹ Janko Orožen, nav. delo, str. 391.

⁹² ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 47.

Medtem ko za Adolfa Westna ml. in njegovega sina Maxa Adolfa Westna velja, da sta bila pristaša nacizma ter da sta med okupacijo sodelovala z nemškimi okupacijskimi oblastmi, pa tega za Avgusta Westna ni mogoče reči. Zanj obstajajo dokazi, da je nacizem zavračal in da je bil do nemških okupacijskih oblasti kritičen, vendar tega ni upal javno pokazati. Že omenjeni dr. inž. Herman Klinar, ki je bil v obdobju 1938–1945 tehnični ravnatelj Westnove Kranjske industrijske družbe (KID) in je zato Avgusta Westna osebno poznal, je o njem med drugim povedal, *»da se je izkazal ob vsaki priliki za nasprotnika Hitlerja«*.⁹³

Ob odprtju drugega plavža v jeseniški železarni leta 1940 je, kot navaja dr. inž. Herman Klinar, Avgust Westen v govoru poudaril, *»da je Westnov kapital jugoslovanski kapital in da bo vedno delal za jugoslovansko gospodarstvo«*.⁹⁴ To je poudaril zato, *»da bi oni onkraj Karavank vedeli, da se da srečno živeti tudi brez zatiranja«*.⁹⁵ Z *»onimi onkraj Karavank«* je seveda mislil na nacistično oblast v Avstriji. Zaradi tega govora je kmalu po nemški okupaciji Gorenjske leta 1941 tamkajšnji vodja nemške obveščevalne službe proti njemu vložil ovadbo.⁹⁶ Postopek so sicer ustavili, vendar pa Avgust Westen ni mogel dobiti dovoljenja za prosto potovanje po Nemčiji. Po navedbah dr. inž. Hermana Klinarja Avgust Westen tudi ni odobral pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu (25. marca 1941) in se je v Beogradu, kjer je bil ravno takrat na seji vodstva Westnovega jugoslovanskega koncerna, celo z jugoslovansko zastavo v roki (27. marca 1941) udeležil demonstracij proti pristopu k trojnemu paktu.⁹⁷

93 Prav tam.

94 Prav tam.

95 Prav tam.

96 Janko Orožen, nav. delo, str. 400.

97 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje za Maxa Adolfa Westna, str. 47.

Med okupacijo je Avgust Westen v pogovorih z nekaterimi znanci in prijatelji obsojal nasilje nemških okupacijskih oblasti nad Slovenci, saj je bil sam poročen s Slovenko (z Olgo Vodosek). Eden tistih, ki jim je to zaupal, je bil Ulrich von Hassel, ki je o tem v svojem dnevniku 2. avgusta 1941 zapisal: *»Avgust Westen (nemški velepodjetnik iz Slovenije, to pomeni iz nekdanje stare Avstrije) iz Celja, me je obiskal in mi pripovedoval o grozovitih rečeh, ki se dogajajo v tistih slovenskih predelih, ki so prišli pod Nemčijo. Ker je Hitler razglasil, da morajo to pokrajino ponemčiti, nastopajo strankini gladiatorji na zelo brutalen način proti staroselskemu slovenskemu prebivalstvu, najprej predvsem proti izobraženstvu in meščanstvu.«*⁹⁸

Preden se je Avgust Westen leta 1944 z ženo iz Celja umaknil v Švico, je dr. Hermanu Klinarju, ki je vodil jeseniško železarno, naročil, naj si prizadeva, da bo podjetje *»srečno pripeljal v Jugoslavijo, ker je bil prepričan, da bo Nemčija vojno izgubila.«*⁹⁹

V primerjavi z Avgustom Westnom je njegov brat Adolf Westen ml. sam priznal, *»da je bil v začetku navdušen nacionalsocialist.«*¹⁰⁰ Privrženost nacionalsocializmu je izkazal tudi tako, da je že leta 1936 postal član Hitlerjeve Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP). Pozneje naj bi predvsem zaradi nasilja nemških okupacijskih oblasti nad Slovenci odnos do nacizma spremenil in, kot je sam trdil, *»postal sovražnik nacistov, ker je bil prepričan, da se bo njihovo obnašanje strašno maščevalo.«*

Pristaš nacionalsocializma je bil tudi njegov sin Max Adolf Westen, ki pa je član NSDAP postal šele leta 1944. Kot član Kulturbunda je pred vojno sodeloval z nemško varnostno službo (nem. *Sicherheitsdienst*) in z nemško vojaško obveščevalno službo.

98 Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945*, Založba Obzorja Maribor, Maribor 1968, str. 374.

99 Prav tam.

100 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 49.

valno službo (nem. *Abwehr*).¹⁰¹ Obveščevalni center, ki ga je v Sloveniji vodil celjski Nmec Werner Stiger in katerega član je bil tudi Max Adolf Westen, je zbiral predvsem podatke o bojni pripravljenosti jugoslovanske vojske, njeni oborožitvi ter o vojaških utrdbah. Ker se je Stiger pred aretacijo leta 1940 umaknil v Avstrijo, ki je tedaj že bila del tretjega rajha, je vodstveni položaj v celjskem obveščevalnem centru prevzel Max Adolf Westen.¹⁰²

Da bi ga izolirale od njegovih obveščevalnih zvez, so ga jugoslovanske vojaške oblasti nameravale januarja 1941 vpoklicati v vojsko.¹⁰³ Ker pa je bil o tem pravočasno obveščen, se je tudi on pravočasno umaknil v Avstrijo. V Celje se je vrnil šele po kapitulaciji Jugoslavije aprila 1941.¹⁰⁴ Seveda je v tovarni emajlirane posode takoj po povratku znova prevzel položaj obratovodje.

Sodelovanje Maksa Adolfa Westna z Osvobodilno fronto

Ko je Max Adolf Westen najpozneje leta 1944 spoznal, da bo Nemčija vojno zgubila, je vstopil v stik s predstavniki nove (Titove) Jugoslavije. Pri njih je želel predvsem doseči, da bi lahko Westni tudi po vojni obdržali tovarno emajlirane posode v Celju. S tem namenom je februarja 1945 odpotoval v Švico, kjer se je z njimi sestal.¹⁰⁵ S predstavniki nove Jugoslavije se

101 Sodelovanje Maxa Adolfa Westna z nemškima službama »Sicherheitssdienst« in »Abwehr« je opisano v delu Toneta Ferenca, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945*, Založba Obzorja Maribor, Maribor 1968, in v delu Dušana Bibra *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*, Cankarjeva založba v Ljubljani 1966.

102 Prav tam.

103 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 11.

104 Prav tam.

105 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 23.

je »pogajal glede svoje tovarne in jim ponudil naslednje: 50 % tovarne je pripravljen odstopiti državi, pod pogojem, če mu puste ostalih 50 % in privilegij, da sam sestavi kader, ki bi vodil tovarno«. ¹⁰⁶ Ti mu niso hoteli ničesar obljubiti, ampak so ga napotili, naj se v tej zadevi obrne na lokalne slovenske partizanske oblasti. Na Celjskem je bil to Okrožni odbor Osvobodilne fronte (OF) Celje.

Takoj po povratku iz Švice je Max Adolf Westen sklical sestanek v svoji vili na Golovcu, na katerega je povabil nekatere svoje najozje sodelavce v podjetju ter jih seznanil s pogovori, ki se jih je udeležil v Švici. ¹⁰⁷ Za navezavo stikov z Okrožnim odborom OF Celje je na tem sestanku zadolžil svojega nameščenca Karola Žerovnika, za katerega je vedel, da je že povezan s partizanskim odporniškim gibanjem. Ko je Karol Žerovnik stik z Okrožnim odborom OF Celje vzpostavil, se je Max Adolf Westen v Tremarjih pri Celju sestal z njegovim članom Ernestom Žgankom - Nestlom. Žganku je obljubil, da bo za OF dal tiskarske stroje, posodo in še nekatere druge stvari. Kot je po vojni sam trdil, je poleg tega prispeval tudi večjo vsoto denarja (nemških mark).

Max Adolf Westen je z Okrožnim odborom Celje OF ostal v stikih vse do kapitulacije Nemčije. Petega maja 1945 se je sestal s sekretarjem Okrajnega odbora OF Celje mesto Martinom Klančičarjem, s katerim sta se dogovorila, da bo ob kapitulaciji Nemčije organiziral sestanek predstavnikov Okrajnega odbora OF Celje mesto z nemškim komandantom celjskega vojnega sektorja, na katerem bi se dogovorili o predaji oblasti ter izročitvi arhiva nemške policije in celjske izpostave gestapa. ¹⁰⁸ Hkrati naj bi nemškega komandanta prepričal, da ob umiku

¹⁰⁶ Prav tam.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Ivanka Žagar Milovanovič, *Celje na pragu svobode*; v: Celjski zbornik 1985, str. 32.

nemške vojske iz Celja Nemci ne bodo uničili tovarne emajlirane posode.

V skladu s tem dogovorom je Max Adolf Westen 8. maja 1945, na dan podpisa nemške kapitulacije, predstavnike Okrajnega odbora OF Celje mesto s svojim avtomobilom, na katerem je bila razvita slovenska zastava z rdečo zvezdo, odpeljal na magistrat v Celju, kjer je bil sedež komande nemške vojske, da so se pogajali o izročitvi oblasti.¹⁰⁹ Pomembneje od tega pa je bilo, da je Max Adolf Westen izpolnil obljubo, ki jo je dal Ernestu Žganku, in komandanta nemške vojske za sektor Celje prepričal, da ob umiku iz Celja ni ukazal porušiti tovarne emajlirane posode.

Aretacija Maxa Adolfa Westna maja 1945

S podpiranjem Osvobodilne fronte je Max Adolf Westen nedvomno veliko tvegalo, kajti če bi nemške okupacijske oblasti to odkrile, bi verjetno plačal s svojo glavo. Glede na vse to je nedvomno pričakoval, da se mu po vojni ne bo zgodilo nič hudega, zato se tudi ni pravočasno umaknil v Avstrijo, kot sta to že leta 1944 storila njegov oče in stric Avgust. Da naj ostane v Celju, mu je svetoval tudi ameriški konzul, s katerim se je v Švici pogovarjal štirinajst dni pred kapitulacijo Nemčije.¹¹⁰ Ta naj bi mu dejal, da bodo Slovenijo zasedli Angleži in Američani ter da bosta Titu ostala samo Srbija in del Hrvaške.¹¹¹

Seveda se je hudo užtel, ko je verjel v tak razplet. Ker ga je komisija za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev skupaj z njegovim očetom Adolfom in s stricem

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 59.

¹¹¹ Prav tam.

Avgustom uvrstila na seznam vojnih zločincev, je bilo povsem jasno, da ga bo nova oblast aretirala in zaprla, kar se je tudi zgodilo. Aretirali so ga 15. maja 1945 v njegovi vili na Golovcu, v kateri je bil nato sedež celjske Ozne. O poteku njegove aretacije ni na voljo podatkov, sklepamo pa lahko, da jo je izvedla OZNA za okraj Celje mesto. Odpeljali so ga v zapor v Starem piskru, kjer so ga zasliševali. Zaslišan je bil najmanj dvakrat.¹¹² Pod zapisnikom prvega zaslišanja je navedeno, da je zaslišanje trajalo eno uro in pol. Najpozneje avgusta 1945 so Maxa Adolfa Westna iz celjskega zapora Stari pisker prestavili v ljubljanske zapore Ozne, kjer je čakal na sodni proces.

Sodni proces proti Westnom avgusta 1945

Tako kot mnoge druge podjetnike v Sloveniji je po vojni komunistična oblast tudi Avgusta Westna, Adolfa Westna ml. in Maxa Adolfa Westna obravnavala kot sodelavce nemškega okupatorja in jih obsodila pred vojaškim sodiščem. Sodni proces proti njim je potekal 22. in 23. avgusta 1945 pred Vojaškim sodiščem Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani. Poleg Westnov je bil vanj vključen tudi Josef Pfeiffer, upravni svetnik podjetja A. Westen, d. d., in član upravnega odbora Tovarne kemičnih izdelkov v Hrastniku, d. d. Ker sta Avgust in Adolf Westen že leta 1944 odšla živeti v Švico oziroma Avstrijo, Pfeiffer pa je pobegnil neposredno pred kapitulacijo Nemčije, je bil na procesu od obtožencev prisoten samo Max Adolf Westen, drugim trem pa je sodišče sodilo v njihovi odsotnosti.

Obtožnica je Westne bremenila predvsem, da so pred vojno podpirali Kulturbund in da sta njihovi podjetji v Celju in Hra-

¹¹² ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 16–19.

stniku med vojno delali za nemško vojno industrijo. Sodišče jih je spoznalo za krive in jih obsodilo:¹¹³

1. Avgusta Westna na smrtno kazen z ustrelitvijo, na kazen trajne izgube državljanskih in političnih pravic ter na zaplembo premoženja;
2. Adolfa Westna na smrtno kazen z ustrelitvijo, na kazen trajne izgube državljanskih in političnih pravic ter na zaplembo premoženja;
3. Maxa Adolfa Westna na kazen odvzema prostosti s prisilnim delom za dobo petnajstih /15/ let, na kazen izgube državljanstva in na zaplembo premoženja.

Ker sta bila Adolf in Avgust Westen za jugoslovanske oblasti nedosegljiva, smrtna kazen nad njima seveda ni mogla biti izvršena. Max Adolf Westen je 15-letno kazen odvzema prostosti s prisilnim delom prestajal v Kazenskem taborišču Kočevje, iz katerega pa mu je že 9. novembra 1945 uspelo pobegniti in ilegalno prestopiti jugoslovansko-avstrijsko mejo.¹¹⁴

Sodni proces proti Westnom je bil eden izmed mnogih sodnih procesov, ki jih je v prvih letih po drugi svetovni vojni proti podjetnikom organizirala tedanja oblast. Tako kot pri drugih tovrstnih sodnih procesih je tudi tu bilo politično ozadje, saj je bil njegov glavni namen Westne prikazati kot vojne zločince ter jim zapleniti vsa njihova podjetja in drugo premoženje.

113 Prav tam.

114 Milko Mikola, *Pobeg Maxa Adolfa Westna iz Kazenskega taborišča Kočevje*; podlistek, ki je izhajal v Novem tedniku marca in aprila 2018.

Epilog

Kakor vidimo, je konec vojne leta 1945 hkrati pomenil tudi konec zgodbe o Westnih kot celjskih veleindustrialcih, ki je trajala okroglega pol stoletja. Komunistična oblast jim je namreč vsa njihova podjetja v Sloveniji in drugje v Jugoslaviji zaplenila in jih podržavila. Poleg podjetij v Jugoslaviji so Westni po vojni izgubili tudi vsa svoja podjetja na Poljskem in v Romuniji, ker so tudi tam oblast prevzeli komunisti, ki so njihova tamkajšnja podjetja zaplenili oziroma nacionalizirali.

Po pobegu Maxa Adolfa Westna iz kazenskega taborišča v Kočevju novembra 1945 so vsi trije Westni in člani njihovih družin živeli v tujini. Avgust, ki ni imel otrok, je z ženo Olgo že od leta 1944 živel v Zürichu v Švici, nato pa se je preselil v Merano na Južnem Tirolskem.¹¹⁵ Od vseh nekdanjih podjetij mu je ostala samo še tovarna emajlirane posode v Bassanu v severni Italiji. Umrli je 15. maja 1960. Njegov brat Adolf je z ženo Annemarie ter s hčerkama Ilse in Liselotte prav tako že od leta 1944 živel v Avstriji, najprej v Kalwangu na Štajerskem, nato pa v Lienzu na vzhodnem Tirolskem. V Zvezni republiki Nemčiji je v mestu Wirges ob Renu imel jame za glino, ki jo je njegovo podjetje v velikih količinah po zelo ugodni ceni izvažalo v Ameriko.¹¹⁶ Umrli je januarja 1955.

Max Adolf Westen je po pobegu iz Jugoslavije v Avstrijo skupaj z ženo Irene ter otrokoma Maxom in Hansijem živel pri svojih starših v Kalwangu v Avstriji, od koder se je leta 1947 izselil v Argentino.¹¹⁷ Po navedbah Udbe je bil to prisiljen storiti, ker naj bi mu bila zaradi nedovoljene trgovine z opijevimi derivati za petami angleška policija.¹¹⁸ Ker je s tem omadeževal

115 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 50.

116 Prav tam, str. 20, 49 in 50.

117 Prav tam.

118 ARS, AS 1931, t. e. 395, Udbin osebni dosje Maxa Adolfa Westna, str. 50.

dobro ime Westnov, naj bi ga k pobegu v Argentino prisilila tudi njegova oče in stric Avgust.¹¹⁹ Da bi si tam lahko ustvaril eksistenco, mu je stric Avgust dal ali posodil 400.000 švicarskih frankov.¹²⁰ S tem denarjem je v predmestju Buenos Airesa skupaj s svojim šoferjem, ki ga je novembra 1945 prepeljal čez avstrijsko mejo, ustanovil mehanično delavnico (neke vrste avtomobilski servis), pozneje pa je ustanovil še pekarno na električni pogon.¹²¹ Umrli je 1. julija 1955.

119 Prav tam.

120 Prav tam.

121 Prav tam.

The Westens—Leading Industrialists from Celje

Summary

The Westens from Celje were one of the biggest entrepreneurs in Slovenia and all pre-war Yugoslavia until 1945. They originated from Lüttringhausen by Remscheid in Westphalia. The founder of their entrepreneurial success was Adolf Westen Sr (1850–1942), who founded an enamelware company in Celje (Gaberje) in 1894. Under his leadership, the company experienced extremely rapid development; the company had around one thousand employees by the beginning of the First World War and around 2000 by the beginning of the Second World War. The company converted from sole proprietorship into a limited partnership company in 1896 before becoming a public limited company (A. Westen, d. d.) in 1924. The company's main product was enamelware, which was not only sold in the domestic market but also exported to foreign markets.

In 1912, Adolf Westen Sr was replaced in his role of the company's leader by his nephews Avgust Westen and Adolf Westen Jr; in 1935, engineer Max Adolf Westen joined them as well. In addition to the enamelware company in Celje, the Westens owned the chemical company Tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku, d. d., and the industrial company Kranjska industrijska družba (KID), d. d. They also held shares in the mining company Trboveljska premogokopna družba (TPD). Furthermore, they owned iron ore mines in Topusko, Croatia and in western Bosnia as well as some companies in Serbia. All these companies were part of Westen's Yugoslav company group.

The Westens established themselves as entrepreneurs in other European countries as well. In 1925, Avgust Westen founded an enamelware company in northern Italy. In the

1930s, he managed to acquire the companies of his cousins Franc and Peter Westen in Poland and Romania; these companies were part of Westen's Polish-Romanian company group. All the companies remained in the Westens' ownership until the end of the war in 1945, when the Communist authorities in Slovenia or Yugoslavia, Romania, and Poland confiscated and nationalised them. The only company that remained in the Westens' ownership was the enamelware factory in Italy.

Prejeto: 1. 10. 2018
1.01 Izvirni znanstveni članek

Mirjam Dujo Jurjevčič¹

Revolucionarno nasilje na Bloški planoti leta 1942

Izvleček

V prispevku je predstavljeno revolucionarno nasilje nad prebivalstvom na Bloški planoti leta 1942. Tako kot v drugih krajih Ljubljanske pokrajine je tudi tu šlo za nasilje, ki je bilo usmerjeno proti resničnim ali domnevnim nasprotnikom komunistične revolucije. Vseh smrtnih žrtev revolucionarnega nasilja je bilo sedem, po socialnem statusu je šlo za obrtnike in kmečke sinove. Opisani so nekateri primeri umorov, ropov in požigov, ki so jih izvedle enote Šercerjevega bataljona in Šercerjeve brigade.

KLJUČNE BESEDE: Bloška planota, 1942, revolucionarno nasilje, žrtve, vaške straže

¹ Mirjam Dujo Jurjevčič, asistentka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, mirjam.jurjevcic@scnr.si.

Abstract

The article presents revolutionary violence against the population of the Bloke plateau in 1942. Similarly to other parts of the Province of Ljubljana, this too was violence directed at the actual or alleged opponents of the communist revolution. There were seven victims of revolutionary violence; craftsmen and farmers' sons in terms of social status. Some cases of murders, robberies and arsons carried out by the Šercer battalion and the Šercer brigade are described.

KEY WORDS: Bloke plateau, 1942, revolutionary violence, victims, Village Guards

Bloška planota pred drugo svetovno vojno

Bloška planota se razprostira na jugovzhodnem delu Notranjske in je pred drugo svetovno vojno upravno spadala pod Občino Bloke, kjer je živelo 2918 prebivalcev. Največji naselji v občini sta bili Velike Bloke z 264 in Nova vas z 250 prebivalci. Področje Bloške planote je zajemalo še okrog štirideset vasi ali zaselkov.² Pred vojno je bilo območje naseljeno s kmečkim prebivalstvom, prevladovali so srednji in mali kmetje. Kmetijstvo je bilo glavni vir za preživljanje. Industrije ni bilo, bilo je nekaj obrtnikov.³ V Novi vasi je od leta 1932 delovala Zveza kmečkih fantov in deklet. Med ustanovitelji zveze sta bila Tone Šraj⁴ in Stanko Lenarčič,⁵ ki sta bila junija leta 1941 tudi med organi-

- 2 Damijan Guštin, Martin Premk, *Notranjski odredi 1942–1945*, Knjižnica NOV in POS 31/2, 31/3, Ljubljana 2004 (dalje Guštin, Premk, *Notranjski odredi 1942–1945*), str. 11.
- 3 Jože Tekavec, *Dnevi preizkušnje, Spomini 1941–1945*, Občinski Odbor ZZB NOV Velenje, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977 (dalje Tekavec, *Dnevi preizkušnje*), str. 8.
- 4 Tone Šraj - Aljoša je bil rojen leta 1912 pri Fari na Blokah. Bil je med prvimi organizatorji OF na Bloški planoti in 9. avgusta 1941 sprejet v KPS. Med vojno je bil med partizani. Ubili so ga partizani novembra leta 1943. Po njem se imenuje Osnovna šola v Novi vasi na Blokah. (Jože Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, v: *Notranjski listi II* (ur. Janez Šumrada, Božo Levec), Kulturna skupnost Občine Cerknica, Cerknica 1981 (dalje Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«), str. 108; Stane Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem: gradivo Komisije za raziskavo poveljnih množičnih pobojev, pravnodvojljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Cerknica*, Partner graf Grosuplje, Ljubljana 1996 (dalje Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*), str. 97.
- 5 Stanko Lenarčič je bil rojen leta 1895 v Novi vasi. Bil je gostilničar in trgovec. Nekaj let po prvi svetovni vojni je bil izvoljen tudi za župana Občine Bloke. Na državnozborskih volitvah leta 1935 je bil izvoljen za narodnega poslanca sreza Logatec. Materialno je podpiral partizane.

zatorji Osvobodilne fronte (OF) za Bloško planoto. Na drugi strani pa so bili mladi vključeni tudi v verske organizacije. V Novi vasi sta bili tako organizirani Marijina družba in Katoliška akcija.⁶ Na zadnjih občinskih volitvah leta 1936 in tudi na parlamentarnih volitvah leta 1938 je zmagala Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ), v kateri je sodelovala Slovenska ljudska stranka.⁷

Okupacija in začetki organiziranja Osvobodilne fronte, komunistične partije in partizanskih enot

Italijanska vojska je 14. aprila 1941 čez Bloško Polico prikoralala na Bloško planoto. Maja leta 1941 je bila Bloška planota priključena Ljubljanski pokrajini. Italijanske enote so se vselile v kasarno na Velikih Blokah, kjer je bil prej nameščen bataljon pehote bivše jugoslovanske vojske graničarjev. Ti so se, ob napadu sil osi na Jugoslavijo aprila 1941, začeli umikati z območja Blok proti vzhodu. Za seboj so pustili skladišče hrane in vojaško opremo. Domačini so stvari pobrali in poskrili. V Novi vasi so bili med okupacijo nastanjeni italijanski karabinjerji. Občina Bloke je po zasedbi dobila svojega komisarja. Župan je bil še naprej Jože Rudolf z Velikih Blok, za tajnika na občini pa so Italijani zahtevali nekoga, ki je znal italijansko, in na to mesto je bil postavljen Daniel Ferjančič. Italijanska oblast je izdala odlok o oddaji orožja, ki ga je pustila jugoslovanska vojska, vendar jim do vsega orožja ni uspelo priti. Uvedli

Italijani so ga 14. julija 1942 aretirali in zaprli ter ga 28. julija 1942 ubili na Velikih Blokah (Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 15, 16, 21).

- 6 Janko Maček, »Rdeči sij nad Krpanovo deželo«, *Zaveza*, št. 10, letnik III, september 1993 (dalje Maček, »Rdeči sij nad Krpanovo deželo«), str. 12; Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 21, 22.
- 7 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 20, 21.

so dvojezične napise na vseh javnih ustanovah ter domače prebivalstvo začeli vključevati v fašistične organizacije, npr. v mladinsko organizacijo GILL, Dopolavoro, Društvo kmečkih žena in gospodinj Massaie. Na začetku italijanska vojska ni bila agresivna do prebivalstva, saj je ljudi nadlegovala le tako, da je zahtevala jajca, meso, maslo, kokoši itd. Med prebivalstvom ni vzbudila posebnega spoštovanja, sprejelo jo je hladno in prezirljivo.⁸ Anton Drobnič s Hudega Vrha na Blokah je v reviji *Zaveza* opisal vzdušje med prebivalstvom na Blokah ob prihodu Italijanov: »*Vojaške oblasti ali vojaških posegov v prvem letu okupacije nismo čutili. V kasarni v Velikih Blokah je sicer bilo mnogo vojakov, vendar smo jih prebivalci po vaseh čutili samo po tem, da so ob nedeljah popoldne prihajali v vas in kupovali jajca, maslo, spraševali po žganju in podobno. Bločani že od nekdaj, še iz avstrijskih časov, niso marali Italijanov. Sprejemali jih niso ravno s sovraštvom, ampak bolj z zaničevanjem. Imeli so jih za manj vredne tujce, iz katerih so se predvsem norčevali.*«⁹

Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 so na Bloško planoto začeli prihajati prvi aktivisti in člani KPS (Janez Hribar - Tone,¹⁰ Ivan Novak - Očka, Franc Popit - Sine)

8 Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, str. 106–108; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 22, 23.

9 Anton Drobnič, »Rdeči udar na Notranjskem«, *Zaveza*, št. 60, letnik XVI, marec 2005, str. 15.

10 Janez Hribar - Tone Pogačnik je bil rojen leta 1909 v Ložu v Loški dolini. Pred drugo svetovno vojno je deloval v organizaciji Društva kmečkih fantov in deklet in kmečko-delavskega gibanja ter leta 1939 postal član KPS. Med vojno je bil namestnik komandanta in politični komisar Šercerjevega bataljona, politični komisar Notranjskega in Krimskega odreda ter Šercerjeve brigade, nato namestnik političnega komisarja 14. divizije in politični komisar 18. divizije, 9. in 7. korpusa. Po vojni je postal minister za kmetijstvo in predsednik sveta za kmetijstvo in gozdarstvo LRS. Od leta 1945 do 1966 je bil član najvišjih teles ZKS, SZDL Slovenije in ZKJ. Bil je nosilec partizanske spomenice 1941 in reda narodnega

ter španski borci in poznejši komandanti partizanskih enot (Ljubo Šerčer, Mirko Bračič, Franc Avbelj - Lojko, Stane Semič - Daki). Ob večerih so imeli sestanke v vasi Ravnik in okolici. Ivan Novak - Očka je bil sekretar okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, ki je bil ustanovljen junija 1941. Njegova naloga je bila pospešiti ustanovitev partijskih organizacij tudi v tem delu Notranjske. Na začetku avgusta je bila tako ustanovljena partijska organizacija na Bloški planoti. Za sekretarja partijske celice Nova vas je bil izvoljen Tone Šraj, naslednji mesec pa je bil za sekretarja partijske celice Ravnik izvoljen Lojze Zakrajšek.¹¹ Severni predel Bloške planote Ravnik z okolico je bil povezan s Cajnarji – Sv. Vidom. To območje je spadalo v rajonski komite KPS Ravnik - Cajnarji, južni predel Bloške planote pa je spadal v rajonski komite KPS Loška dolina - Obrh.¹² V novembru je bil ustanovljen rajonski komite KPS Ravnik - Kremenca. Obstajal je do februarja 1942.¹³ Rajonski komiteji KPS so spadali v okrožni komite KPS Cerknica.

Organizacija OF se je na Bloški planoti začela razvijati v poletnih mesecih leta 1941. Julija 1941 je nastal okrožni odbor OF Cerknica, znotraj katerega so delovali rajonski odbori OF, med drugim rajonski odbor OF Nova vas (Bloška planota).¹⁴

heroja. Umrli je leta 1967. Po njem se imenuje osnovna šola v Starem trgu pri Ložu (*Enciklopedija Slovenije*, knj. 4, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 53).

- 11 Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, str. 108–110.
- 12 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 106.
- 13 Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, str. 113; Vida Deželak Barič, »KPS in revolucionarno gibanje 1941–1943«, v: *Razpoznavanja 7*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2007 (dalje Deželak Barič, »KPS in revolucionarno gibanje 1941–1943«), str. 167.
- 14 Tone Kebe, »Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem«, v: *Notranjski listi II* (ur. Janez Šumrada, Božo Levec), Kulturna skupnost Občine Cerknica, Cerknica 1981, str. 33; Franci Strle, *Tomšičeva brigada*,

V drugi polovici oktobra 1941 so se začeli po različnih vaseh na Blokah ustanavljati terenski odbori OF in narodna zaščita.¹⁵

Konec leta 1941 so začele nastajati prve partizanske enote v oklici Kožljeka, Krima in v Zali nad Iško. Z ustanovitvijo 3. bataljona Ljube Šercerja 7. januarja 1942 se je začelo razvijati partizansko gibanje tudi na Bloški planoti.

Italijani so začeli zasledovati partizane in njihove podpornike. Prve aretacije civilistov so izvršili v mesecu februarju leta 1942 in nekatere može poslali v internacijo.¹⁶ 25. marca 1942 so Italijani požgali vas Ravnik kot povračilni ukrep zaradi uboja italijanskega vojaka, ki ga je zagrešil nek partizan, ki se je zadrževal v vasi še z dvema partizanoma. Može iz vasi Ravnik so aretirali in zasliševali ter jih čez nekaj dni izpustili.¹⁷ Po požigu Ravnika je nekaj terencev iz vasi odšlo v Mačkovec. Povezali so se z gozdnim čuvajem, ki je opravljal svojo službo v turjaškem gradu, in zgradili partizanski tabor. V njem so se zbirali novinci za vstop v partizanske enote, imeli so skladišče za orožje in od tu obvladovali območje Bloške planote ter okolico Velikih Lašč vse do Roba.¹⁸ 16. aprila 1942 je bil ustanovljen Notranj-

uvodni del, Knjižnica NOV in POS 5/I, Ljubljana 1980 (dalje Strle, *Tomšičeva brigada*), str. 198.

15 Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, str. 111.

16 Anton Drobnič, »Rdeči udar na Notranjskem«, str. 16; Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, str. 116; Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 118–122.

17 Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, str. 117, 118; Poročilo o dogodkih v vasi Ravnik je prejel tudi Miha Krek, ki ga je nato razmnožil in razdelil slovenskim politikom v emigraciji ter tudi nekaterim neslovenskim članom vlade (Boris Mlakar, »Partijsko oziroma partizansko nasilje v osrednji Sloveniji 1941–1942 v očeh domačih nasprotnikov«, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLVIX – 2/2009, str. 79).

18 Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, str. 119.

ski odred (pripadal je III. grupi odredov),¹⁹ v katerega je bil vključen Šerčerjev bataljon kot 1. bataljon Notranjskega odreda (NO). Odred je deloval do 25. junija 1942, nato pa so iz njegovih enot nastali štirje odredi, med njimi Krimski odred, ki je bil ustanovljen 1. julija 1942 v Mačkovcu. Vanj sta bila vključena dotedanji 1. bataljon Ljuba Šerčerja NO in 5. bataljon NO. Na začetku oktobra 1942 je bil Krimski odred priključen v obnovljeni Notranjski odred in na novoustanovljeno Šerčerjevo brigado, ki je delovala od ustanovitve do konca leta 1942 le na Notranjskem. Odredoma sta poveljevala Bojan Polak - Stjenka Knap kot komandant in Janez Hribar - Tone Pogačnik kot politični komisar.²⁰ Prav tako je bil prvi komandant Šerčerjeve brigade Bojan Polak in njen politični komisar Janez Hribar. Osrednje taborišče Šerčerjeve brigade je bilo na Mokrecu, na kraju ustanovitve.²¹

Na začetku julija 1942 se je že vedelo, da bo Bloško planoto zajela velika italijanska ofenziva, saj so 15. julija 1942 italijanska letala po Bloški planoti trosila letake. Italijani so pozivali partizane, naj se javijo oblastem, če si hočejo ohraniti življenje, in grozili s smrtjo, požigom ter popolnim uničenjem vseh, ki

19 Za komandanta III. grupe odredov sta bila imenovana od 4. aprila 1942 do sredine julija 1942 Mirko Bračič - Miran Bradač in od sredine julija do 16. septembra 1942 Bojan Polak - Stjenka. Grupa je delovala do sredine septembra 1942 (*Enciklopedija Slovenije*, knj. 13, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, str. 325).

20 *Enciklopedija Slovenije*, knj. 6, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 13, 14; *Enciklopedija Slovenije*, knj. 8, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 10; *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945* (ur. Zdravko Klanjšček idr.), Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1976, str. 348.

21 Milan Guček, *Strmi lazi, Šerčerjeva brigada*, Partizanska knjiga in Založba Borec, Ljubljana 1984 (dalje Guček, *Šerčerjeva brigada*), str. 15, 16, 20.

so podpirali partizane.²² Z ofenzivo je italijanska vojska želela uničiti partizane, vendar pa so jo partizanske enote pričakovale in so se lahko pravočasno umaknile. 24. julija 1942 je italijanska ofenziva zajela Bloško planoto. Najhuje je ofenzivo občutilo civilno prebivalstvo. Na svojem pohodu se je italijanska vojska surovo znesla nad civilisti z množičnim streljanjem na Runarskem, pod Velikih Vrhov, v Kotlju, z izgoni v koncentracijska taborišča, ropanjem premoženja ter s požigi. Požgane so bile vasi Pajkovo, Polšeče, Štrukljeva vas, Lešnjake, Osredok in Ravnik. Tudi drugim vasem ni bilo prizaneseno, saj je bilo požganih več posameznih domačij.²³ Med ofenzivo čez Bloško planoto so Italijani ustrelili več kot petdeset ljudi.²⁴

Odbori OF, ki so bili formirani pred italijansko ofenzivo na Bloški planoti, so prenehali delovati, saj so bili nekateri člani odborov ubiti ali pa odpeljani v internacijo. Po ofenzivi so začeli aktivisti KPS ponovno pridobivati člane za odbore OF.²⁵ Okrožni odbor OF za cerkniško okrožje je v januarju 1943 poročal Izvršnemu odboru OF in Poverjeništvu IOOF za Notranjsko, da je na Bloški planoti deloval le rajonski odbor, terenskih odborov pa ni bilo, imeli so le zaupnike po vaseh razen v krajih Velike Bloke, Runarsko, Topol in Glina. Vseh vasi v rajonu je bilo dvaintrideset.²⁶

Sredi avgusta 1942, ob koncu italijanske ofenzive, so se po vaseh (Metulje, Ravne, Runarsko, Beneti, Topol, Veliki Vrh, Hudi Vrh, Hiteno, Voljče) začele ustanavljati vaške straže za

22 Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, str. 124.

23 Maček, »Rdeči sij nad Krpanovo deželo«, str. 16. Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 24, 25.

24 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 93–110.

25 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 237.

26 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (ur. Rozalija Lukman idr.), knj. 5, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1978, dok. št. 18, str. 50.

preprečitev prostega prehoda partizanov čez ozemlje ter za zaščito življenja ljudi in njihovega premoženja. Zaradi vaških straž je bilo v rajonu Bloke ovirano delovanje OF in KPS.²⁷ Vaške straže iz bloških vasi so se konec leta 1942 združile v nekdanjem letalskem hangarju na Fari pri Novi vasi.²⁸ Po poročilih Okrožnega odbora OF Cerknica je bilo decembra na Bloški planoti okrog sedemintrideset vaških stražarjev.²⁹

*Žrtve revolucionarnega nasilja
na Bloški planoti leta 1942*

Z razvojem partizanskega gibanja na začetku leta 1942 se je postopoma začelo izvajati nasilje partizanskih enot, tj. enot Šercerjevega bataljona in Šercerjeve brigade nad civilnim prebivalstvom na območju Bloške planote. Od začetka maja 1942 do konca leta 1942 je bilo na Bloški planoti sedem smrtnih žrtev revolucionarnega nasilja, od tega je bilo pet civilnih žrtev, en vaški stražar in en partizan, med njimi so bili trije obrtniki, drugi so bili kmečki sinovi.³⁰

Revolucionarno nasilje na Bloški planoti je potekalo podobno kot v drugih krajih Ljubljanske pokrajine in je bilo usmerjeno proti resničnim, domnevnim in potencialnim nasprotnikom komunistične revolucije.³¹ Kot poudarja zgodovinar Milko

27 Deželak Barič, »KPS in revolucionarno gibanje 1941–1943«, str. 240; Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 232.

28 Maček, »Rdeči sij nad Krpanovo deželo«, str. 17.

29 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (ur. Rozalija Lukman idr.), knj. 4, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1968, dok. št. 192, str. 230.

30 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 93–110.

31 Več o revolucionarnem nasilju v Ljubljanski pokrajini – mesta Ljubljane in Notranjske – glejte Damjan Hančič, »Medvojno revolucionarno nasilje – razlike in podobnosti«, v: *Dileme, Razprave o vprašanih sodobne*

Mikola, je v okviru partizanskega gibanja proti okupatorju hkrati šlo tudi za komunistično revolucijo, tj. za popoln prevzem oblasti s strani komunistične partije.³² Govorimo predvsem o nasilju, pri katerem je šlo za usmrtitve nasprotnikov komunistične revolucije. Usmrtitve je partizansko gibanje izvajalo na podlagi Odloka SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev z dne 16. septembra 1941, ki je omogočal, da se po hitrem postopku odstrani vsakogar, ki bi bil prepoznan kot nasprotnik revolucije.³³

Pred usmrtitvijo so bile žrtve večkrat izpostavljene mučenju. Revolucionarno nasilje proti nasprotnikom komunistične partije se je izvajalo tudi v drugih oblikah, kot so npr. izgoni z njihovih domov, ropi oziroma rekvizicije in požigi njihovega imetja. Premoženje, ki so ga partizanske enote zaplenile, so potem odpeljale s seboj.

Seznam v nadaljevanju se nanaša na prikaz žrtev z Bloške planote, ki so bile usmrčene v letu 1942.³⁴

slovenske zgodovine, Študijski center za narodno spravo, letnik 1, št. 1-2, Ljubljana 2017, in Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje v Ljubljani, 1941-1945*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2015.

32 Milko Mikola, *Revolucionarno nasilje na Štajerskem 1941-1945*, Celjska Mohorjeva družba, Inštitut Karantanija, Celje, Ljubljana 2014 (dalje Mikola, *Revolucionarno nasilje na Štajerskem*), str. 9, 11.

33 Mikola, *Revolucionarno nasilje na Štajerskem*, str. 12. Glejte tudi Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod, Slovenija 1941-1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, str. 143-151.

34 Seznam žrtev v Občini Bloke leta 1942, katerih povzročitelj so bile partizanske enote oziroma komunistična revolucija, je nastal na podlagi literature, pričevanj, imenskega seznama smrtnih žrtev, ki ga je zbral Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, in na podlagi arhivskih dokumentov (npr. Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 94, 96, 98, 105, 106, 109; Komisija ZPKri; Zgodovinski arhiv Ljubljana; <http://www.sistory.si/zrtve>).

Zapo- redna številka	Ime in priimek	Kraj bivališča	Leto rojstva	Datum in kraj usmrčitve	Status žrtve
1.	Peter Modic	Hribarjevo	1921	6. 5. 1942, Mačkovec	civilist, kmečki sin
2.	Vinko Doles	Ravne na Blokah	1918	junij 1942, Novi Pot	civilist, kmečki sin
3.	Frančiška Korošec	Fužina	1887	14. 7. 1942, Mačkovec	civilistka, obrtnica
4.	Janez Seljak	Lovranovo	1897	14. 7. 1942, Mačkovec	civilist, obrtnik
5.	Karel Korošec	Zavrh	1917	19. 7. 1942, Gonars	civilist, kmečki sin
6.	Anton Turk	Hudi Vrh	1905	25. 11. 1942, Runarska gmajna	vaški stražar, obrtnik
7.	Alojzij Marolt	Nova vas	1907	december 1942, Javorna	partizan, kmečki sin

Prva smrtna žrtev revolucionarnega nasilja na Bloški planoti je bil kmečki sin iz Hribarjevega Peter Modic, star enaindvajset let. Na njegov dom je ponoči prišla peta četa Šercerjevega bataljona, katere komandant je bil Jože Kamnikar - Arti, imenovana tudi Artijeva četa, in ga od doma zvezanega odpeljala v Mačkovec. Franci Strle, ki je bil takrat borec Notranjskega

odreda, v knjigi *Tomšičeva brigada* omenja, da je Petra Modica Artijeve četa odpeljala zaradi tega, ker naj bi Italijanom posredoval podatke o političnih delavcih in partizanskem taborišču v Mačkovcu.³⁵ Jože Tekavec, domačin iz Blok, ki je bil tedaj partizanski aktivist in borec, je skupaj z Artijevo četo sodeloval pri aretaciji Petra Modica. V knjigi *Dnevi preizkušnje* je zapisal, da se je Peter družil z italijanskimi vojaki, da naj bi, po pripovedovanjih, obiskoval tudi tečaj obveščevalne službe ter sodeloval pri preiskavah, ki so jih izvajali Italijani, oblečen v italijansko vojaško uniformo in s črnimi očali, da ga ljudje ne bi prepoznali. Tisto noč naj bi komandant brigade dal povelje, da se hiša Modičevih obkoli. S svetilko so Petru skozi okno posvetili v obraz. Skočil je s postelje in planil skozi vrata v sosednjo sobo. Partizani so začeli trkati na vrata in zahtevali, da jim odprejo, sicer bodo vlomili. V hiši so bili tudi Petrovi oče, mati in sestra. Partizanom so odprli vrata, ti pa so začeli iskati Petra po hiši. Peter se je skrnil na podstrešje, a sta ga komandant Arti in še en partizan našla skritega ob dimniku za deskami. Pripeljala sta ga navzdol po stopnicah. Tekavec je v svojih spominih zapisal: »Oče, mati in sestra so prestrašeni stali sredi sobe. Bali so se partizanov. Peter jim je večkrat pripovedoval, da partizani ubijajo ljudi.«³⁶ Zvezali so mu roke in ga odpeljali od doma v taborišče. Med tem, ko so ga peljali v partizanski tabor Mačkovec, naj bi med drugim govoril: »Vem, da nisem naredil prav, ko sem se začel družiti z Italijani. Sicer nisem zaradi tega nikomur naredil nič žalega. Sedaj pa vam obljubim, da bom dober borec, če me boste sprejeli medse.«³⁷ Ko so prišli v tabor,

35 Strle, *Tomšičeva brigada*, str. 271, 272; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 106.

36 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 145.

37 Prav tam, str. 146.

je k njemu pristopil Stanko Semič - Daki,³⁸ ki je bil takrat tudi komandant tabora. Petru naj bi rekel: »*O tebi imamo dovolj podatkov. Ne bo potrebno podrobno spraševati.*«³⁹ Peter naj bi mu odgovoril, da se zaveda, da ni ravnal prav, ker se je družil z Italijani, in prosil, da ga sprejmejo v svoje vrste. Medtem se je sestalo naglo sodišče, kot navaja Tekavec, in ga zaradi izdajstva proti slovenskemu narodu obsodilo na smrt z ustrelitvijo.⁴⁰ Tekavec še zapiše: »*Trije tovariši so prišli, da bi izvršili smrtno obsodbo. 'Peter, vstani, gremo.'* Vstal je in molče stopal pred njimi. To so bili njegovi zadnji koraki. Kakih tristo metrov od tabora je počil strel in izdajalec Peter je obležal mrtev.«⁴¹ Ubit je bil 6. maja 1942 v Mačkovcu.⁴²

Janko Maček v *Zavezi* zapiše, da ga je potem, ko so Petra privedli s podstrešja, njegov vrstnik brcal in govoril: »*Zakaj nisi bil z nami?*« Poveljnik pa naj bi rekel: »*Pusti ga, sedaj je vse končano.*« Mati naj bi omedlela. Peter je nekajkrat ponovil: »*Če bom padel, bom po nedolžnem.*« Maček omenja tudi, da naj bi ga partizani pred smrtjo mučili.⁴³

38 Stane Semič - Daki je bil rojen leta 1915 v Ljubljani. Po poklicu je bil pek. V letih 1936–1939 se je bojeval v španski državljanski vojni. Že julija 1941 se je priključil partizanom. Spomladi leta 1942 je postal komandir Leteče patrulje, nato je postal komandant bataljona Notranjskega odreda, Tomšičeve brigade, namestnik komandanta 15. divizije in nato komandant 18. divizije. Jeseni leta 1943 je prejel red narodnega heroja. Novembra leta 1944 je bil poslan na vojaško akademijo v SZ. Po vrnitvi je bil komandant divizije Knoja od novembra 1945 do avgusta 1946. Po demobilizaciji je služboval v Muzeju narodne osvoboditve LRS v Ljubljani in v ZZB Slovenije. Umrli je leta 1985 v Ljubljani (*Enciklopedija Slovenije*, knj. 11, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, str. 46).

39 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 147.

40 Prav tam, str. 147.

41 Prav tam, str. 148.

42 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 106; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=54082>, 5. 9. 2018.

43 Maček, »Rdeči sij nad Krpanovo deželo«, str. 15.

Na seznamu padlih med vojno je navedeno, da je Peter Modic »padel kot narodni izdajalec slovenskega naroda dne 9. 5. 1942 na Mokrcu«.44 Po vojni je Krajevni ljudski odbor Velike Bloke po izjavi njegove matere Angele Modic zapisal: »Imenovani je bil dne 6. 5. 1942 odpeljan ponoči po neznanih osebah ter od tedaj je njegovo bivališče neznano.«45

Pričevalec A. U. je povedal, da so po pripovedovanjih Bločanov partizani prišli na dom Petra Modica, da bi ga ubili, ker so ga imeli za italijanskega vohuna. Peter se jim je skrtil na podstrešje, partizani pa naj bi ga ubili na njegovem domu.46

Na Lovranovem je živel kovač Janez Seljak47 z družino. Imel je delavnico s petimi kovači. Kovačija je bila zelo napredna in je delovala vse do druge svetovne vojne. Seljak je bil tudi podžupan, občinski odbornik, ključar in ugleden človek. Njegov sin Lojze se spominja: »Leta 1941 so prišli Italijani, ki so imeli na Blokah postojanko in od tam hodili naokoli. Nobenemu niso nič naredili. V tem času se je začela organizirati partija, partizani, tako da so tudi v očetovi delavnici bili nekateri delavci za partizane.«48 Lojze pove, da so ti delavci imeli obrtnike za kapitaliste in so jim začeli nagajati. »Ata je dajal delavcem obutev, ker je bila mrzla delavnica. En delavec je povedal, da so tisti, ki so bili nasproti, ki so bili bolj neverni, da bi čim prej čevlje uničili,

44 Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje SI ZAL) CER 10, Okrajni ljudski odbor Rakek, t. e. 2, a. e. 65, Seznam padlih v času vojne.

45 SI ZAL CER 29, Krajevni ljudski odbor Velike Bloke, t. e. 1, a. e. 11, Kt. 701/41, Primer Modic Peter.

46 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje A. U., 25. 4. 2014.

47 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2012, SCNR/PRIČ/01/2012, Pričevanje Lojze Seljak, 25. 4. 2012 (dalje Pričevanje Lojze Seljak); Maček, »Rdeči sij nad Krpanovo deželo«, str. 15, 16; Arhiv Ministrstva za pravosodje RS, Komisija Vlade RS za izvajanje zakona o popravni krivic (dalje Komisija ZPKri), št. spisa 714 – 01 – 91/2003.

48 Pričevanje Lojze Seljak.

so jih tiščali na brus, da bi se podplat čim prej uničil, in s tem so nagajali mojstru. In tako se je začelo. Leta 1942 so se pa že prav organizirali. Pri Sv. Vidu v sosednji fari so aprila leta 1942 ubili župana, tajnika in odbornika. Takrat so se pa ljudje začeli bati in samo čakali, kdaj bodo na vrsti. Eni so si naredili skrivališča. In moj oče si je tudi naredil skrivališče. Bali so se vseh, Italijanov in partizanov.»⁴⁹

Janez Seljak se je zanimal za politiko v Rusiji in Španiji ter tako prišel do spoznanja, da je komunizem nevaren za narod, zato se na začetku vojne ni hotel pridružiti partizanom, oni pa so se bali, da se bo priključil nasprotni strani in s svojim ugledom potegnil za seboj množico znancev. Na začetku julija ga je obiskal svak Franc Martinčič, ki je bil prav tako obrtnik, mizar, in ga opozoril, da nameravajo partizani oba ubiti. Janez se je začudil, čemu bi to storili. Martinčič ni vedel, zakaj, povedal je le, da je prejel opozorilo svojega prijatelja partizana Toneta Šraja - Aljoše. Janez pa je rekel: »*Kam naj grem pa jaz s šestimi malimi otroci. Jaz se bom kar rajši malo skrival, saj to ne bo tako dolgo časa, bo to minilo in bomo spet živeli naprej.*«⁵⁰ Martinčič se je z družino umaknil in odšel pod zaščito k Italijanom. Janez je imel skrivališče le zase, zato se je sam skrival v jami ob potoku. Čez teden dni je prišel Janezov prijatelj, kmet iz sosednje vasi, k njegovi ženi in jo vprašal, kje je mož. Povedala mu je, da se skriva, ker ga nameravajo ubiti. Zagotovil je, da se mu ne bo nič zgodilo in da naj se nič ne skriva, saj ni nikomur nič storil. To je Janeza opogumilo, zato se je prenehal skrivati, vendar so ponoči 12. julija 1942 prišli partizani na njegov dom in ga odvedli, češ da gre na zaslišanje in da se bo vrnil. Poleg njega so odpeljali tudi njegovega brata Ludvika, Franciško Korošec (mater Franca Martinčiča), njenega moža in sosedo

49 Prav tam.

50 Pričevanje Lojze Seljak.

Ivano Korošec. Partizani so jih odpeljali v Mačkovec, kjer so imeli taborišče. Čez nekaj časa so vse izpustili, razen Janeza Seljaka in Franciške Korošec,⁵¹ ki ju ni bilo nikoli več domov. Sin Lojze se spominja: »Potrkali so na vrata. Ata je šel odpret, mama je vstala in ga vprašala, kam gre. Pa so rekli: 'Z nami gre na zaslišanje in jutri ob devetih pride nazaj.' Zunaj pa je že bil brat od očeta, mati od Martinčiča in njen mož. Vzeli so še ata in šli. Mama je čakala do devetih, a ga ni bilo. Potem je šla k Mramorju, birmanski boter je bil vsej družini, razen zadnjemu otroku. Delal je za partizane in je šla k njemu povedat, da so očeta vzeli. Rekel je: 'Saj bo prišel nazaj, saj ne bo nič hudega.' Pa so takrat že vsi vedeli, kaj ga čaka. In smo ga čakali. Kmalu zvečer so prišli nazaj vsi, razen matere od Martinčiča in moj oče, ki so ju partizani pridržali. Žena očetovega brata Ludvika ga je vprašala, kaj je bilo, zakaj Janeza ni domov, vendar ji je rekel, naj ne sprašuje, ker ne sme ničesar povedati, saj bodo potem vse pobili. Nihče ni nič povedal, kaj so delali z očetom in z materjo Martinčiča. Čez več let je na smrtni postelji ta soseda, ki so jo partizani odvedli in je imela šest otrok, tri fante pri domobran- cih, povedala, kako so očeta topli, da so mu vse zobe zbili. Njegov brat Ludvik pa ni nikoli nič povedal. Ludvik je bil nato odpeljan na Rab in se je od tam vrnil bolan.«⁵² Ker je bil bolan, se je no- vembra 1943 napotil v bolnišnico. Ustavil se je v Grahovem, da bi prenočil in nato nadaljeval pot v bolnišnico. Prav tisto noč pa so partizani napadli tamkajšnjo postojanko domobrancev. Med ubitimi domobranci je bil tudi Ludvik.⁵³ Čez en teden,

51 Pričevanje Lojze Seljak; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 105; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=37854>, 5. 9. 2018.

52 Pričevanje Lojze Seljak.

53 Pričevanje Lojze Seljak; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 108; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=74880>, 5. 9. 2018.

potem ko so odvedli očeta Janeza, so partizani ponovno prišli na dom Seljakovih. Pobrali so jim kovaško orodje, material, obleko, hrano, vse naložili na dva voza in odpeljali, češ da bo vse to potreboval Janez pri kovanju za partizansko vojsko, vendar pa je bil takrat že umorjen v gozdu Mačkovec (14. julija 1942).⁵⁴ Sin Lojze se spominja rekvizicije na njihovem domu: *»Starejša sestra je stala tam in so ji rekli, kaj vse mora še dati. Mami je šla povedat, da bodo vzeli še suknjo, škornje in uro. Mama je pa rekla: 'Nič ne vem, kje ima. Naj pride oče domov in pove, kje ima, če pa ste njega ubili, pa še nas pobijte!' Ker je kričala, je rekel: 'Tiho baba, če ne, bomo še tebe in tvojo zalego!' Jaz sem se držal mame in se spraševal, kako mora boleti, če te ustrelijo.«*⁵⁵ Očeta so Seljakovi čakali kar nekaj let in upali, da se vrne. Zapustil je nosečo ženo in šest otrok, starih od 4 do 14 let. Najmlajši sin se je rodil sedem mesecev po njegovi smrti. Žena Amalija je po vojni vprašala sekretarja iz sosednje vasi, zakaj so ji ubili moža, in ta ji je odgovoril: *»Veš, da nismo mi takih pobili, pa zmagali ne bi.«*⁵⁶ Nekoč je prišla k Amaliji žena Janezovega prijatelja, ki mu je zagotovil, da se mu ne bo nič zgodilo in da se lahko preneha skrivati. Amalija jo je vprašala: *»Zakaj je prišel mož k Janezu in mu rekel, da se ni treba skrivati?«*⁵⁷ Pa je rekla: *»Veš kaj so mu rekli, da če ne bodo Janeza dobili, bodo pa njega ubili.«*⁵⁸ Družina ni nikoli izvedela za njegov grob.

17. novembra 1942 je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet izdalo odredbo, ki je za vse voditelje in organizatorje »bele garde« določala, da se jih obsodi na smrt. Za vse tiste »belogardiste«, ki bi hoteli pred, med ali po aretaciji zbežati, pa

54 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 106; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=74865>, 5. 9. 2018.

55 Pričevanje Lojze Seljak.

56 Prav tam.

57 Prav tam.

58 Prav tam.

je zahtevala brezpogojno streljanje. Prizaneseno je bilo le tistim oddelkom vaških straž in posameznikom, ki so prostovoljno izročili orožje, tiste, ki tega ne bi storili, pa se brezpogojno uniči. Organizatorjem vaških straž, ki niso bili zajeti z orožjem, so lahko sodili le odredni in brigadni štabi.⁵⁹

Partizanski borec Šercerjeve brigade, Milan Guček, v svojih spominih o Šercerjevi brigadi piše, da je Šercerjeva brigada na Hudem Vrhu zajela čevljarja in vaškega stražarja Antona Turka, iz čigar hiše je brigada odpeljala vse, kar se je dalo odpeljati, in se vrnila v taborišče na Mokrecu, kjer so pripeljano hrano predelali oziroma pospravili. Aretirani Anton Turk pa je izginil.⁶⁰ Po pričevanjih so partizani Šercerjeve brigade res prišli po Antona Turka, ki je deloval pri vaški straži. Sredi noči so vdrli v njegovo hišo. Anton se je skrtil na podstrešje, in ker ga niso takoj našli, so v hišo vrgli bombo. Antona so zajeli in ga odpeljali, češ da gre na zaslišanje. Sosedje so nato pripovedovali, da so ga slišali klicati na pomoč, videli pa ga niso nikoli več.⁶¹ Ubit je bil na Runarski gmajni 25. novembra 1942.⁶² Družini Antona Turka so pobrali vse premoženje, hišo z gospodarskim poslopjem so požgali, mater z otroki pa so pregnali od doma.⁶³ V odločbi o zaplembi premoženja je zapisano, da je bil kot »narodni sovražnik likvidiran po NOV«.⁶⁴ Iz pričevanja A. O. pa izhaja, da so partizani prišli sredi noči

59 *Jesen 1942: korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča* (ur. Tone Ferenc idr.), Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963, dok. št. 144, str. 369.

60 Guček, *Šercerjeva brigada*, str. 60.

61 Komisija ZPKri, spis št. 714 – 01 – 250/2005.

62 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 94; <http://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=88339>, 5. 9. 2018.

63 Komisija ZPKri, št. spisa 714 – 01 – 250/2005.

64 SI ZAL CER 10, Okrajni ljudski odbor Rakek, t. e. 18, a. e. 582, Odločba Zp 314/46 - 3. Zaplemba celokupnega premičnega in nepremičnega imetja, Okrajno sodišče Rakek, 30. 4. 1946.

na dom Antona Turka. Ker se je skrila na podstrešje, so začeli mučiti njegovega invalidnega sina. Oče je prišel s podstrešja in nato so ga odpeljali. Hišo so požgali, porušili do tal, pobrali vse, pustili ženo s tremi otroki, invalidni sin pa je kmalu potem za posledicami mučenja umrl.⁶⁵

Rekvizicije so bile eden od najpomembnejših ali pa celo edini vir oskrbe partizanskih enot in so hkrati pomenile tudi kazni za organizatorje »bele garde«, za aktivne »belogardiste«, za družine, katerih člani so organizirali »belo gardo« ali v njej sodelovali, in za izdajalce, kot je navedeno v dokumentu štaba I. operativne cone z dne 23. maja 1943, poslanem vsem štabom brigad in odredov.⁶⁶

Partizanske enote so hodile na pohode največkrat ob večerih in ponoči. Konec aprila leta 1942 je skupina partizanov plenila po Novi vasi in iz občinske pisarne odnesla vse pisalne stroje. Iz trgovine Palčič so odnesli raznovrstno blago, ker je bil lastnik trgovine »zagrizen nasprotnik OF in zvest pristaš klerikalne stranke« in ker je »vedno govoril proti OF in partizanom ter jih blatil«,⁶⁷ kot je v svojih spominih zapisal Jože Tekavec. Posledica te rekvizicije je bila, da so Italijani poleg karabinjerske postaje namestili v Novi vasi še vojaško posadko, cerkveni zvonik pri Fari pa je postal bunker.⁶⁸ Po navedbah Tekavca so se partizanske enote v pomladnih mesecih številčno okrepile. Zaradi tega je Stanko Semič - Daki Tekavcu predlagal, da s skupino desetih mož izvede obstreljevanje na italijansko postojanko v Velikih Blokah, da bi jo morda potem Italijani zapustili. Pri tem

65 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje A. O., 28. 5. 2014 (dalje Pričevanje A. O.).

66 Arhiv Republike Slovenije, AS 1714, t. e. 714 - 1, mapa II, Okrožje Ribnica, Cerkniško okrožje avgust - december 1943; Štab I. operativne cone, Štabom brigad in odredov, 23. 5. 1943.

67 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 134.

68 Prav tam, str. 134.

navaja, da sta sodelovala še dva domača terenca, s katerima so skupaj odšli v Mačkovec, kjer so pridobili še osem borcev prostovoljcev iz partizanskega tabora v Mačkovcu.⁶⁹ Franci Strle je v svojih spominih *Tomšičeva brigada* zapisal, da je zvečer 10. maja 1942 Jože Kamnikar - Arti z enim vodom Proletarske udarne čete, z mitraljezom in osmimi borci ter s tremi političnimi delavci obstreljeval kasarno na Velikih Blokah.⁷⁰ Posledice napada so bile, da so Italijani po tej partizanski akciji postojanko še dodatno okrepili z enotami iz Velikih Lašč.⁷¹

Politični komisar Šercerjeve brigade Janez Hribar - Tone Pogačnik je pri sekretarju rajonskega odbora Bloke - Sv. Vid poizvedoval, kje bi brigada lahko rekvirirala, saj je bila popolnoma brez hrane. Za rekvizicijo je bila predlagana vas Topol. Po mnenju sekretarja rajonskega odbora Bloke - Sv. Vid naj bi bili vaški stražarji tu najbolj »zagrizeni«, zato rekvizicija, izvedena v tej vasi, ne bi »pokvarila politične situacije«. Tako je Šercerjeva brigada 24. novembra 1942 napadla vas Topol. Ena izmed čet brigade je bila v zasedi na poti v vas Hudi Vrh, da bi zavarovala brigado, če bi prišli Italijani na pomoč postojanki v Topolu. Napad je vodil komandant brigade Bojan Polak - Stjenka. Vas so najprej obkolili. Po zapisih Jožeta Tekavca, ki je sodeloval pri napadu na Topol, je dal Stjenka med obstreljevanjem povelje, naj zažgejo hišo, v kateri so se zadrževali vaški stražarji, ki so streljali na partizane. Hiša je bila krita s slamo, zato se je ogenj hitro razširil na gospodarsko poslopje in na druge hiše v vasi ter gospodarska poslopja. Pri tem je bil po nesreči ubit vaščan Matija Zakrajšek, ki je pritekkel iz goreče hiše. Ker je partizan mislil, da je vaški stražar, ga je ustrelil. Zajeli naj bi enega vaškega stražarja, ki pa so ga pozneje

69 Prav tam, str. 135, 136.

70 Strle, *Tomšičeva brigada*, str. 272.

71 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 136–141.

izpustili. V vasi je zgorela več kot polovica stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij. Po tem so preiskali hiše, da bi našli vaške stražarje, vendar niso nikogar dobili. Tako naj bi vsi ostali živi, saj se jim je uspelo izmuzniti po kletnih prostorih in hlevih ter se tako rešiti. Partizani so nato na vozove naložili hrano, vzeli nekaj živine in vse skupaj odpeljali proti Mokrecu. Po tem napadu je bila postojanka v vasi ukinjena in vaški stražarji so bili premeščeni v Novo vas.⁷²

Milan Guček v svojih spominih na Šercerjevo brigado ta napad predstavi malo drugače. Navaja, da je bilo za partizanske kurirje in manjše patrolje ozemlje okoli vasi Topol in Hudi Vrh neprehodno. Da bi uničila ti straži, je brigada ponoči 24. novembra 1942 obkolila navedene vasi. Patrolje so začele preiskave po hišah in že pri eni prvih hiš, kot navaja Guček, kjer so partizani zahtevali, naj odprejo, so nanje začeli streljati in metati z oken tudi bombe. Pri tem sta bila ranjena dva partizana. Komandant Bojan Polak - Stjenka se je pred bombami skril v svinjak, od koder pa ni mogel ven, ker so imeli vaški stražarji na muhi vse dvorišče in tudi vrata svinjaka so se zataknila. Da bi partizani rešili svojega komandanta in pregnali napadalce, so zažgali bližnji skedenj, a se je ogenj zaradi vetra razširil nad vso vas. Zajeli so okrog pet vaških stražarjev, vsaj toliko, navaja Guček, pa jih je pobegnilo z orožjem vred. Ko so partizani streljali za njimi, je bil po nesreči ubit neki kmet. Vse zajete stražarje so partizani izpustili.⁷³

Po pripovedovanju pričevalke M. Ž. pa je napad potekal tako: »Prišli so partizani novembra meseca v Topol in takrat je bila še vaška straža, sicer niso nobenega dobili, ker so se tisti trije, ki so stražili v Antonovi hiši, nekam poskrili. Nekdo je

72 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 250–254.

73 Guček, *Šercerjeva brigada*, str. 59, 60.

povedal, da so v steklenico petrolej nalili, pa so zažgali vrstico in steklenico vrgli na streho. Strehe so bile pa slamnate in je začelo goreti, potem je burja pihala in je cela vas zgorela. Ko so streljali za Bahnetovo hišo, tukaj je pa Hribska hiša, in je Hribski oče ven prinesel en naročaj, je imel take plenkače, ker je kaj tesal in je orodje ven prinesel, da ne bi v hiši zgorelo. Seveda, partizan ni videl, kdo je, videl je, da ima nekaj velikega, in je mislil, da je s puško, zato ga je z mitraljezom ubil. Sin France, Hribski, je bil pri partizanih, očeta so mu pa takrat partizani ubili, ampak so ga po nesreči. Vaška straža ni streljala, ker ni imelo pomena streljati, tisti trije v Antonovi hiši so se nekam po kleteh poskrili in je bilo brez pokanja.»⁷⁴

Kmalu po prvem napadu na vas Topol je Šercerjeva brigada, ki je bila na območju vasi Škufče, Lepi Vrh in Štorovo, ponovno vkorakala v vas Topol, da bi izvedla rekvizicije. Brigadi je spet primanjkovalo hrane, zato je politični komisar brigade Janez Hribar predlagal rekvizicijo v Topolu, ker naj bi »zadnjič iz Topola odpeljali premalo hrane«. Zdaj pa je predlagal, da se vzame samo tistim družinam, ki imajo sinove v »beli gardi«. Tekavec je opisal ta dogodek tako: »V vseh hišah, kjer so imeli sinove v beli gardi, smo jim povedali, da smo prišli rekvirirat. Hitro smo pripravili vozove, vpregli živino, naložili moko, mast in drugo hrano ter se pripravili za odhod. Pri Potočanu, kjer so imeli dva sinova v beli gardi in sta bila tudi najbolj zagrizena, smo pobrali največ hrane. V svinjaku so imeli štiri prašiče, stare okoli štiri mesece. Postrelili smo jih in znosili na voz. Ko je gospodinja, mati že navedenih dveh belogardistov, zagledala, da so prašiči na vozu, je začela tarnati: 'Ježeš, ježeš, moj Bog, moj Bog, pa tudi prašiče so nam pobrali.' Mlad partizan, ki je

74 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje M. Ž., 16. 5. 2014.

*povezoval voz, se je nasmehnil in rekel: 'Mati, nič ne tarnajte, saj smo vam dva prašiča še pustili. Nahajata se v postojanki v Novi vasi.' Pogledal jo je in smeje še dodal: 'Ona dva pa prideta drugič na vrsto.'*⁷⁵ Pri tem je imel v mislih njena sinova. Res sta »prišla na vrsto«, saj je bil 24-letni Alojzij umorjen v Jelendolu 15. oktobra 1943, 18-letni Slavko pa pozneje v povojnih pobojih.⁷⁶

Ker naj bi postojanka vaških stražarjev, ki je bila na Runarskem, preprečevala partizanske pohode s Travnne gore, mimo vasi Ravne v Iško, je Šercerjeva brigada v noči s 23. na 24. december 1942 napadla postojanko. Ta je bila utrjena v cerkvi ter gostilni in naj bi štela petinosemdeset vaških stražarjev. Bilo je precej ranjenih na obeh straneh. Pri tem sta bila ubita Franc Marinček iz vasi Veliki Vrh in Jože Ponikvar iz vasi Hiteno. Ponikvar je poskušal vreči bombo na partizane, a se je odbila od okenskega železnega omrežja oziroma križa in ga ubila. Na partizanski strani sta obležala mrtva Jože Hiti in Francka Hrbljan, oba iz vasi Ravne pri Sv. Vidu.⁷⁷ Postojanka ni bila uničena, so pa ob napadu partizani ropali po vasi Runarsko. Guček je v spominih zapisal: »Bataljonski in četni intendantje so sproti zapregli domače konje v vozove in nanje nalagali hrano, ki se je z njo morala vas oddolžiti za svojo trmoglavost. Pri vseh hišah je bilo že praznično razpoloženje in zato na pretek pripravljenih kuharskih dobrot.«⁷⁸ Vaški stražarji z Runarskega so se po napadu združili s postojanko v Novi vasi, skupaj z njimi so odšle tudi družine.⁷⁹ Postojanka je bila najprej v šoli v Novi vasi, nato pa v nekdanjem letalskem hangarju pri Fari

75 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 254, 255.

76 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 102.

77 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 257–259.

78 Guček, *Šercerjeva brigada*, str. 83, 84.

79 Prav tam, str. 88.

pri Novi vasi, kjer je ostala vse do kapitulacije Italije.⁸⁰ Nova vas je bila pod žico, pričevalka M. Ž. se spominja: »Postavili so še bunkerje okrog vasi, eden je bil pri Fari, drugi na žagi, ki je v Novi vasi, tretji je bil obrnjen proti Nemški vasi in četrti proti vasi Glina. Lesene bunkerje so naredili in po štirje fantje so na dveh pogradih ležali.«⁸¹

O napadu na Runarsko pripoveduje tudi pričevalec A. O. Tako kot je slišal po pripovedovanju partizanov, »so bili partizani na Mokrecu in ni bilo hrane. Runarsko je bilo pa ‚belo‘, so rekli, in so napadli Runarsko zaradi hrane, tako so rekli«. Vendar A. O. tudi navaja: »Je to bila direktiva, takrat so napadli tudi Šentrupert, Žužemberk. Tu je bila postojanka v Klobasarjevi hiši. Mislili so, da jih bodo presenetili, a so stražarji že zaznali, da so partizani po okoliških hribih. Partizanov naj bi bilo od štiristo do petsto, so pripovedovali, stražarjev pa štirideset. Večina (vaških stražarjev) je bila na novo organiziranih, nič vajeni fantje, morda se jih je šest do sedem ljudi borilo. Tisti, ki so bili v cerkvenem zvoniku, so bili malo bolj izvežbani. Vzdržali so vso noč, v cerkvenem zvoniku so imeli rakete za razsvetljevanje in mitraljez. Partizani so poskušali uničiti postojanko, a jim ni uspelo. Vaški stražarji so sporočali Italijanom, da bi jim prišli na pomoč, a Italijane na Blokah (v Novi vasi) ni nič brigalo. Šele proti jutru so šli gor. Tukaj so partizani ljudem pobrali prašiče, jih zaklali, dali na lojterni voz, ljudem vzeli vole. Ker terena niso poznali, so prišli v eno dolino, kjer je bilo močvirje, in so z vsem pobranim obstali tam. Ker so Italijani že šli iz Nove vasi in so pritiskali za njimi, so vse skupaj tam pustili.«⁸²

80 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 35, 258.

81 Pričevanje M. Ž.

82 Pričevanje A. O.

26. decembra 1942 so partizani zažgali tudi šolo in cerkveni zvonik pri Sv. Duhu, ker naj bi se tudi tukaj postavila postojanka vaških stražarjev.⁸³

Ob umorjenih žrtvah je treba poudariti, da so bili žrtve tudi njihovi svojci. Poleg izgube svojega bližnjega so družine postale še žrtve psihičnega in fizičnega nasilja. Ob napadih na postojanke vaških stražarjev so partizani požigali stanovanjske hiše, gospodarska poslopja, zaradi ropanja pa so živeli tudi v materialnem pomanjkanju. Ljudje so živeli v strahu, razpeti med terorjem okupatorja, ki je bil tudi posledica partizanskih akcij, in med nosilci komunistične revolucije, ki jo je izvajala komunistična partija.

Število žrtev na Bloški planoti je močno naraslo po kapitulaciji Italije jeseni leta 1943, ko so partizanske enote napadle postojanki vaških stražarjev na Velikih Blokah in v Novi vasi. Takrat je bilo ubitih okrog osemindvajset stražarjev. Nekatere so odpeljali v kočevske in ribniške zapore, jih nato umorili v Jelendolu ter Mačkovcu, druge pa so mobilizirali v partizanske enote, kjer so jih potem likvidirali partizani. Kar šestnajst bloških domobrancev je bilo ubitih oziroma je zgorelo ob napadu na postojanko v Grahovem 24. novembra leta 1943.⁸⁴

83 Tekavec, *Dnevi preizkušnje*, str. 258.

84 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 93–110.

Revolutionary Violence on the Bloke Plateau in 1942

Summary

The Bloke plateau was annexed to the Province of Ljubljana during occupation. The Italians had two military outposts: in Nova vas and Velike Bloke. As the Partisan movement was developing at the beginning of 1942, the violence of Partisan units against the civilian population of the Bloke plateau gradually began to be carried out, specifically by units of the Šerčer battalion and the Šerčer brigade. Murders, robberies, arsons, and physical and psychological acts of violence were committed. In August 1942, Village Guards were organised to prevent the unhindered passage of Partisan units across that territory and to prevent Partisan violence. However, the Village Guards had few members. The Partisans carried out two big attacks on the outpost in Topol and Runarsko, but they did not defeat the guards. During the attacks on the outposts of Village Guards, the Partisans burnt residential houses and outbuildings, and robbed the property of villagers, especially of those who did not support the Partisan movement. Village Guards from the villages of the Bloke area united in the Nova vas outpost at the end of 1942. There were seven victims of revolutionary violence on the Bloke plateau in 1942, five of which were civilians, one was a Village Guard and one was a Partisan. They were craftsmen and farmers' sons in terms of social status. Along with losing close relatives, families became victims of psychological and physical violence while also living in material deprivation caused by the robberies. People lived in fear, caught between

the terror of the occupier, which was also the consequence of Partisan actions, and between the bearers of the communist revolution which was being carried out by the Communist Party.

Prejeto: 28. 9. 2018
1.01 Izvirni znanstveni članek

Miha Drobnič¹

Delovanje taborišča Šentvid

Izvleček

V prispevku je obravnavano delovanje jugoslovanskega komunističnega taborišča za politične in vojne ujetnike, ki ga je v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano takoj po koncu druge svetovne vojne v maju 1945 ustanovila Ozna. Podrobnejši pregled režima taborišča Šentvid pokaže, da so se interniranci v njem spopadali z veliko prenatrpanostjo prostorov, s hudo lakoto, slabimi higienskimi razmerami, pogostimi zdravstvenimi težavami ter z najrazličnejšimi oblikami fizičnega in psihičnega nasilja. Nekateri ujetniki so posledično umrli že v taborišču, večina pa je bila brez sodnih postopkov odpeljana proti moriščem, zlasti tistim na območju Kočevskega roga. Edine številčnejše izpustitve, do katerih je prišlo po amnestiji v avgustu 1945, je v taborišču Šentvid dočakal le manjši delež internirancev.

¹ Miha Drobnič, magister profesor geografije in magister profesor zgodovine, samostojni raziskovalec, Študijski center za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, miha.drobnic@scnr.si.

KLJUČNE BESEDE: Šentvid, Škofovi zavodi, komunistična represija, taborišča, domobranci

Abstract

The article deals with the operation of the Yugoslav communist camp for political prisoners and prisoners of war, which was founded by Ozn (Department for the Protection of the People) in the institution Škofovi zavodi (Bishop's institutions) in Šentvid nad Ljubljano immediately after the end of the Second World War in May 1945. A more detailed overview of the regime in the Šentvid camp shows that internees dealt with severe overcrowding, severe hunger, poor hygienic conditions, frequent health problems, and various forms of physical and psychological violence. As a result, some of the prisoners died already in the camp, and many of them were taken to be executed at killing grounds without any judicial processes, especially to the killing grounds in the area of Kočevski rog. The only releases of a large number of internees took place after the amnesty in August 1945; only a few internees at the Šentvid camp lived long enough to have reached them.

KEY WORDS: Šentvid, Škofovi zavodi, communist repression, camps, Home Guards

Uvod

V Jugoslaviji ter Sloveniji kot njenem sestavnem delu je komunistična partija takoj po koncu druge svetovne vojne vzpostavila totalitarno oblast, kar je privedlo do okrepljenega izvajanja nasilja nad dejanskimi in namišljenimi nasprotniki nove družbene ureditve. Ena glavnih oblik takratne komunistične represije je bilo pošiljanje sovražnikov v taborišča.² Ravnanje z ujetniki je bilo v marsikaterem izmed njih enako ali pa celo krutejše kot v medvojnih nacističnih in fašističnih koncentracijskih taboriščih.³ Med najzloglasnejša povojna komunistična taborišča na območju Slovenije, katerih večino internirancev so brez sodnih postopkov pomorili, prištevamo tudi taborišče za politične in vojne ujetnike, ki je med majem in avgustom 1945 delovalo v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano, v katerih so danes prostori obnovljenega Zavoda sv. Stanislava.⁴ Za ustanovitev taborišča so bili Škofovi zavodi primerni zlasti zaradi velikosti tamkajšnjih objektov, ugodne lege na obrobju Ljubljane in velikega vrta z visoko ograjo. Slednje so še pred komunisti izkoristili nacisti, ki so v njih že med nemško okupacijo med drugo svetovno vojno organizirali zbirno preselitveno taborišče za Slovence z območja Gorenjske in Mežiške doline ter vzgojni zavod, namenjen šolanju političnih kadrov.⁵

- 2 Milko Mikola, *Rdeče nasilje. Represija v Sloveniji po letu 1945*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2012 (dalje Mikola, *Rdeče nasilje*), str. 1–3.
- 3 Milko Mikola, *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. II. del*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2008 (dalje Mikola, *Dokumenti in pričevanja*), str. 56, 57; Milko Mikola, »Komunistična koncentracijska in delovna taborišča v Sloveniji«, v: *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Damjan Hančič), Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2010 (dalje Mikola, »Komunistična koncentracijska in delovna taborišča«), str. 153.
- 4 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 13–15.
- 5 Damijan Guštin, *Za zapahi. Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih*

Povojno komunistično taborišče Šentvid (dalje taborišče Šentvid) je imelo uradno status ujetniškega taborišča.⁶ Bilo je eno izmed največjih taborišč, ki jih je v Sloveniji ustanovil in upravljal Oddelek za zaščito naroda (Ozna).⁷ Natančneje je bil zanj odgovoren nosilec partizanske spomenice 1941 in oficir Ozne Nace Majcen, ki je koordiniral administrativne zadeve in zaslišanja ter pošiljal poročila o številu ujetnikov Mitji Ribičiču.⁸ Med delovanjem taborišča Šentvid je imel v njem pomembno vlogo tudi Vasja Kogej, ki je bil takrat prav tako zaposlen pri Ozni.⁹

V taborišču Šentvid so bile zaprte osebe različnih narodnosti. Največ je bilo Slovencev, predvsem pripadnikov Slovenskega domobranstva, veliko pa tudi Hrvatov in Srbov. Poleg že naštetih so bili med interniranci še Nemci, Italijani, Madžari, Črnogorci, Romuni, Grki in Rusi, pri čemer so status vojnih ujetnikov od vseh šentviških taboriščnikov dejansko uživali le nemški in italijanski vojaki.¹⁰ Ob najštevilčnejših vojaških

zaporih 1941–1945, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2006, str. 51; Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, Obzorja, Maribor 1968, str. 208.

- 6 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 14.
- 7 Jelka Piškurić, Neža Strajnar, *Skozi čas preizkušenj. Politična zapornica Jelka Mrak Dolinar. Through the time of ordeal. Political prisoner Jelka Mrak Dolinar*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2017 (dalje Piškurić in Strajnar, *Skozi čas preizkušenj*), str. 27.
- 8 Albert Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, Nova obzorja, Ljubljana 2004 (dalje Svetina, *Od osvobodilnega boja*), str. 212; Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, t. e. 4501, Majcen (Aleksander) Nace.
- 9 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, t. e. 4496, Anketni list: Kogej Vasja.
- 10 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, t. e. 1069, Sezname pripornikov – zbirka sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne

osebah so bili med zaprtimi v Škofovih zavodih tudi duhovniki ter drugi civilisti, med katerimi je bilo veliko žensk in otrok.¹¹ Vsaj ena izmed taboriščnic je med internacijo rodila, pri čemer ni bila deležna praktično nobene oskrbe.¹²

Glavnino šentviških taboriščnikov so predstavljali pripadniki jugoslovanskih protikomunističnih in kolaboracionističnih vojaških enot ter civilisti, ki so ob koncu druge svetovne vojne bežali na avstrijsko Koroško in se tam predali Britancem, že v drugi polovici maja 1945 pa bili številčno vrnjeni jugoslovanskim komunističnim oblastem pod vodstvom Josipa Broza Tita, in sicer pod pretvezo, da jih peljejo v taborišča v Italiji.¹³ Med 18. in 23. majem 1945 je bilo z avstrijske Koroške repatrii-

zapore, Šentvid itd. (dalje AS 1931, Sezname pripornikov); Borivoje M. Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945*, Mladost, Beograd 1990 (dalje Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*), str. 39; Franc Ižanec, *Odprti grobovi IV*, Filip Žakelj, Buenos Aires 1971 (dalje Ižanec, *Odprti grobovi IV*), str. 176; Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952. Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve*, Društvo za ureditev zamolčanih grobov, Grosuplje 2000 (dalje Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*), str. 165, 166, 473; Jelka Mrak Dolinar, *Brazde mojega življenja*, Družina, Ljubljana 2009 (dalje Mrak Dolinar, *Brazde*), str. 91, 95; Marko Kremžar, *Leto brez sonca*, Družina, Ljubljana 2002, (dalje Kremžar, *Leto brez*), str. 101; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 14, 100, 105, 158; Rupič, *Partizanska i komunistička represija i zločini*, str. 198, 200; Savo Gregović, *Pucaj, rat je završen*, Udruženje »Otkrićemo istinu«, Budva 2009, str. 329–526; Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 213.

- 11 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 122, 176; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 50; Stanislav Pleško, *Mimo smrti v svobodo*, Ameriška domovina, Toronto 1951 (dalje Pleško, *Mimo smrti*), str. 53.
- 12 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 100, 101; Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 91.
- 13 Damjan Hančič, Renato Podbersič, »Totalitarni režimi na Slovenskem v 20. stoletju«, v: *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Damjan Hančič), Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2010 (dalje Hančič

ranih okoli 13.000 hrvaških ustašev, domobranov in civilistov, med 24. in 27. majem 1945 pa okoli 4000 pripadnikov srbskega dobrovoljskega korpusa ter nekaj nedičevcev in črnogorskih četnikov.¹⁴ V nadaljevanju je bilo med 27. in 31. majem 1945 vrnjenih še približno 11.000 pripadnikov Slovenskega domobranstva, Gorenjskega domobranstva (Gorenjske samozaščite) ter Policijskega varnostnega zbora v Ljubljani, vključno z nekaj slovenskimi četniki, poleg njih pa tudi okoli 600 slovenskih civilistov.¹⁵ V taborišču Šentvid so pristale osebe, ki so bile z avstrijske Koroške vrnjene prek Podgorja (Maria Elend) oziroma Področce (Rosenbach), pri čemer so številne najprej zaprli v katero izmed bolj ali manj prehodnih taborišč, ki so bila v Škofji Loki, Kranju in Radovljici, ter šele nato v Škofove zavode.¹⁶ Poleg omenjenih oseb so bili v taborišču Šentvid zaprti tudi begunci, zajeti med begom proti avstrijski Koroški, med drugim nekateri domobranski ranjenci in njihovo spremljevalno osebje z na Gorenjskem zaustavljenih bolniških vlakov ter ujetniki, pripeljani z drugih lokacij po Sloveniji.¹⁷ Med sle-

in Podbersič, »Totalitarni režimi na Slovenskem«, str. 52; Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 92.

14 Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo. 1943–1945*, Slovenska matica, Ljubljana 2003 (dalje Mlakar, *Slovensko domobranstvo*), str. 507.

15 Hančič in Podbersič, »Totalitarni režimi na Slovenskem«, str. 52; Mitja Ferenc, *Prikrito in očem zakrito*, Muzej novejšje zgodovine, Celje 2005 (dalje Ferenc, *Prikrito*), str. 8.

16 Ferenc, *Prikrito*, str. 14; Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 92, 93.

17 Anton Pirc, *Spomini na mojih prvih 18 let*, Modrijan, Ljubljana 2010 (dalje Pirc, *Spomini*), str. 675–677; <http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobitiPregled.aspx>, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v Študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana); Janko Maček, »Kako se je začelo. Janez Rztresen – spomini 1916–2006«, *Zaveza*, št. 2/2007, str. 26; Jože Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt* (dalje Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt*), dostopno na <https://4d.rtvsllo.si/arhiv/pricevalci/174381820>, 9. 7. 2018; Lovro Šturm,

dnjimi velja poleg domobrancev in medvojnih mobilizirancev v nemško vojsko, ki niso bežali v tujino, ter civilistov, bodisi nenaklonjenih komunizmu bodisi sorodstveno ali kakorkoli drugače povezanih z domobranci, izpostaviti zlasti posamezne osebe, ki so bile še ob koncu vojne v partizanih, a so jih nove komunistične oblasti vseeno dojemale kot nevarne, ter ujetnike tujih narodnosti.¹⁸ V navezavi na zadnje velja med drugim omeniti 800 nemških in 397 italijanskih jetnikov, ki so bili v taborišču Šentvid zaprti že 12. maja 1945, ter vsaj 19 Rusov, ki so jih v Škofove zavode 3. julija 1945 pripeljali iz sodnih zaporov v Ljubljani.¹⁹

Natančnega števila vseh šentviških internirancev ni mogoče navesti, saj dokumenti Ozne, iz katerih bi se ga dalo razbrati, niso na razpolago.²⁰ V spominski literaturi je navedeno, da je bilo v taborišču Šentvid skupno zaprtih približno 35.000 oseb, od katerih jih je razglasitev amnestije 3. avgusta 1945

Brez milosti, Nova revija, Ljubljana 2000 (dalje Šturm, *Brez milosti*), str. 36, 214, 227, 260, 261, 307–309; Marija Treven, *Grenki spomini z Vrha Svetih Treh Kraljev*, Metropolitana, Ljubljana 2018 (dalje Treven, *Grenki spomini*), str. 217; Mate Rupič, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946.: dokumenti*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod 2005 (dalje Rupič, *Partizanska i komunistička represija i zločini*), str. 198, 200; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 92, 96, 98, 99, 128, 159, 160; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 162, 165, 472.

18 Jože Možina, *Pričevalci: Roza Pavlin Kihler* (dalje Možina, *Pričevalci: Roza Pavlin Kihler*), dostopno na <https://4d.rtv slo.si/arhiv/pricevalci/174538940>, 11. 7. 2018; Jože Pučnik, »Množični povojni poboji«, v: *Temna stran meseca* (ur. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998, str. 41; Šturm, *Brez milosti*, str. 240.

19 AS 1931, Sezname pripornikov; Rupič, *Partizanska i komunistička represija i zločini*, str. 198, 200.

20 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 14.

dočakalo 700–800.²¹ Ob tem velja poudariti, da dan podatek o skupnem številu taboriščnikov skoraj zagotovo ni natančen, saj temelji izključno na različnih ocenah in pričevanjih. Ne glede na pomanjkanje informacij o natančnem številu šentviških internirancev pa je jasno, da so bili praktično vsi izmed njih soočeni s težkimi taboriščnimi razmerami. Slednje so podrobneje opisane v nadaljevanju prispevka.

Ustroj taborišča

Taborišče Šentvid je bilo večji del svojega delovanja močno prenapolnjeno in dobro zastraženo, za kar je bil zadolžen Korpus narodne obrambe Jugoslavije (Knoj).²² Ob tem so bili šentviški interniranci soočeni tudi s hudim ustrahovalnim taboriščnim režimom. Slednjega je vzpostavilo osebje taborišča, ki so ga poleg najštevilčnejših Slovencev sestavljali še Hrvati, Srbi, Črnogorci in Rusi.²³ Za zaposlene v taborišču Šentvid je bila značilna stroga hierarhija. Najvišje na hierarhični lestvici osebja so bili častniki, sledilo je administrativno osebje z upravo, najmanj vplivni pa so bili navadni vojaki.²⁴ Pravila, ki so jih morali upoštevati zaposleni, so bila stroga. Večini je bilo tako prepovedano spraševati o podrobnostih dogajanja v

21 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 14, 15; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 166.

22 Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 212.

23 Franc Ižanec, *Odprti grobovi I*, samozaložba, Buenos Aires 1965 (dalje Ižanec, *Odprti grobovi I*), str. 104, 106; Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 185; Jože Možina, *Pričevalci: Jože Korošec* (dalje Možina, *Pričevalci: Jože Korošec*), dostopno na <https://4d.rtvsl.si/arhiv/joze-korosec/174391280/>, 17. 7. 2018; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 80; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 474.

24 Miloš Poljanšek, Šentvid, osebni vir, Ljubljana 1985 (dalje Poljanšek, Šentvid), str. 5.

taborišču ter širiti govorice o tem, kar so v njem videli, z ujetniki pa so praviloma smeli govoriti le pazniki in zasliševalci.²⁵ Vodstvo taborišča Šentvid je želelo zunanjim opazovalcem slabe taboriščne razmere kar najbolj prikriti. Ob obiskih tujih komisij je tako slednjim vedno pokazalo le prostore, ki so bili za to vnaprej določeni in pripravljeni.²⁶

Glavne značilnosti šentviškega taboriščnega režima so se jasno nakazale že ob sprejemu internirancev, ko so bili številni izmed njih deležni nasilja in odvzema osebnih predmetov, nekateri pa so bili tudi fotografirani.²⁷ Ob tem so morali zlasti vrnjeni pripadniki vojaških enot kmalu oddati obleko in obutev, v zameno pa so dobili borna oblačila ter čevlje.²⁸ Zaradi izvršenega odvzema osebne lastnine se je v taboriščnem skladišču sčasoma nabrala velika količina zaplenjenega imetja ujetnikov. Slednjega so večinoma prepeljali v prostore nekdanje banke Slavija, kjer je bil v tistem času sedež Ozne za Slovenijo, na čelu katere je bil Ivan Maček.²⁹ Po poročanju Alberta Svetine, medvojnega Mačkovega pomočnika, pozneje pa načelnika Ozne za Primorsko, se je v taborišču med drugim nabralo tudi ogromno najrazličnejšega denarja, ki so ga v velikih vrečah nosili na banko, kjer so ga preštevali tisti za to izbrani pripadniki Knoja, ki so znali šteti.³⁰ Ob tem velja poudariti, da

25 Poljanšek, *Šentvid*, str. 4, 6.

26 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 127.

27 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 135, 149; Mirko Kregar, »Moji spomini na okupacijo, revolucijo, vetrinjsko in šentviško taborišče«, *Zaveza*, št. 4/2014 (dalje Kregar, »Moji spomini«), str. 44; Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 90; Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 213.

28 Ciril Turk, *Ušli so smrti. Poročila treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu*, Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 1998 (dalje Turk, *Ušli so smrti*), str. 36.

29 Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 213.

30 Prav tam, str. 212.

je posameznim taboriščnikom nekaj denarja ne glede na vse uspelo pretihotapiti v taborišče.³¹

Razporeditev taboriščnikov po prostorih

Po prihodu v taborišče Šentvid so bili civilisti in pripadniki vojaških enot vsaj delno ločeni, nekatere prispele skupine pa so razporedili tudi po spolu in starosti. Ženske in otroke so pogosto hitro odvedli v prostore v zgornjih nadstropjih Škofovih zavodov, medtem ko so morali moški večinoma dlje ostati zunaj, od koder so bili nekateri odpeljani neposredno proti moriščem.³² Ne glede na to so bile tako zunanje kot notranje površine taborišča zlasti v obdobju vračanja skupin z avstrijske Koroške prepolne taboriščnikov.³³

Zunanje površine taborišča so obsegale dvorišče, zavodski vrt in atrij levega krila stavbe Škofovih zavodov.³⁴ Na njih so bili po pričevanju Franca Permeta zaprti predvsem hrvaški ustaši, domobrani in civilisti, srbski dobrovoljci in nedičevci s posameznimi civilnimi osebami ter slovenski domobranci in policisti.³⁵ Dvorišče je bilo obdano z bodečo žico, na zavodskem vrtu pa so območje, namenjeno ujetnikom, označili tako, da so okoli njega z apnom naredili črto, za katero so postavili

31 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 33.

32 France Grum, Stane Pleško, *Vetrinjska tragedija*, Magnolija, Ljubljana 1991 (dalje Grum in Pleško, *Vetrinjska*), str. 70; Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 106; Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 185; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 50, 53; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 165, 473; Turk, *Ušli so smrti*, str. 36.

33 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 79, 88; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 165, 166; Pleško, *Mimo smrti*, str. 53.

34 Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 166.

35 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 100–102.

močno stražo z mitraljezi in razsvetljavo.³⁶ Taboriščniki, ki so bili zaprti na zunanjih površinah, so bili prisiljeni ležati na goli zemlji, brez vsakršnih odev in rjuh. Pri tem so bile razmere najtežje ob deževju, ko so morali spati v blatu, kar je privedlo do slabih higienskih razmer, saj se niso imeli kje umiti ali posušiti oblačil.³⁷ Stanislav Pleško, ki je bil zaprt na zavodskem vrtu, opisuje dogajanje v tem delu taborišča tako: »Ničesar nismo imeli, ne hrane, ne postelje, ne svobode. /.../ Na vogalu, tri metre od nas, so noč in dan stražili štirje stražarji z mitraljezom, nočna stražarska mesta so bila na vsakih štirideset do petdeset metrov, in da je bilo še varneje, so vsak večer poslali med nas dva partizana, ki sta nas nadzorovala in seveda tudi koga preoblekla.«³⁸

Glavni prostori, ki so jih obsegale notranje površine taborišča, so bili glavna kapela, slavnostna dvorana, učilnice, sobe in kletni prostori. V kletnih prostorih, glavni kapeli in slavnostni dvorani so bili zaprti predvsem pripadniki vojaških enot, v učilnicah in sobah pa civilisti ter preostanek vojaških oseb. Pri tem so bili številni taboriščniki večkrat premeščeni iz enega prostora v drugega.³⁹

36 Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 39; Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 212.

37 Milanka Dragar, *Dediščina molka*, Dragar, Ljubljana 2017 (dalje Dragar, *Dediščina*), str. 218.

38 Pleško, *Mimo smrti*, str. 57, 58.

39 Grum in Pleško, *Vetrinjska*, str. 71; Jože Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt* (dalje Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*), dostopno na <https://4d.rtvsl.si/arhiv/bozidar-trefalt/174387244/>, 13. 7. 2018; Jože Rozman, *Pričevanje o svojem ujetništvu v povojnem taborišču Šentvid – dne 28. 3. 2017*, osebni vir, Grosuplje 2017 (dalje Rozman, *Pričevanje*); Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 43, 57; Kregar, »Moji spomini«, str. 44; Kremžar, *Leto brez*, str. 97; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 50, 53, 56, 64, 72, 80–83, 86, 88, 90, 92, 96, 99, 101–104, 112, 119, 129, 136, 141, 144, 149, 157, 160; Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt*; Mrak Dolinar,

V osrednjem prostoru Škofovih zavodov, glavni kapeli, v kateri je danes cerkev Zavoda sv. Stanislava, so bili zaprti predvsem domobranci in policisti.⁴⁰ Taboriščni režim v prostoru je bil zelo strog, saj so bili številni interniranci v njem predvideni za usmrtitev. France Dejak, eden izmed zaprtih v glavni kapeli, ki mu je pozneje kot enemu redkih uspelo pobegniti z morišča v Kočevskem rogu, o nasilju v tem delu taborišča poroča naslednje: »*Preteпали so nas in nam govorili, kakšen izvržek človeštva da smo. /.../ Po nekom, bil je že starejši, so tako mlatili, da so ga zbili na tla, in še na tleh so ga mlatili, da ni več mogel vstati. Odnegli so ga ven in nismo ga več videli.*«⁴¹ Interniranci v glavni kapeli so bili prisiljeni ležati na tleh, saj v prostoru za časa delovanja taborišča ni bilo praktično ničesar.⁴² Številni so se poskušali preriniti do stene, da bi tam naslonjeni nanjo lahko vsaj za nekaj časa zaspali.⁴³ Po poročanju Franca Turka, ki so ga v Škofove zavode privedli skupaj z očetom, domobrancem, in je bil eden redkih otrok, zaprtih v glavni kapeli, so bili taboriščniki v njej močno tepeni že samo, če so izrazili željo po tem, da bi šli na stranišče. Posledično so se številni iztrebljali kar za oltarjem. Turk ob tem podaja tudi splošen opis dogajanja v prostoru. O njem poroča naslednje: »*Ljudje so ležali na tleh – pretepeni, lačni in obupani.*«⁴⁴ Glavna kapela se je kmalu začela prazniti, pri čemer so številne taboriščnike

Brazde, str. 90, 95; Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 166, 473; Turk, *Ušli so smrti*, str. 170.

40 Jože Novljan, *Pričevanje o svojem ujetništvu v povojnem taborišču Šentvid – dne 30. 3. 2017*, osebni vir, Žalna 2017 (dalje Novljan, *Pričevanje*); Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 90, 92, 102, 119, 157; Turk, *Ušli so smrti*, str. 119, 169.

41 Turk, *Ušli so smrti*, str. 169–171.

42 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 119, 157.

43 Turk, *Ušli so smrti*, str. 119.

44 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 157.

odpeljali proti moriščem, nekatere pa premestili v druge dele taborišča.⁴⁵ Med slednjimi je bil tudi Turk, ki so ga zaprli v sobe, medtem ko so njegovega očeta odpeljali na eno izmed lokacij, kjer je bil zunajsodno ubit.⁴⁶

Podobno težke in nasilne razmere kot za glavno kapelo so bile značilne za slavnostno dvorano, ki je danes poimenovana po Matiji Tomcu, med delovanjem taborišča Šentvid pa je imela popolnoma betonski tlak in bila močno zastražena.⁴⁷ V njej so bili najprej zaprti ustaši, domobranci in dobrovoljci, po vrnitvi slovenskih skupin z avstrijske Koroške pa predvsem domobranci, policisti ter posamezni četniki.⁴⁸ Šlo je za najbolj prenatrpan prostor taborišča, ki je bil v določenem obdobju tako prenapolnjen, da so se morali, če se je ponoči obrnil eden, premakniti tudi vsi drugi taboriščniki v posamezni vrsti.⁴⁹ Med največjo napolnjenostjo je bilo v dvorani, veliki 18 x 23 m, zaprtih 600–700 internirancev.⁵⁰ Za iztrebljanje so bile jetnikom v njej na voljo tako imenovane kible – prerezani sodi z nosilci.⁵¹ Eden izmed tam zaprtih taboriščnikov, Tone Lesar, razmere, ki so vladale v prostoru, povzema tako: »*Stanje v dvorani je bilo nevzdržno, smrad, žeja in lakota, ležali smo na golih kamnitih tleh brez vsega, vsi ušivi in kosmati.*«⁵²

45 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 90, 92, 119, 158; Turk, *Ušli so smrti*, str. 120, 171.

46 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 158.

47 Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 41; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 112, 141.

48 Ižanec, *Odperti grobovi I*, str. 33; Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 41, 43, 57; Kremžar, *Leto brez*, str. 97; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 56, 81, 88, 102, 112, 119, 141, 149; Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*; Možina, *Pričevalci: Jože Korošec*; Rozman, *Pričevanje*; Štrbenk, *Pričevanje*.

49 Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*.

50 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 88, 112, 140; Rozman, *Pričevanje*.

51 Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*; Rozman, *Pričevanje*.

52 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 91.

Nekoliko milejši režim kot za glavno kapelo in slavnostno dvorano je bil značilen za učilnice, v katerih so bile zaprte predvsem ženske ter tisti domobranci, ki večinoma niso bili predvideni za usmrtitev.⁵³ Med slednjimi je bil tudi Anton Golež, ki je bil v učilnico premeščen iz slavnostne dvorane. Omenjeni šentviški interniranec o svojih občutjih po premestitvi v razred poroča naslednje: »*Bil si vesel, prišlo je do spremembe, večina nas mladih je bila predstavljena drugam, med še žive, s tem da ni bilo množičnega pretepanja, razen besednega ustrahovanja in zaušnic ali manjšega tepeža.*«⁵⁴ Taboriščniki so morali tudi v učilnicah spati na tleh, a jim to zaradi parketa ni povzročalo prevelikih muk.⁵⁵ Obenem so bile nekatere izmed njih zelo prenatrpane. Franc Šetar tako na primer poroča, da je bilo v enem izmed razredov v določenem obdobju zaprtih več kot 120 mladoletnih internirancev, od katerih so morali nekateri zaradi pomanjkanja prostora spati celo stoje.⁵⁶

Podoben režim kot za učilnice je bil značilen tudi za sobe. V njih so bili od civilistov zaprti moški, ženske in otroci, od vojaških oseb pa predvsem ranjenci, posamezni četniki in tisti domobranci, ki večinoma niso bili predvideni za usmrtitev.⁵⁷ Po pričevanju šentviškega taboriščnika Jožeta Rozmana, ki je bil najprej zaprt v slavnostni dvorani, nato pa v sobah, so bile v slednjih nekoliko boljše razmere zlasti zaradi tega, ker je bil v njih leseni pod, hkrati pa je bilo v njih na voljo celo nekaj

53 Prav tam, str. 57, 72, 113, 119, 136.

54 Prav tam, str. 57.

55 Kremžar, *Leto brez*, str. 107; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 72, 113.

56 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 136.

57 Grum in Pleško, *Vetrinjska*, str. 72; Ižanec, *Odperti grobovi IV*, str. 121; Kremžar, *Leto brez*, str. 107; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 50–51, 53, 64, 80–82, 92, 96, 99, 103, 129; Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt*; Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 92, 96; Pirc, *Spomini*, str. 679; Rozman, *Pričevanje*; Šturm, *Brez milosti*, str. 205.

slame.⁵⁸ Ne glede na vse so se interniranci tudi v tem delu taborišča soočali z različnimi težavami. Šentviška taboriščnica Ema Božič tako na primer poroča, da so bile sobe, v katerih so bili zaprti interniranci, praktično popolnoma neopremljene ter polne bolh in uši.⁵⁹ Ob tem so bile nekatere tudi zelo prenatrpane.⁶⁰ Tovrstne razmere je izkusil Anton Pirc, ki o dogajanju v prostoru, kjer je bil zaprt, poroča naslednje: »Gneča v sobi je bila nepopisna. Vsi naenkrat nismo mogli ležati. /.../ Razmere v sobi je še poslabšalo sonce, ki je skoraj od jutra do večera neusmiljeno žgalo skozi okenska stekla.«⁶¹ Taboriščnikom je bilo skozi okna sob strogo prepovedano gledati. Če so to kljub prepovedi storili, so jih takoj ustrelili stražarji, ki so bili vseskozi na preži.⁶² Ujetniki v sobah so na stranišče lahko hodili le občasno. V navezavi na slednje šentviška interniranca Terezija Debevec in Ignacij Novak poročata, da so se morali taboriščniki v njihovih prostorih najpogosteje iztrebljati kar v za to namenjene posode.⁶³

Pri opisu notranjih površin taborišča Šentvid zagotovo ne smemo mimo kletnih prostorov, v katerih so bili zaprti, mučeni, najverjetneje pa tudi likvidirani številni interniranci.⁶⁴ Po poročanju šentviškega taboriščnika Staneta Štrbenka je šlo zlasti za oficirje in podoficirje, pa tudi nekatere druge internirance, ki so jih med svojimi obhodi po različnih prostorih taborišča zaradi poznanstev in želje po maščevanju odbrali

58 Rozman, *Pričevanje*.

59 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45.

60 Prav tam, str. 80, 86, 160.

61 Pirc, *Spomini*, str. 680.

62 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 129; Pirc, *Spomini*, str. 679; Rozman, *Pričevanje*.

63 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 92.

64 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 83, 106, 154; Možina, *Pričevalci: Antonija Marolt; Možina, Pričevalci: Božidar Trefalt*.

partizani.⁶⁵ Potem ko se je glavnina nasilja v kletnih prostorih že zaključila, so v njih zaprti tudi nekatere internirance, ki niso bili predvideni za usmrnitev in so jih želeli s tem predvsem dodatno prestrašiti. Znana sta zlasti primera Jožeta Kočarja in Božidarja Trefalta, ki so ju v ta del taborišča premestili tik pred njuno izpustitvijo v avgustu 1945. Pri tem je bil Kočar zaprt v bunkerju, velikem približno 4 x 4 m, Trefalt pa v nekoliko večjem prostoru.⁶⁶ Ne glede na to, da je v kletnih prostorih preživel le eno noč, Trefalt podaja zelo nazoren opis tamkajšnje sobe, v kateri je bil zaprt. O njej poroča naslednje: »Bila je velika, verjetno kakšnih osem metrov dolga in štiri široka. V njej ni bilo ničesar, razen žarnice, ki je visela na žici iz stropa, poleg nje pa močan kavelj, na katerem je visela dolga debela vrv. Vrv za obešanje ali kaj? Na tleh je bilo človeško blato, smrdelo je, stene pa so bile zamazane s človeškim blatom in krvjo. Na stenah so bila napisana razna imena, priimki in sporočila. Ta sporočila so bile zadnje besede in zadnji pozdravi ženam, staršem, otrokom, dekletom, molitve, prošnje k Bogu. Bila so sporočila ljudi, ki so tu preživel poslednje ure svojega življenja.«⁶⁷

Zasliševanje

Eno glavnih značilnosti režima taborišča Šentvid so predstavljala najrazličnejša zasliševanja. Že kmalu po prihodu vanj so bili tako na primer zlasti domobranci, ki jih to do takrat še ni doletelo, kategorizirani ravno na podlagi kratkih informativnih zaslišanj. Pri tem so bili razdeljeni na skupine A, B

65 Stane Štrbenk, *Pričevanje o svojem ujetništvu v povojnem taborišču Šentvid – dne 4. 4. 2017*, osebni vir, Ljubljana 2017 (dalje Štrbenk, *Pričevanje*).

66 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 83, 154.

67 Prav tam, str. 154.

in C. V osnovi so bili k skupini C prišteti tisti, ki so bili med domobranci že pred letom 1945, k skupini B tisti, ki so se domobrancem priključili leta 1945, k skupini A pa mladoletniki. Tisti, ki so bili dodeljeni skupini C, pa tudi številni iz skupine B, so bili kmalu brez sodnih postopkov odpeljani proti moriščem. Preživeli so večinoma le domobranci, prišteti k skupini A, pa še ti ne vsi.⁶⁸ Številnim šentviškim internirancem iz te skupine ter civilistom je julija in avgusta 1945 sodilo Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani. Sojenje je potekalo v taborišču Šentvid, večinoma pod predsedstvom kapetana Lada Šviglja. Največ oseb je bilo obsojenih na prisilno delo, veliko pa tudi na omejitve svobode ter izgubo volilne pravice, pravice do zavzemanja volilnih funkcij v društvenih organizacijah in pravice do državnih ali drugih javnih služb. Posamezniki so bili obsojeni še na smrt s streljanjem, zaplembo premoženja, izgon iz države oziroma denarno kazen.⁶⁹

Zasliševanja so bila tudi sicer stalnica taborišča Šentvid.⁷⁰ Pri tem so bile osebe, ki so jih želeli zaslišati, običajno poklicane iz dela taborišča, v katerem so bile zaprte, ter odvedene v različne prostore, kjer so jih izprašali.⁷¹ Vsaj za nekatera zaslišanja so se vodili tudi zapisniki.⁷² Franc Šetar na primer poroča, da je v njegovem primeru vse podrobnosti zasliševanja skrbno zabeležila mlada partizanka, ki je za mizo v kotu ves čas tipkala na pisalni stroj.⁷³ Najbolj znan del taborišča Šentvid, kjer so se

68 Ferenc, *Prikrito*, str. 14; Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 95; Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 517.

69 Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), SI ZAL LJU 522, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, 1944–2000, t. e. 1, Sezname obsojenih domobrancev v šentviškem taborišču.

70 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 50, 53, 57, 80–82, 86, 91, 92, 113, 120, 129, 137, 141, 150, 160.

71 Prav tam, str. 53, 57.

72 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 137; Pirc, *Spomini*, str. 696.

73 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 137.

odvijala zaslišanja, je bilo tako imenovano sodišče, ki je delovalo v prvem nadstropju Škofovih zavodov, kjer je danes Salon Janeza Pavla II.⁷⁴ Izpraševalce so najbolj zanimali informacije o sorodnikih taboriščnikov in njihovi razlogi za beg na avstrijsko Koroško, življenjepisi, verske navade in aktivnosti med okupacijo v drugi svetovni vojni.⁷⁵ Zasliševanja so bila v številnih primerih nasilna in polna groženj. Izpraševalci so se namreč pogosto posluževali močnega osvetljevanja taboriščnikov z reflektorji, tepeža, raztegovanja na natezalnici ter drugih oblik mučenja, pri čemer so najbolj nastradale osebe, od katerih jim ni uspelo izsiliti priznanja za najrazličnejša dejanja, ki so bila pogosto tudi izmišljena.⁷⁶

Po vrnitvi z zaslišanja taboriščniki svojim sotrpinom večino niso hoteli razlagati o podrobnostih tega, kar so doživeli.⁷⁷ Po poročanju Jožeta Kočarja je ob tem dodatno zmedo med interniranci povzročalo tudi to, da po izpraševanju številni niso bili odvedeni v prostore, kjer so bili zaprti pred tem, ampak v druge dele taborišča. Ujetniki v posameznih prostorih tako pogosto vse do svojega zaslišanja niso vedeli, kaj lahko od njega pričakujejo.⁷⁸ Veliko je bilo tudi taboriščnikov, določenih za čimprejšnjo usmrtitev. Te so pogosto premestili v posebne prostore, od koder so bili kmalu odpeljani proti moriščem.⁷⁹

74 Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*.

75 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 137; Pirc, *Spomini*, str. 696.

76 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 123; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 88, 150; Možina, *Pričevalci: Jože Korošec*; Poljanšek, Šentvid, str. 7; Štrbenk, *Pričevanje*.

77 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 123; Pirc, *Spomini*, str. 688.

78 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 81.

79 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 86; Štrbenk, *Pričevanje*.

Nasilje

Različnih oblik nasilja interniranci v Škofovih zavodih niso doživljali le med zaslišanji, ampak tudi sicer. Izgnili so se mu le redki taboriščniki, med katerimi so bile predvsem posamezne mladoletne vojaške osebe ter nekatere ženske in otroci.⁸⁰ Do fizičnega nasilja je pogosto prišlo iz povsem banalnih razlogov. Nekateri taboriščniki so bili tako na primer pretepeni samo zato, ker so pri njih našli rožni venec ali svetinjico, nekateri pa celo ustreljeni, kar je bila posledica tega, da so se narobe postavili v vrsto za hrano.⁸¹ Najpogostejše je bilo sicer pretepanje z biči, s pasovi in puškinimi kopiti.⁸² Fizičnemu nasilju se pogosto niso izognile niti ženske. Šentviška interniranka Roza Pavlin Kihler, ki je bila med drugo svetovno vojno v partizanih, tako na primer poroča, da je bila zbrcana in tepena tudi sama, a manj kot nekatere njene sotrpinke.⁸³

Fizičnemu se je pogosto pridružilo tudi psihično nasilje, saj so bili šentviški taboriščniki vsakodnevno deležni zmerjanja in psovanja.⁸⁴ Ob tem so bili zlasti interniranci, zaprti v glavni kapeli in slavnostni dvorani, pod velikim psihičnim pritiskom tudi ob prihodih partizanov iz različnih krajev, ki so po taborišču iskali in klicali znance. Te so pozneje bodisi pretepli bodisi odvedli neznano kam. Posledično so ob tovrstnih obhodih vsi jetniki, ki so bili zaprti v posameznem prostoru, le upali, da

80 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 53, 57, 72, 96; Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 89–96; Rozman, *Pričevanje*.

81 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 124; Stane Granda, *Župnija Šentvid nad Ljubljano skozi čas in prostor*, Župnija Ljubljana Šentvid, Ljubljana 2007, str. 611.

82 Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 58; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 50, 149.

83 Možina, *Pričevalci: Roza Pavlin Kihler*.

84 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 65.

ne bodo poklicani.⁸⁵ Po poročanju Toneta Lesarja so psihične pritiske na taboriščnike v slavnostni dvorani vršili tudi pazniki, ki so tamkajšnje ujetnike ustrahovali, med drugim s krvavimi biči, s katerimi so pred tem mučili jetnike v kletnih prostorih. Ob tem se je od nekaterih internirancev zahtevalo tudi, da so se pretepali med seboj. Tiste, ki pri tem niso dovolj močno udarili svojih sotrpinov, so nato dodatno pretepli še pazniki.⁸⁶

Več šentviških internirancev je že v taborišču umrlo nasilne smrti. To priznava celo Marko Vrhunec, po koncu druge svetovne vojne član političnega odseka 15. divizije Narodnoosvobodilne vojske (NOV), ki poroča, da je bil nekega dne poslan v taborišče Šentvid, ker je tam sedemnajstletni paznik iz maščevanja ubil sedem jetnikov.⁸⁷ Ujetnike, ki so že v taborišču umrli bodisi nasilne smrti bodisi zaradi drugih vzrokov, so večinoma pokopavali na travniku med zidom pokopališča pri župnijski cerkvi v Šentvidu in tamkajšnjim odsekom gorenjske železniške proge.⁸⁸ Prevoz trupel do omenjene lokacije je običajno potekal ponoči s tovornjaki.⁸⁹

85 Kremžar, *Leto brez*, str. 102, 103; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 57, 112; Turk, *Ušli so smrti*, str. 169, 170.

86 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 91.

87 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, t. e. 4834, Partijska biografija tov. Vrhunec Marka; Ksenija Horvat Petrovčič, *Spomini: Marko Vrhunec*, dostopno na <http://4d.rtvsl.si/arhiv/spomini/174403948>, 18. 7. 2018.

88 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 84, 105.

89 Franc Zalaznik, *Povojno dogajanje v Šentvidu*, osebni vir, Ljubljana 2017; Peter Bahovec, *Pokopi za pokopališkim zidom*, osebni vir, Ljubljana 2017.

Prehrana

Prehrana v taborišču Šentvid je bila neredna in borna, zaradi česar so se ujetniki v njem neprestano soočali s hudo lakoto.⁹⁰ Vse to je privedlo do njihove vedno večje shiranosti. Dva izmed šentviških taboriščnikov, Franc Kozjek in Ciril Tavčar, na primer poročata, da sta v nekaj več kot dveh mesecih ujetništva shujšala za kar 30 kilogramov.⁹¹

Hrana, ki so je bili deležni šentviški interniranci, je bila v osnovi treh vrst. Prvo so predstavljala posušena zelišča, s katerimi so nacisti med drugo svetovno vojno krmili konje, drugo kosi pese, krompirja ali kolerabe, tretjo pa vodena zelenjavna juha, ki je bila nemalokrat neprijetnega vonja in okusa.⁹² Ob tem so ženske in otroci vsaj občasno dobili tudi nekaj kruha, moški pa večinoma ne.⁹³ Najpogosteje so taboriščniki dobili jesti enkrat na dan, porcije so bile minimalne.⁹⁴ Izjemo pri tem so predstavljale nekatere mladoletne vojaške osebe ter ženske in otroci, ki so bili večinoma deležni dveh obrokov dnevno.⁹⁵ Stanje glede prehrane se je nekoliko izboljšalo tik pred amnestijo v avgustu 1945, ko so nekaj kruha prejeli tudi tisti redki moški, ki so takrat še bili zaprti v Škofovih zavodih.⁹⁶

Med šentviškimi taboriščniki je bila vseskozi prisotna neizmerna želja po hrani. Pri tem so si zaprti na zunanjih po-

90 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 57, 64, 120, 129.

91 Prav tam, str. 86, 144.

92 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 45, 53, 57, 86, 88, 92, 96, 112, 136, 149; Pleško, *Mimo smrti*, str. 54; Rozman, *Pričevanje*.

93 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 121.

94 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 33; Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 121; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 70, 92, 149.

95 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 121; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 80, 112.

96 Kregar, »Moji spomini«, str. 45; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 120, 145; Rozman, *Pričevanje*.

vršinah pogosto pomagali kar z lizanjem mane zavodskih lip ali s prežvekovanjem okoliške trave in detelje.⁹⁷ Po poročanju Stanislava Pleška so lakoto taboriščnikov izkoriščali tudi nekateri pazniki, ki so hrano prodajali, pri čemer so bili interniranci pogosto opeharjeni. Taboriščnik, ki je prvi ponudil zahtevano ceno, je namreč določeno hrano običajno res prejel, drugi, ki so plačali vnaprej, pa obljubljenega nikoli niso dobili.⁹⁸ Iskanje hrane se je za nekatere končalo tudi tragično. Franc Perme tako na primer poroča, da je bil sam priča dogodku, ko so bili nekateri ujetniki na kraju samem ustreljeni samo zato, ker so zaradi lakote kljub prepovedi prebirali smeti v južnem delu zavodskega dvorišča.⁹⁹ Ob tem so posamezni taboriščniki že tako borne obroke menjali za druge dobrine. Slednje je bilo po poročanju Božidarja Trefalta značilno zlasti za kadilce, ki so hrano pogosto izmenjali za cigarete ter posledično hujšali in slabeli še hitreje kot njihovi sotrpini. Najmanj eden izmed njih je od lakote tudi umrl.¹⁰⁰

Glede prehrane so se v taborišču Šentvid pojavljale tudi redke izjeme. Stane Štrbenk tako na primer poroča, da so ga večkrat poslali čistit ambulanto, po opravljenem delu pa je dobil za jesti meso in kruh. Kot možen razlog za ta privilegij navaja dejstvo, da ga je najverjetneje poznal kdo od osebja taborišča.¹⁰¹ Podobno izkušnjo je doživel tudi šentviški taboriščnik Zvonimir Grahek, ki poroča, da ga je s hlebcom kruha kmalu po njegovem prihodu v Škofove zavode oskrbel paznik, ki ga je poznal, saj sta bila sošolca v osnovni šoli.¹⁰²

97 Pleško, *Mimo smrti*, str. 56; Štrbenk, *Pričevanje*.

98 Pleško, *Mimo smrti*, str. 63, 64.

99 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 105, 106.

100 Prav tam, str. 151.

101 Štrbenk, *Pričevanje*.

102 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 64.

Higienske razmere

Splošne higienske razmere v taborišču Šentvid so bile slabe. Najhuje je bilo v tistih delih notranjosti Škofovih zavodov, kjer so se morali ujetniki iztrebljati kar v prostorih, kjer so bili zaprti. Za omenjene dele taborišča so bile značilne neprijetne vonjave in umazanija.¹⁰³ Pri tem se je najslabše godilo taboriščnikom, ki so bili v neposredni bližini posod za izločke oziroma kibel, saj so bili prisiljeni prenašati najhujši smrad, poleg tega pa so morali vedno, ko se je kdo prišel iztrebit, tudi umikati.¹⁰⁴ Kaj dosti boljše niso bile niti razmere na notranjih straniščih, ki so bila v kleti tik ob stopnišču in so jih smeli obiskovati le redki taboriščniki. Na njih so se morali interniranci iztrebljati kar v kadi za kisanje zelja, ki jih je pripravilo osebje taborišča, saj so bili vsi pisoarji, pipe in straniščne školjke že pred tem nasilno iztrgani.¹⁰⁵ Boljše splošne higienske razmere so bile značilne za zunanje površine taborišča, saj so bili tam za zbiranje iztrebkov izkopani globoki jarki. Po poročanju Ignacija Novaka so v slednje med svojim iztrebljanjem padli nekateri najbolj oslabei taboriščniki, po čemer jih sotrpini niso nikdar več videli.¹⁰⁶

Alarmantne so bile tudi razmere na področju osebne higiene, saj umivanje internirancem ni bilo omogočeno, med drugim zaradi pomanjkanja vode, ki je niti za pitje ni bilo dovolj. Ob tem je situacijo še dodatno poslabšalo dejstvo, da taboriščniki večinoma niso imeli spodnjega perila, tisti, ki so ga imeli, pa ga niso menjali.¹⁰⁷ Po poročanju Antona Pirca umivanje posode in rok niti po obedu ni bilo mogoče. Posledično so si ujetniki po

103 Prav tam, str. 53, 57, 150.

104 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 33; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 150; Rozman, *Pričevanje*.

105 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 88; Pirc, *Spomini*, str. 684.

106 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 92.

107 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 122; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 57.

hranjenju roke najpogosteje obrisali kar v svoja oblačila, ki so bila tako vedno bolj umazana.¹⁰⁸ Eno redkih pozitivnih izjem v navezavi na osebne higienske razmere je predstavljalo obdobje pred obiskom mednarodne komisije Rdečega križa, ko so bili, da bi pri zunanjih gostih naredili boljši vtis, nekateri taboriščniki umiti, hkrati pa oprane tudi njihove obleke.¹⁰⁹

Ena glavnih posledic slabih higienskih razmer v taborišču Šentvid je bilo zagotovo širjenje uši, ki so internirance neusmiljeno grizle in pikale. O spopadanju z njimi poroča šentviški interniranec Marko Kremžar naslednje: »*Ko smo videli, kako se te živalice množijo, smo se navadno dvakrat na dan spravili na lov. Pregledati je bilo treba vsak kos obleke posebej. /.../ V stiskanju in pokanju teh malih živali smo postali kar spretni. Po nekaj tednih smo si morali drug drugemu pregledovati glave. To je bil zamuden posel, ker nismo imeli glavnikov.*«¹¹⁰ Za reševanje problematike ušivosti je tudi osebje taborišča vsaj delno poskrbelo. Na dvorišču vzhodno od Škofovih zavodov je bil namreč sezidan prostor, v katerem so z oblek s paro odstranjevali uši, ob tem pa so nekatere taboriščnike tudi obrili in ostrigli.¹¹¹

Bolezni

Zaradi borne prehrane, slabih higienskih razmer in pomanjkljive zdravstvene oskrbe so se med šentviškimi interniranci širile najrazličnejše bolezni. Velik problem je bila že podhranjenost, zaradi katere so bili ujetniki vedno bolj izčrpani,

108 Pirc, *Spomini*, str. 683.

109 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 34.

110 Kremžar, *Leto brez*, str. 102.

111 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 114; Možina, *Pričevalci: Božidar Trefalt*; Pirc, *Spomini*, str. 697.

oslabeli, omotični in shirani ter so imeli težave s prebavo.¹¹² Pogosta sta bila zlasti trebušni tifus in griža, katere simptome so si nekateri taboriščniki lajšali kar z gosto usedlino ječmenove kave.¹¹³ Kot posledica preveč enolične in premalo kuhane hrane se je številnim taboriščnikom nabiral tudi gnoj v ustih.¹¹⁴ Osebe s tovrstnimi in z drugimi zdravstvenimi težavami so po poročanju Franca Šetarja pogosto pokrpali kar zaprti zdravniki, ki so posege izvajali v ambulanti, kamor so bili bolniki in poškodovanci privedeni pod strogo stražo.¹¹⁵ Posledice dotedanje borne prehrane so se pokazale tudi tik pred amnestijo v avgustu 1945, ko so tistim redkim moškim, ki so takrat še bili zaprti v taborišču, po dolgem času ponudili kruh. Medtem ko so ga jedli, so jim namreč močno krvavele dlesni in čeljusti, saj niso bili več navajeni na konkretnjšo hrano.¹¹⁶ Poleg vsega že naštetega veliko izstradanost šentviških internirancev potrjuje tudi primer taboriščnika Alojzija Rugarčiča, ki je po izpustitvi iz Škofovih zavodov doma kmalu umrl zaradi tega, ker mu je po zaužitju obilnejše hrane počil želodec.¹¹⁷

Ujetniki v taborišču Šentvid pa se niso soočali samo s hudo lakoto, ampak tudi z žejo. Eden izmed šentviških internirancev, Jože Novljan, tako na primer poroča, da je imel zaradi pomanjkanja vode kmalu po prihodu v taborišče popolnoma izsušena ter ranjena usta in žrelo. Pri tem mu je pomagala skupina

112 Dragar, *Dediščina*, str. 218; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 57.

113 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 82, 88, 136.

114 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 123.

115 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 137.

116 Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 124; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 66.

117 <http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobitiPregled.aspx>, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v Študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana).

žensk, ki ga je oskrbela s hipermanganom. Slednjega je nato grgral in stanje se mu je izboljšalo.¹¹⁸

Za zdravje internirancev v taborišču Šentvid je vsaj do določene mere skrbelo tudi tamkajšnje osebje. Zlasti nekatere mladoletne jetnike so namreč cepili proti trebušnemu tifusu.¹¹⁹ Ne glede na vse je zaradi različnih bolezni veliko internirancev umrlo že v taborišču.¹²⁰

Praznjenje taborišča

Taborišče Šentvid se je kmalu začelo prazniti, saj je bila velika večina njegovih internirancev brez sodnih postopkov že v maju in juniju 1945 odpeljana proti moriščem.¹²¹ Tovrstni prevoz je večinoma potekal ponoči z vlaki ali s tovornjaki.¹²² Znane lokacije, kjer so se izvajale likvidacije taboriščnikov iz Škofovih zavodov, so naslednje: kraške jame in brezna Kočevskega roga, Brezarjevo brezno pri Podutiku, Koščevo brezno nad Gornjim Igom in Grobišče za starimi žagami na Golem.¹²³ Daleč največ šentviških internirancev je bilo ubitih v Kočevskem rogu, kjer naj bi bilo v povojnih zunajsodnih pobojih po različnih ocenah in pričevanjih skupno likvidiranih 14.000–30.000 oseb.¹²⁴

118 Novljan, *Pričevanje*.

119 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 53, 82, 136; Pirc, *Spomini*, str. 703.

120 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 86, 88, 136.

121 Mikola, »Komunistična koncentracijska in delovna taborišča«, str. 158.

122 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 81; Poljanšek, Šentvid, str. 8; Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 213; Štrbenk, *Pričevanje*.

123 <http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobitiPregled.aspx>, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v Študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana); Perme, Žitnik in Žitnik, *Slovenija 1941–1948–1952*, str. 165, 166, 169, 173, 174.

124 Ferenc, *Prikrito*, str. 14; Grum in Pleško, *Vetrinjska*, str. 79; Vinko Nikolić, *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, Knjižnica hrvatske revije, Zagreb 1993, str. 176, 177.

Posameznikom je uspelo iz taborišča Šentvid tudi pobegniti ali pa so bili premeščeni v druge zapore in taborišča, kjer se je njihova agonija nadaljevala.¹²⁵ Kot primer navedimo šentviške taboriščnike, med katerimi so bile vojaške osebe in civilisti, ki so jih julija 1945 premestili v sodne zapore v Ljubljani.¹²⁶ Med slednjimi sta bili tudi sestri Jelka in Krista Mrak, ki sta tam ostali do avgusta 1945. Takrat so ju po amnestiji že praktično izpustili, a Mitja Ribičič je 23. avgusta 1945 vložil kazensko prijavo zoper njiju.¹²⁷ To je njuno agonijo, ki je vključevala prisilno delo ter ujetništvo v različnih zaporih in taboriščih, podaljšalo za več kot pet let, saj sta bili izpuščeni šele 2. januarja 1951.¹²⁸

Edine številčnejše izpustitve, do katerih je prišlo po amnestiji v avgustu 1945, je v taborišču Šentvid dočakal le manjši delež internirancev, pri čemer je šlo predvsem za mladoletne vojaške osebe in civiliste.¹²⁹ Pred izpustitvijo so bili nekateri izmed omenjenih taboriščnikov fotografirani, posameznikom pa so ob tem odvzeli tudi prstne odtise ter jim dodelili zaporniško številko in izdali odpustnico.¹³⁰ Ob tem je bilo izpuščenim internirancem še pred odhodom strogo naročeno, da o doga-

125 Grum in Pleško, *Vetrinjska*, str. 74; <http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobitiPregled.aspx>, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v Študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana); Ižanec, *Odperti grobovi IV*, str. 176, 177; Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće*, str. 67; Kremžar, *Leto brez*, str. 109; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 101; Pleško, *Mimo smrti*, str. 67.

126 AS 1931, Sezname pripornikov; Kremžar, *Leto brez*, str. 102; Piškurić in Strajnar, *Skozi čas preizkušenj*, str. 31.

127 Piškurić in Strajnar, *Skozi čas preizkušenj*, str. 31.

128 Mrak Dolinar, *Brazde*, str. 103–199.

129 Mikola, »Komunistična koncentracijska in delovna taborišča«, str. 158, 159.

130 Kregar, »Moji spomini«, str. 45; Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 51, 83, 89, 91, 92, 94, 104, 105, 114, 121, 138, 155; Pirc, *Spomini*, str. 703; Rozman, *Pričevanje*.

janju v taborišču Šentvid ne smejo nikomur pripovedovati.¹³¹ Pot domov je bila za večino internirancev zelo naporna, saj so bili zaradi težkih razmer, s katerimi so se pred tem spopadali v taborišču, močno izčrpani, izmučeni in sestradani.¹³² Vse izpuščene osebe niso prispele do svojih domačih krajev. Nekatere izmed njih so bile namreč že na poti likvidirane po odločitvi krajevnih oblasti ali pa so jih pričakale in umorile različne neformalne skupine tako imenovanih maščevalcev.¹³³

Po izpraznitvi taborišča Šentvid je bila v Škofovih zavodih vse do leta 1991 vojašnica Jugoslovanske ljudske armade (JLA). V nadaljevanju pa so po razglasitvi samostojne Slovenije 25. junija 1991 in dokončnem odhodu JLA iz Slovenije 25. oktobra 1991 nastopile razmere, ki so omogočile, da je bila stavba nekdanjega taborišča skupaj s pripadajočimi zemljišči vrnjena prvotnemu lastniku, ljubljanski nadškofiji. Ta je v njej na novo ustanovila Zavod sv. Stanislava, namenjen vzgoji in izobraževanju.¹³⁴ JLA je Škofove zavode zapustila v propadajočem stanju, zaradi česar je v nadaljevanju sledila njihova večletna obnova.¹³⁵ Sčasoma so v okviru Zavoda sv. Stanislava začele delovati različne podenote: gimnazija, dijaški dom, Slovenski dom, glasbena šola, študentski dom, osnovna šola in vrtec.¹³⁶

131 Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 83, 161.

132 Treven, *Grenki spomini*, str. 71, 78.

133 Ferenc, *Prikrito*, str. 16; <http://evidence.lan.scnr.si/poVojniPobitiPregled.aspx>, 5. 9. 2018 (zbirka ni javno dostopna, vpogled je mogoč v študijskem centru za narodno spravo (SCNR), Tivolska 42, 1000 Ljubljana); Mikola, *Dokumenti in pričevanja*, str. 86, 94, 138, 155; Novljan. *Pričevanje*; Rozman. *Pričevanje*.

134 <http://www.stanislav.si/zavod-sv-stanislava/>, 4. 9. 2018.

135 Tone Homar, »Prevzem, obnova in poslovanje zavoda«, v: *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ur. France M. Dolinar), Zavod sv. Stanislava in Družina, Ljubljana 2015, str. 305–311.

136 <http://www.stanislav.si/zavod-sv-stanislava/>, 4. 9. 2018.

Operation of the Šentvid Camp

Summary

The article presents the results of an analysis carried out on the basis of testimonies, archival material and other sources. Its main purpose was to determine the characteristics of the operation of the Yugoslav communist camp for political prisoners and prisoners of war which was founded by Ozna (Department for the Protection of the People) in the institution Škofovi zavodi (Bishop's institutions) in Šentvid nad Ljubljano immediately after the Second World War in May 1945. This was the period when the Communist Party in Yugoslavia established its totalitarian power, which led to enhanced repression of actual and alleged opponents of the new social order. Acts of repression included sending enemies to various camps, including the one in Škofovi zavodi; this is where they imprisoned mostly the members of the Yugoslav anti-communist and collaborationist military units as well as civilians who were connected with them in any way or civilians who opposed communism. Although it only operated between May and August 1945, the Šentvid camp is considered to be one of the most notorious post-war communist camps in Yugoslavia since a vast majority of its internees was killed in various locations without any judicial processes.

The Šentvid camp was characterized by a severe intimidation regime. The latter was evident already after the arrival of internees to the camp, when many of them were subjected to violence and confiscation of personal belongings; some were also photographed. The prisoners were later distributed to various parts of the well-guarded camp; members of military units were mainly imprisoned in the basement, the main chapel, the festival hall and outside spaces, while the civilians and the rest

of the military personnel were imprisoned in classrooms and rooms. Women and children were mostly subjected to a milder camp regime than members of military units who represented the vast majority of all internees in Škofovi zavodi.

Internees in Šentvid faced difficult conditions in the camp. For example, they dealt with severe overcrowding, severe hunger, poor hygiene, frequent health problems and various forms of physical and psychological violence. Hearings were especially violent since the examiners often used powerful reflectors to blind internees, as well as beatings, stretching on racks and other forms of torture. Internees who would not confess to committing various acts, including fictitious ones, were the ones who were tortured the most severely. Due to these difficult conditions, many internees died already in the camp. Most of them were buried in the meadow situated between the wall of the cemetery next to the parish church in Šentvid and the part of the Gorenjska railway line that runs through the area.

Prejeto: 22. 10. 2018
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Damjan Hančič¹

*Odnos kamniške partije
do Katoliške cerkve
v prvih povojnih letih²*

Izvleček

V prispevku je predstavljen odnos med komunistično partijo in verskimi skupnostmi na lokalni kamniški ravni v prvih povojnih letih, zlasti odnos do Katoliške cerkve ter deloma do Jehovovih prič, ki so bile od nekatoliških verskih skupnosti najdejavnejše na tem območju. V primerjavi z nekaterimi drugimi območji v Sloveniji je bil v povojnem obdobju odnos partije do Cerkev na Kamniškem nekoliko manj konflikten, kljub temu pa tudi tu zasledimo močne tendence partijskega nadzora nad Cerkvijo in njenimi člani ter omejevanja njenega družbenega vpliva.

- 1 Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, damjan.hanic@scnr.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

KLJUČNE BESEDE: komunistična partija, Kamnik, povojno obdobje, Katoliška cerkev, Jehovove priče

Abstract

The article presents the attitude of the Communist Party towards religious communities on the local level in Kamnik in the first post-war years, particularly the attitude towards the Catholic Church and partly towards Jehovah's Witnesses, who were the most active non-Catholic religious community in the area. Compared with other areas in Slovenia, the Party's attitude towards the Church in the Kamnik area was slightly less conflictive in the post-war period; however, we can see the Party's strong tendencies for controlling the Church and its members and for limiting the Church's social influence.

KEY WORDS: Communist Party, Kamnik, post-war period, Catholic Church, Jehovah's Witnesses

Uvod

Doc. dr. Tamara Griesser Pečar je pomemben del svojega znanstvenoraziskovalnega dela posvetila odnosu komunističnih oblasti do Katoliške cerkve v povojnem obdobju ter izpostavila načrtno preganjanje Cerkve in njenih članov, tako duhovnikov, redovnikov in redovnic kot tudi laikov. V prispevku zato pozornost posvečam predstavitvi odnosa med partijo in verskimi skupnostmi na lokalni kamniški ravni, zlasti katoliško, ter deloma Jehovovimi pričami, ki so bile na tem območju precej dejavne.

*Odnos revolucionarne strani do Cerkve
na Kamniškem med vojno*

Glede na dejstvo, da je kamniško območje med drugo svetovno vojno spadalo pod nemško okupacijo in da je nemški okupator veliko večino duhovnikov pregnal z župnij že takoj ob začetku okupacije aprila 1941, partizansko oz. revolucionarno gibanje med vojno, zlasti pa do leta 1944 ni kazalo izrazitega proticerkvenega razpoloženja. Duhovnikom s tega območja zaradi njihovega medvojnega pregnanstva tudi ni bilo mogoče naprtiti očitkov v zvezi s »kolaboracijo«, ki so bili pogosti zlasti na območju medvojne Ljubljanske pokrajine.³

V prvem obdobju nemške okupacije so partizani na tihem celo podpirali tajno poučevanje verouka v slovenskem jeziku. Čim bolj se je bližal konec vojne, tem manj so bili temu naklonjeni, ker je nad nacionalnim interesom začel prevladovati ideološko-politični, ki je do polnega izraza prišel v povojnih

3 Tamara Griesser Pečar, France Martin Dolinar, *Rožmanov proces*, Družina, Ljubljana 1996, str. 53.

letih. V tej zvezi je na kamniškem območju najbolj odmeval umor dveh učiteljic verouka v slovenskem jeziku leta 1944, ki ga je izvršil VOS. Žrtvi sta bili Pavla Urankar in Vanda Fajdiga iz Kamnika. V arhivu VOS-a najdemo dokument okrožne komisije VOS za kamniško okrožje z dne 10. 3. 1944, za katerim pa stoji pretresljiva usoda dveh Kamničank, ki so ju obtožili sodelovanja z »belo gardo«, zato so ju tudi umorili.⁴ V dnevnem političnem poročilu rajonskega poverjenišтва obveščevalne službe za rajon VI – komendski z dne 5. 3. 1944 namreč piše, da naj bi Pavla »vsak dan pošiljala belogardistično pošto v štab Ložarja. V tovarni ne dela drugega kot zasleduje ljudi in piše podatke o ljudeh iz naše organizacije. Ona je postavljena od bele garde, da ima ves kamniški okraj v evidenci /.../ Je zelo zagrizena, njenega očeta, mater in sestro so že likvidirali, ker so bili belogardisti in izdajalci.« Pavla Urankar je namreč izhajala iz družine Burkeljca (Videtovih) iz Laz v Tuhinju, ki so jo umorili partizani.⁵ O Vandi Fajdiga pa piše, »da je sestra belogardista, ki je pobegnil v Ljubljano«, in da pomaga Pavli Urankar. Za temi besedami, s katerimi v poročilu operira VOS, pa stoji povsem druga zgodba, ki jo ugotovimo že na podlagi ohranjenih dokumentov iz časa takoj po vojni, še bolj pa iz izpovedi prič, objavljenih po letu 1990. Ta kaže, da je revolucionarno stran motila pospešena versko-pastoralna dejavnost na tem območju.⁶

4 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1931, šk. 640, Okrožna komisija VOS Kamnik, Zapisnik o zaslišanju in justifikaciji Vande Fajdiga in Pavle Urankar z dne 10. 3. 1944 (št. 16/44), str. 98; ARS, AS 1931, šk. 640, Dnevno politično poročilo rajonskega poverjenišтва obveščevalne službe za rajon VI – komendski z dne 5. 3. 1944, 1041, A 394612; Marijan Smolik, Slovenske učiteljske zgodbe – Učiteljici verouka, žrtvi VOS-a v Kamniku, v: *Zaveza*, št. 33, letnik IX, junij 1999, str. 47–54; Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem*, SCNR, Ljubljana 2011 (dalje Hančič, *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem*), str. 54.

5 Hančič, *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem*, str. 49–51.

6 Prav tam, str. 54.

Katoliška cerkev na Kamniškem v prvih povojnih letih

Po koncu druge svetovne vojne je bil pritisk komunistične oblasti na Katoliško cerkev na Slovenskem izjemno močan. Za »ljudsko oblast« je bila Cerkev notranji sovražnik številka ena do prevrata 1990/1991, ker je ostala edina organizirana sila, ki je komunistična partija (KP) ni v celoti nadzirala, ki pa je zelo vplivala na pretežno verno prebivalstvo. Oblast je hotela Cerkev zatreti, podobno kot je zatrla vsako politično opozicijo zunaj partije. Kmalu pa je morala spoznati, da Cerkev premočno vpliva na prebivalstvu in da ima podporo v tujini, zato je taktiko spremenila. Skušala je Cerkev podjarmiti, njene predstavnike v očeh vernikov moralno onemogočiti in s tem čim bolj zmanjšati njen vpliv. Pri tem so ji prišla prav vsa sredstva, pa če so bila še tako moralno vprašljiva. Že v poročilu notranjega ministrstva novembra 1945 je bila Katoliška cerkev označena kot »*hrbtenica vsej reakciji*«. ⁷ Načelo o »ločitvi cerkve in države«, ki ga je določila jugoslovanska ustava iz leta 1946, je bilo v preteklosti razumljeno v negativnem smislu, da naj se namreč Cerkev izloči iz javnega življenja. Seveda pa Cerkev niso omejevali samo splošno znani zakonski predpisi, temveč predvsem tudi predpisi, ki so bili del paralelnega tajnega pravnega sistema. ⁸ Oblast je vsako uradno preganjanje Cerkve uradno ostro zanikala. Poudarjala je ločitev cerkve od države in krilatico, da je verska pripadnost osebna zadeva. Dejansko pa je politična oblast onemogočala institucionalno delovanje Cerkve in se – kljub ločitvi cerkve in države – aktivno vtikala v njene organizacijske zadeve. ⁹ Čas od 1945 do 1961 je čas popolnega

7 ARS, AS 1931, *Letna poročila RSNZ*, o67722, 1. 11. 1945.

8 Lovro Šturm, *Church-State Relations and the Legal Status of religious Communities in Slovenia*, STU-FIN 7/3/2004, str. 609, 610; *Cerkev in država* (ur. Lovro Šturm), Nova revija, Ljubljana 2000, str. 349.

9 Tamara Griesser Pečar, *Rimskokatoliška cerkev pod tremi totalitarnimi režimi*, v: *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju*, SCNR, Ljubljana 2010, str. 92, 93; prim. Jelka Piškurić, *Images of the past*. V: Čoh Kladnik,

brezpravja Katoliške cerkve v Sloveniji, čas najhujšega fizičnega in psihičnega obračunavanja komunistov s Cerkvijo.

Odnos oblasti do Cerkve na lokalni ravni je bil na videz dvojen: čeprav vsaj sprva KP ni želela v javnosti vzbujati vtisa, da Cerkvi nasprotuje zaradi religioznosti same po sebi, je bilo očitno, da si stojita uradna oblast in vrh slovenske Katoliške cerkve v ideološkem smislu na povsem nasprotnih bregovih. Javna glasila so Cerkvi očitala, da je med vojno kolaborirala z okupatorjem, z nasprotovanjem komunizmu in partizanskemu gibanju podpihovala boje znotraj naroda itd. Po drugi strani pa so nekateri redki duhovniki z revolucionarno oblastjo dobro sodelovali in z njo niso imeli težav.¹⁰

Ohranjeno arhivsko gradivo partijskih celic s Kamniškega kaže, da so celice KP spremljale cerkvene zadeve na svojem območju in o njih razpravljale. Odmevnejših sodnih zadev zoper duhovščino na Kamniškem v prvem povojnem obdobju ni mogoče zaslediti.

Partijsko vodstvo med vojno izgnanim duhovnikom vrnitve na njihove župnije ni olajševalo. Junija 1945 je republiški minister za notranje zadeve Zoran Polič v okrožnici pozival odbore OF, naj onemogočijo izdajanje potnih dovolilnic ljudem, ki bi jih lahko izrabljali za širjenje sovražne propagande. Posebna pozornost je bila namenjena tistim, ki so se brez vsakršnih dokumentov vrnili iz drugih krajev, še posebej, če so prihajali iz Ljubljanske pokrajine. Za te osebe je bilo ukazano, naj se KLO v krajih, kamor so se vrnili, pozanimajo o njihovem medvojnem zadržanju pri KLO v krajih, kjer so bivali med vojno. V zvezi

Mateja (ur.). *Slovenia in 20th century: the legacy of totalitarian regimes* (Zbirka Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, 6). Ljubljana: Study Centre for National Reconciliation. 2016, str. 260.

10 Andrej Kotnik, »Pogled v delovanje Komunistične Partije na Kamniškem v prvih povojnih letih«, v: Kamniški zbornik, št. 21, 2012 (dalje Kotnik, »Pogled v delovanje KP«), str. 79–94.

s tem tožilstvo ugotavlja, da so odbori OF dotlej glede tega ravnali napačno, saj »so dovolili povratek in delo raznim advokatom, trgovcem, duhovnikom, pa tudi kmetom in drugim, ne da bi od njih zahtevali, da se izkažejo s potno dovolilnico, izdano v kraju, od koder so dopotovali, in ne da bi od njih zahtevali kakršenkoli dokument, ki bi izpričeval njihovo zadržanje v času narodnoosvobodilne borbe«. ¹¹

Duhovniki, ki so se po vojni vrnili na svoje župnije, so ob povratku tudi v naših krajih naleteli na težak socialni položaj, pa tudi na uničena župnišča in cerkve. Ker je bilo prebivalstvo večinoma verno, bi neposreden nastop zoper duhovščino lahko vzbudil nepotrebno nasprotovanje novi oblasti. »Proti duhovnikom ne bomo nastopali, ne bomo pa jih podpirali,« so tako sklenili v kamniškem mestnem komiteju KP septembra 1945. ¹² Partijska celica septembra 1945 poroča: »Kar se tiče duhovščine, da je bil dekan Matej Rihard v prvih tednih po svojem povratku zelo skromen v svojih potrebah, da pa danes stavlja z vsakim dnevom nove in večje zahteve in to zelo odločno. Frančiškan p. Heybal, o katerem celo njegovi stanovski tovariši povedo, da je bil eden najbolj belo nastrojenih, hodi maševat okrog po okraju, zlasti po naši Tuhinjski dolini. Iz Mengša smo dobili poročilo, da zavetišče sv. Vincencija obiskujejo neznani ljudje in to zelo pogosto. Letaki, ki so bili pred kakim mesecem pogosto raztreseni v Radomljah in Stranjah, se sedaj ne pojavljajo več.« ¹³

11 ARS, AS 227, t. e. 1, a. e. 6, Okrožnica, 14. 6. 1945. Glejte tudi: Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 90.

12 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnega komiteja KPS, 27. 9. 1945; Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 90.

13 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 26. 9. 1945; Glejte tudi: Damjan Hančič, »Govori se tudi, da nimamo drugega materiala in hrane kakor le Titove slike ...«, – zapisniki Okrajnega komiteja KPS Kamnik v letu 1945, v: Kamniški zbornik, št. 19, 2008, str. 107–120.

V letu 1945 so se komunisti po eni strani še bali agitacije duhovnikov pred volitvami v ustavodajno skupščino, s čimer se je hkrati odločalo tudi o prihodnji državni ureditvi: parlamentarni monarhiji ali komunistični »ljudski republiki«. Glede volitev v ustavodajno skupščino so na kamniškem partijskem sestanku opozorili, da čeprav so pri agitaciji uspešni, *»moramo paziti na sovražnike. Duhovščina bo napela vse sile, da bi čim bolj abstinirala volitve. Na vse take pojave je potrebno opozoriti aktiviste, da ne bodo imeli strahu. Na dan volitev paziti na pridige, kajti verjetno je, da bo duhovščina v zadnjih momentih vplivala na volitve, da ne bodo šli volit. Take pojave je potrebno v cerkvi javno razkrinkati.«*¹⁴ Nato konec leta 1945 zasledimo na sestanku kamniških mestnih celic 1 in 2, da so tudi kamniški komunisti dobili nalogo podati karakteristike vseh duhovnikov in učiteljev.¹⁵

Leta 1946 so se zadeve pri obravnavanju duhovščine in verskega življenja že spremenile in je že prevladal dosti ostrejši *»protiklerikalni kurs«*. Februarja 1946 so na okrajni partijski celici tako ugotavljali, *»da se opaža nekoliko prevelik odklon v levo, zlasti, kar se tiče poučevanja verouka v šolah, ki se je prepovedal vsem duhovnikom, ki niso imeli posebnega dekreta za poučevanje.«*¹⁶ Že konec leta 1945 je močno odmeval t. i. božični proces proti¹⁷ duhovnikom v Ljubljani, v letu 1946 pa so oblasti pripravile še več sojenj, predvsem pa dva velika procesa, o katerih so mediji zelo angažirano poročali: proti zagrebškemu

14 Prav tam.

15 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic 1 in 2, 28. 12. 1945.

16 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 14. 2. 1946. Damjan Hančič, »Ljudska prosveta kakor tudi vsak partijec mora imeti pred očmi, da prehajamo v socializem«; zapisniki OK KPS Kamnik za leto 1946. *Kamniški zbornik*, št. 20, 2010, str. 83–99.

17 Članek, »Od cerkve ne želimo drugega, kot da je zvesta svojemu ljudstvu«, *Ljudska pravica*, 26. 3. 1946, str. 4.

nadžskofu dr. Alojziju Stepincu in proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu.

V partiji so z zaskrbljenostjo gledali na versko življenje svojih članov in izključevali iz svojih vrst tiste, ki so se cerkveno poročali, krstili svoje otroke ipd. Po drugi strani so duhovnikom šteli v slabo, če so komu odrekli podelitev cerkvenih zakramentov. Tako je marca 1946 prišlo v zapisnik kamniške Ozne, da vodiški župnik Peter Janc pri spovedi ni hotel dati odveze dvema fantoma, ki sta bila na udarniškem delu.¹⁸ Sicer pa so že na partijskem sestanku 13. januarja 1946 ugotavljali, da je v »Vodicah bila mladina na splošno vsa zaktivizirana in je tesno povezana s krajevnim odborom OF, kar se je pokazalo tudi pri pobiranju članarine za OF. Vendar kot ugotavljajo, pri mladini disciplina še ni popolna /.../ Organizirana je tudi Marijina družba, v katero so vključena 3 dekleta in so ‚takozvane klerikalke‘, ki pa se sestankov OF sploh ne udeležujejo. Organizirana mladina pa ni v Marijini družbi.«¹⁹ Iz krajevnega odbora ZSM Pšata pa se je pet mladink vključilo v Marijino družbo; ker naj bi bila »cela vas zelo klerikalna, jim je to zamisel težko preprečiti«.²⁰ Partijska celica iz Vodice pa je poročala, da je »na terenu precej reakcije, ima pa celica pregled nad terenom, ker je ves teren razdeljen med posamezne partije. Navezava na duhovnike ni tako velika in nima korenin med ljudstvom.«²¹

Julija leta 1946 je bilo v kamniški celici UDV sklenjeno, da je treba »vršiti borbo proti klerofašizmu, mobilizirati ljudi in jim prikazati napake posameznih duhovnikov, kakor vsega cerkvenega klera«.²² Partijske celice so na svojem območju začele zbirati

18 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka celice KP pri Ozni Kamnik, 3. 1946. Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 90.

19 ZAL, KAM 126, fasc. 50, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 13. 1. 1946.

20 Prav tam.

21 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 4. 2. 1946.

22 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka celice KP pri UDV Kamnik, 2.

podatke o duhovnikih, njihovi pastoralni dejavnosti, njihovem odnosu do NOB, morebitnih stikih z reakcijo ali s sovražno emigracijo. Po navodilih partijskega vodstva je bilo treba že leta 1945 izdelati karakteristike vseh duhovnikov in učiteljev.²³

Vendar so duhovščino budno spremljali že pol leta prej. Januarja 1946 tako poročajo: »V Domžalah je župnik Bernik Franc poučeval verouk zasebno po hišah in cerkvi. Ker pa ni prosil dovoljenja za poučevanje, mu je bilo prepovedano. V Vodicaх opravljaja župnik Janc devetdnevnicu za Križaja in za škofa. Ljudje mu nosijo tudi meso in mast, da ,opravljaja maše za te zločince'. V Kamniku je gvardijan Mlakar javno nastopal na prižnici glede civilnega zakona, češ da nič ne velja. Glede župnika Janca zbirajo ponovno podatke, dvojje obremenilnih stvari pa že imajo in je vse že dostavljeno pristojnim forumom.«²⁴ Na naslednjem januarskem sestanku so že poročali, da so imeli duhovniki v Bukovici sestanek Marijine družbe »in so od žensk zahtevali, da pripravijo otroke, da bodo imeli verouk. Viktor Fajdiga, župnik iz Šentjakoba, je izdal na rotto tiskane listke, kako naj se opravljajo dnevne molitve. Več pozornosti je potrebno posvetiti vzgoji otrok v otroških domovih, zlasti v Kamniku, kjer sta ,zelo slabi vzgojiteljici'. Nato predlagajo, da se tovarišicama vzgojiteljicama Čadeževi in Samčevi odvzamejo dekreti, še prej pa stvar temeljito razišče. To naj opravi mestni biro partije.«²⁵

Junija 1946 so še podrobneje obravnavali ideološko-politično primernost učiteljskega kadra, pri čemer je bila ena od oteževalnih okoliščin tudi udeleževanje verskih obredov in poznanstvo z duhovniki. »Učiteljev je v okraju 175, profesor-

7. 1946. Glejte: Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 91.

23 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 28. 12. 1945. Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 91.

24 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 25. 1. 1946.

25 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 18. 1. 1946.

jev 24 in 2 otroški vrtnarici. Otroške vrtnarice niso primerne. Komite je glede tega na določenem mestu že interveniral, ker se jih mora na vsak način odpoklicati. Nadalje ugotavljajo, da je v okraju 60 učiteljev, ki so nemogoči, ker poučujejo otroke proti interesom našega gibanja. Profesorji pa so nemogoči štirje: Hrovat, ki namenoma uči proti nam, Peterlin Marija, Blažič Dragotin, Neržima, Golobič. Opaža se, da nočejo sodelovati niti v sindikatu. Družijo se vedno s premožnejšimi ljudmi, ki so proti nam. Masovnih sestankov se ne udeležujejo. Gredo v cerkev in k obhajilu ter se družijo z župniki.«²⁶ Na koncu so komisijo zadolžili, da vse to pregleda, priskrbi se tudi vse življenjepise učiteljev po upravni liniji.

Tema razprave pa so bili tudi duhovniki. Nek pater naj bi govoril v šoli, »da pridejo ljudje s križi na kapi, imenujejo se križarji, in da naj pionirji nikar ne hodijo na sestanke«. Ugotavljajo, da je v okraju 35 duhovnikov, dekret jih ima samo 20. Prva njihova naloga naj bi bila, »da se pritegne učitelje in poizkusi narediti nasprotovanje med učiteljstvom in duhovniki. Paziti je treba, da se ne bodo vključevali v odbore in ustanove.« Predvidena je bila posebna komisija, ki se bo ukvarjala s tem. Kot »najslabše župnike« v okraju so označili Jarca, Heybala, Perca, Čadeža, Pavliča, Bernika, Frontalja, Mava, Klemena, Šmida, Fanca, Siršeka, Hostniaka, Golmajerja, Demšarja, Zадnikarja in Pečka. In nadaljujejo: »Čadež je nagovarjal ljudstvo, naj volijo v prazno skrinjico, in je tudi stalno med ljudmi. Heybal se je izrazil: ‚Danes sem trgal jaz stenčas, drugič pa bo že tako organizirano, da ga bo mladina sama. S prižnice je razkrinkal mladince, ki je na stenčasu pisal o dejanjih duhovščine.‘« »Njemu se mora na vsak način odvzeti dekret,« so še sklenili. Komisija je potem morala vse zbrane podatke o duhovnikih

26 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 4. 6. 1946.

pregledati, zbrati življenjepise ter potrebni material, skratka *»usmeriti mora vse delo v to, da se jih čimprej razkrinka«*.²⁷

Na seji na začetku oktobra 1946 med drugim ugotavljajo, *»da je potrebno odpraviti sektaško gledanje v zvezi s procesi proti duhovnikom, prav tako pa tudi odpraviti oportunistem, ki se je pojavil v zvezi s tem. Pred člane KP in SKOJ-evce je treba odločno postaviti vprašanje vere ter odpraviti cerkvene poroke, zahajanje v cerkev.«*²⁸

Na začetku leta 1947 je bilo ugotovljeno, da je v Blagovici samo šest mladincev naročenih na Mladino, kar dvajset pa jih je naročenih na cerkveni list Oznanilo.²⁹ Pogosteje kot drugi duhovniki se v zapisnikih kamniške partije omenjajo frančiškani. Čeprav frančiškani niso imeli lastne župnije, je bila KP nanje pozorna predvsem zato, ker so poučevali verouk v šolah, poleg tega je KP v samostanu videla eno od *»gnezd reakcije«*, zato so nadzorovali, kdo se tam zbira.

Mestna celica KP je na sestanku 18. 1. 1946 npr. določila tri člane, ki naj bi *»vršili kontrolo nad duhovniki«*.³⁰ Čez dva tedna je eden od članov celice lahko poročal, da *»se v samostanu shajajo S. J., L. M. in neko dekle z Vrhpolja. Stalno zahaja v samostan žena iz Srednje vasi z očali.«*³¹

Zdi se, da so frančiškani leta 1946 morali reči kako konkretno besedo o odnosu oblasti do Cerkve, zaradi česar se je mestni celici KP zazdelo, *»da so začeli že kar odkrito nastopati proti nam«*. Celica se je nato odločila, *»da se bo nekaj tovarišic*

27 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 4. 6. 1946.

28 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 10. 10. 1946.

29 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka celice KP pri UDV Kamnik, 26. 1. 1947. Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 91.

30 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice 18. 1. 1946. Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 91.

31 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic 1 in 2, 1. 2. 1946. Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 91.

udeleževalo maše vsako nedeljo«. Za to nalogo so zadolžili članice SKOJ-a.³² Verjetno so se za pošiljanje lastnega podmladka odločili, ker naj bi bili mladi manj vpadljivi.

Nadalje ugotavljajo, da *»proti delu klerofašizma še nismo napravili ničesar, kako bi razkrinkovali te elemente. Treba je povzeti ostrejši kurz proti njim in jih prisiliti v to, da se popolnoma kompromitirajo. Veliko pozornost je potrebno polagati na duhovnika Demšarja iz Komende, ki zna pridobivati mase in dosti potuje po vaseh. Bil je pomotoma zaprt – sodeloval z Italijani in BE-GA³³ in na tem ga moramo razkrinkati.*« Na koncu ugotavljajo nujnost večje povezave in pomoči s strani OLO vojnemu odseku, notranji upravi ter UVD.³⁴

V ustvarjanju proticerkvenega razpoloženja so se partijskim medijskim trobilom v Kamniku pridružile tudi lokalne celice, ki so se trudile ljudem predstaviti in razložiti pomen sojenja *»zločincu«* Rožmanu. Jasno je, da je sojenje škofu v simbolnem pomenu pomenilo sojenje Katoliški cerkvi, ki so ji s škofovo obsodbo oblasti dokončno nadele oznako izdajalske organizacije. Pri svojem agitiranju so bili komunisti v mestu dokaj uspešni, saj je mestna celica KP konec avgusta ugotavljala, *»da se po mestu splošno kritizira sodba vojnih zločincev, da so bili škof Rožman, Vizjak in Krek vse premalo sojeni*«, nekoliko slabši pa je moral biti uspeh na podeželju, saj so *»na sestanku v Palovčah govorili, da so na sodbi v Ljubljani priče podkupljene. Član odbora iz Sel, po domače Miklavževac iz Rožičnega je rekel: ‚Pustite jih živeti, saj sedaj je že vse minilo.‘ Hujska jih*

32 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 5. 7. 1946. Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 91.

33 *»Bela garda«* – komunistična oznaka za dejanske ali namišljene ideološke nasprotnike, ki so se nato organizirali v okviru t. i. vaških straž – MVAC. Velikokrat tudi izraz za poimenovanje domobranstva in druge medvojne vojaške organiziranosti katoliškega političnega tabora.

34 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 3. 8. 1946.

župnik iz Sel.«³⁵ Omenjena celica KP si je zato malo pozneje dala za nalogo »pri vseh prilikah predstavljati proces v Ljubljani in razkrinkavati klerofašizem«. ³⁶ Tak sloves je imelo predvsem območje Komende in Vodice, pa tudi nekateri kraji na domžalskem koncu. KP je na organizacije OF in celo na posamezne komuniste na teh območjih gledala z nezaupanjem, saj naj bi bili pod vplivom lokalnega klera in reakcionarjev. Na seji 22. 8. 1946, ki so se je udeležili tudi inštruktorji OK, so poudarili, da je treba sodno razpravo proti Rupniku uporabiti za kampanjo, katere cilj je, »da dokončno zatolčemo klerofašizem v Sloveniji«. Za to nalogo je treba aktivirati kader agitatorjev, ki bodo »ljudstvu prikazali delo izdajalcev Rupnika, Rožmana, Kreka, Hacina in njihovih pomagačev klerofašistov«. Spričo tega, »ker so pred nami volitve, je treba to kampanjo izvršiti čim temeljiteje, da bo ljudstvo spoznalo, da je ljudska oblast tista, ki prinaša pravico. Po tovarnah je potrebno organizirati akcijske skupine, ki bi ob prostem času med delavstvom vodile prikazovanje procesa proti Rupniku. Za čimprejšnjo izvedbo te kampanje in razkrinkavanje izdajalcev in duhovništva je treba povečati število agitatorjev /.../.«³⁷

Na seji 10. oktobra 1946 med drugim razpravljajo, da je treba odpraviti »sektaško gledanje v zvezi s procesi proti duhovnikom, prav tako pa tudi odpraviti oportunistem, ki se je pojavil v zvezi s tem. Pred člane KP in skojevce je treba odločno postaviti vprašanje vere ter odpraviti cerkvene poroke, zahajanje v cerkev.«³⁸ Novembra 1946 pa ugotavljajo, da ljudje niso izrecno proti

35 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 30. 8. 1946. Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 90.

36 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 13. 9. 1946. Kotnik, »Pogled v delovanje KP«, str. 90.

37 ZAL, KAM 126, Zapisnik sestanka mestne celice KP Kamnik z dne 23. 8. 1946.

38 ZAL, KAM 126, Zapisnik sestanka mestne celice KP Kamnik z dne 10. 10. 1946.

KP, kar med drugim dokazuje, da je duhovnik Lampret prejel komaj 53 odstotkov glasov, medtem ko je organizacijski sekretar CK prejel 78 odstotkov.³⁹

Jehovove priče

Tudi pritisk na nekatoliške verske skupnosti je bil velik, ker se je komunistična oblast zavedala, da s preganjanjem Katoliške cerkve kot največje in najvplivnejše verske skupnosti v Sloveniji nastaja praznina, ki je lahko dobra priložnost za širjenje drugih ver. Oblast je grobo posegala v delovanje vseh tistih verskih skupnosti, ki se niso bolj ali manj konformistično podredile oblasti. Na udaru sta se znašli predvsem verski skupnosti Jehovovih prič in baptistov. Relativna majhnost nekatoliških verskih skupnosti in majhno število verskih voditeljev sta olajšala nadzor oblasti nad njimi. Prav zato pa dobimo pri preučevanju povojnega preganjanja nekatoliških verskih skupnosti dober vpogled v delovanje UDV in partijske države.⁴⁰

Na kamniškem območju je to bila zlasti verska skupnost Jehovovih prič. Iz zapisnika Okrajnega komiteja KPS Kamnik z dne 13. oktobra 1945 izvemo, da so izdali naslednja navodila: *»Ker jehovstvo ne priznava nikake oblasti, kakor tudi ne opravljanja državljanskih dolžnosti ter so pristaši vsekakor protidr-*

39 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 2. 11. 1946.

40 Neža Strajnar, Dosleden boj proti veri: preganjanje nekatoliških verskih skupnosti v prvem desetletju po drugi svetovni vojni na Slovenskem = Consistent fight against religion: persecution of non-Catholic religious communities on Slovene territory in the first decade after World War II. V: Hančič, Damjan (ur.). *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju: zbornik slovenskih prispevkov z javne tribune z naslovom Zločini totalitarnih režimov, ki je potekala 8. aprila 2008 v prostorih Evropske komisije v Bruslju* (Zbirka Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, 1). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo. 2010, str. 99–110.

žavni elementi, se mora iste zasledovati, ter o vsakem pojavu javiti javnemu tožilstvu. Vse organizatorje jehovske vere se mora po izsleditvi takoj zapreti ter njih naslove javiti tožilcu.»⁴¹

Čez mesec dni so s tem nadaljevali: »Najbolj ostro je potrebno razkrinkati jehovce in tiste, ki nočejo delati. Jehovce, ki so zaposleni po tovarnah, morajo izključiti, kar je glavna naloga sindikatov.«⁴² Sredi januarja 1946 pa poročajo, »da so imeli prejšnji teden Jehove priče sestanek na Količevem, ki se ga je udeležilo 8 tamkajšnjih članov, večkrat pa se jim pridružijo tudi člani iz Kranja in Kamnika«. Sklenili so, da jih je treba razkrinkati, organizatorje pa zapreti. Ugotavljajo tudi, »da so med ljudmi zelo osmešeni in da ne uživajo nikakršnega ugleda, zato jih je potrebno še bolj razkrinkati in dati to nalogo SKOJ-evski grupi v tisti vasi.«⁴³

41 Zgodovinski arhiv Ljubljana, 681, Okrožni komite KPS Ljubljana 1945–1946, Zapisnik Okrajnega komiteja KPS Kamnik, 13. december 1945.

42 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 9. 11. 1946.

43 ZAL, KAM 126, Zapisnik OK KPS Kamnik z dne 18. 1. 1946.

*The Attitude of the Kamnik Party
Towards the Catholic Church in the
First Post-War Years*

Summary

The article presents the attitude of the Communist Party towards religious communities on the local level in Kamnik in the first post-war years, particularly the attitude towards the Catholic Church and partly towards Jehovah's Witnesses, who were the most active non-Catholic religious community in the area. Compared with other areas in Slovenia, the Party's attitude towards the Church in the Kamnik area was slightly less conflictive in the post-war period; however, we can see the Party's strong tendencies for controlling the Church and its members and for limiting the Church's social influence. Priests who returned to this area from wartime exile despite many cases of administrative restriction found a difficult social situation upon their return as well as some destroyed parish houses and churches. Because most of the population was religious, a direct persecution of priests could have aroused unnecessary opposition against the new authorities, which were still strengthening their position. The Party did not want to give the impression of opposing the Church due to religion itself, but of criticising the Church as an institution and its hierarchy. The media emphasised that the Roman Catholic Church collaborated with the occupier during the war, incited a civil war by opposing communism and the Partisans—this was an attempt to discredit the wartime bishop Rožman—;

they were also allergic to the operation of Marian societies and to teachers attending religious ceremonies since they believed this might “clericalize” the society.

Prejeto: 19. 6. 2018
1.01 Izvirni znanstveni članek

Jelka Piškurić¹

Upravna ureditev Ljubljane in njenih občin v času socializma²

Izvleček

Prispevek obravnava upravno ureditev Ljubljane in postopno oblikovanje petih mestnih občin v obdobju socializma. Največ sprememb na upravnem področju je Ljubljana doživela med letoma 1952 in 1963. Uvedba komunalnega sistema je močno vplivala na razvoj Ljubljane. Na njenem območju se je postopoma oblikovalo pet občin: Bežigrad, Center, Moste - Polje, Šiška in Vič - Rudnik. Ker je bila Ljubljana upravno razdeljena na več občin, je bil njen razvoj decentraliziran, kljub vzpostavitvi mestnega sveta s pravicami na področju razvoja mesta kot celote. Novim občinam so bili priključeni tudi bolj ali manj obsežni podeželski predeli. Povezovanje s podeželjem je bilo posledica politične odločitve po odpravi socialnih in razrednih razlik ter razlik med mestom in podeželjem.

- 1 Dr. Jelka Piškurić, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, jelka.piskuric@scnr.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

KLJUČNE BESEDE: upravna ureditev Ljubljane, občine, ustava, obdobje socializma

Abstract

The article deals with the administrative arrangement of Ljubljana and the gradual formation of five urban municipalities during the period of socialism. Ljubljana experienced the most administrative changes between 1952 and 1963. The introduction of the communal system strongly influenced the development of Ljubljana. Five municipalities gradually formed in its territory: Bežigrad, Center, Moste - Polje, Šiška and Vič - Rudnik. Since Ljubljana was administratively divided into several municipalities, its development was decentralized despite the establishment of a city council with rights in the development of the city as a whole. More or less extensive rural areas joined the new municipalities. Connecting with rural areas was the result of the political decision to eliminate social and class differences as well as the differences between the city and the countryside.

KEY WORDS: administrative arrangement of Ljubljana, municipalities, Constitution, the period of socialism

Ob raziskovanju Ljubljane in njenega podeželskega zaledja v obdobju socializma se je za razumevanje obdobja kot pomembno izkazalo poznavanje upravne ureditve tega območja. Številne spremembe v upravni razdelitvi so namreč vplivale tudi na nadaljnji razvoj območja, tako v družbenem kot gospodarskem smislu. V prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne je bilo območje vključeno v okraja Ljubljana in Ljubljana okolica. Okraj Ljubljana okolica je bilo obsežno in geografsko raznoliko območje, vključeval je kar štirideset občin. Sredi leta 1955 se je z uvedbo komunalnega sistema začelo korenito spreminjanje na področju lokalne samouprave. Jeseni tega leta se je štiriintrideset občin nekdanjega okraja Ljubljana okolica upravno združilo z mestom Ljubljana v okraj Ljubljana.³ Od uvedbe komunalnega sistema lahko sledimo postopnemu združevanju Ljubljane s predmestnimi in podeželskimi predeli. Združevanje je bilo posledica politične želje, da bi se zmanjšale razlike med mestnim in podeželskim prebivalstvom kot tudi socialne in razredne razlike. Do končnega oblikovanja petih mestnih občin je prišlo na začetku šestdesetih let. Že ob priključitvi podeželskih delov k mestu se je pokazalo nesorazmerje v njunem razvoju, predvsem na gospodarskem in infrastrukturnem področju, ki se je nadaljevalo do konca socializma.

Z leti so se večale pristojnosti občin in njihove naloge. Z ustavama iz let 1963 in 1974 so bile poudarjene tudi njihove samoupravne naloge, čeprav se je izkazalo, da so ljudje le malo vplivali na razvoj občin. Veliko koristnih informacij o delovanju občin, njihovem razvoju, a tudi o težavah izvemo iz arhivskega gradiva in občinskih glasil. Arhivsko gradivo vključuje

3 Liljana Šuštar, »Nekaj drobcev o zadružništvu iz gradiva fonda Okrajni komite ZKS Ljubljana okolica«, *Arhivi*, št. 1/2002, str. 173.

zapisnike sej občinskih organov in poročila, v katerih sledimo razvoju lokalnih skupnosti, spremljamo težave, s katerimi so se srečevale, ter njihove želje za nadaljnji razvoj. Občinska glasila, ki so jih izdajale občinske konference Socialistične zveze delovnega ljudstva, pa so kljub odvisnosti od politike povedala veliko o življenju in razvoju lokalnih skupnosti in pokazala na nesorazmeren razvoj med mestom in podeželjem. To je še posebej dobro vidno na primeru občine Ljubljana Vič - Rudnik, ki je bila najbolj podeželska od vseh petih mestnih občin. Na njenem primeru vidimo, kako je upravna ureditev vplivala na razvojne možnosti občine, saj je vključevala demografsko, geografsko in gospodarsko raznolika področja, ki so težko izoblikovala skupno razvojno politiko.

V nadaljevanju bom skušala prikazati, kako se je upravna ureditev Ljubljane spreminjala in kako je prihajalo do postopnega oblikovanja petih mestnih občin, od katerih so štiri vključevale tudi večje ali manjše podeželsko zaledje.

Do uvedbe komunalnega sistema

Obdobje do leta 1955 je bil čas, ko se je upravna ureditev odmaknila od predvojne ureditve in se postopoma začela preoblikovati v nov, tako imenovani komunalni sistem. Po koncu druge svetovne vojne so bile ukinjene dotedanje upravne enote. Nove so se naslonile na strukture, ki so nastale med vojno.⁴ Ustava iz leta 1946 je določila, da je nosilec oblasti posamezne upravne

4 Janez Kopač, »Kraji in občine kot upravnoteritorialne enote 1945–1955«, *Arhivi*, št. 2/2005 (dalje Kopač, »Kraji in občine kot upravnoteritorialne enote«), str. 206.

enote ljudski odbor. Najmanjša upravna enota je bila v tem času kraj, nosilci oblasti pa krajevni ljudski odbori. Posamezni kraji so se povezovali v okraje in okrožja. Toda veliko upravnih enot je oviralo razvoj, zato so jih konec štiridesetih let začeli postopoma združevati. Leta 1952 so bila odpravljena okrožja, najmanjša upravna enota je postala občina, ki je združevala več naselij. Nosilec najnižje enote oblasti je s tem postal občinski ljudski odbor. Leta 1955 je bil z zakonom o ureditvi občin in okrajev uveden komunalni sistem. Občina oziroma komuna je kot geografsko in ekonomsko sklenjeno območje postala osnovna samoupravna enota.⁵ Znotraj občin so lahko ustanavljali krajevne odbore, iz katerih so se pozneje postopoma razvile krajevne skupnosti. Oblasti so v komuni videle tisto enoto, na podlagi katere bodo k neposrednemu sodelovanju in upravljanju pritegnile najširši krog ljudi.⁶

5 Prav tam, str. 211.

6 Sergij Vilfan, ur., *Ljubljana, 1945–70*, Mestni arhiv, Ljubljana 1970 (dalje Vilfan, *Ljubljana*), str. 10, 11.

Meje okraja Ljubljana okolica

Vir: Jože Župančič, *Okraj Ljubljana okolica*

V Ljubljani je v prvem obdobju po drugi svetovni vojni deloval narodnoosvobodilni odbor, ki se je pozneje preimenoval v mestni ljudski odbor.⁷ Ker je bila ureditev Ljubljane kot glavne-ga mesta drugačna, je imel tudi mestni ljudski odbor več pravic kot občinski ljudski odbori, predvsem na komunalnem področju.⁸ Podrejen je bil neposredno republiškim organom. Mesto je bilo razdeljeno na rajone oziroma četrti.⁹ Leta 1952 se je območje mesta razširilo, rajoni so bili odpravljeni, Ljubljana pa razdeljena na ožje mestno območje ter občini Polje in Šentvid.¹⁰ Te tri enote so kot poseben okraj tvorile Glavno mesto Ljublja-

7 Sonja Anžič, Damjan Hančič, Tatjana Šenk, *Ljubljanska mestna uprava od prvega župana dalje, 1504–2004*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 2004 (dalje Anžič, Hančič, Šenk, *Ljubljanska mestna uprava od prvega župana dalje*), str. 69.

8 Sem je spadala skrb za gradnjo in upravljanje stanovanj, javnih ustanov in javne infrastrukture.

9 Takoj po koncu druge svetovne vojne je bila Ljubljana razdeljena na sedem rajonov (Center, Bežigrad, Šiška, Vič, Trnovo, Poljane in Moste), ki so bili razdeljeni v četrti oziroma kvarte. Junija 1945 je bilo namesto rajonov uvedenih deset četrti (Center, Bežigrad, Ježica, Moste, Polje, Rakovnik, Šentvid, Šiška, Tabor, Vič). Aprila 1947 je prišlo do nove spremembe – četrti so bile odpravljene in oblikovani so bili štirje rajoni (Center, Bežigrad - Šiška, Moste, Rakovnik - Vič) ter trije kraji (Polje, Šentvid in Ježica). Taka ureditev je ostala do marca 1949, ko so bili oblikovani le štirje rajoni. Ježica in Šentvid sta se priključila rajonu Bežigrad - Šiška, Rudnik in Črna vas pa rajonu Center. Polje je ostal kraj do oktobra istega leta, ko je bil preimenovan v V. rajon. Glejte Matjanko Dolenc, »Razvoj ljudske oblasti v Ljubljani v prvem desetletju po osvoboditvi«, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 13, 2 (1965), str. 33–44, 105–121.

10 Jerca Vodušek - Starič, »Oris družbenopolitičnega razvoja Ljubljane 1945–1955«, v: *Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane*, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani (ur. Ferdo Gestrin), *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, Zgodovinsko društvo Ljubljana, Ljubljana 1984, str. 520.

na. Širše ljubljansko zaledje je bilo vključeno v okraj Ljubljana okolica. Ta je obsegal takratne občine Blagovica, Borovnica, Brezovica, Črnuče, Dobrova, Dolsko, Domžale, Gabrovka, Grosuplje, Horjul, Ig, Kamnik, Kamniška Bistrica, Komenda, Kresnice, Krka, Litija, Logatec, Lukovica, Medvode, Mengeš, Moravče, Motnik, Podpeč - Preserje, Podtabor pri Grosupljem, Polhov Gradec, Prežganje, Radomlje, Rovte, Stična, Šentvid pri Stični, Škofljica, Šmarje, Šmartno pri Litiji, Tuhinj, Tuhinjska Srednja vas, Vače, Višnja Gora, Vodice, Vrhnika. Občina Velike Lašče, ki je pozneje prišla pod okrilje ene od ljubljanskih občin, je takrat spadala v okraj Kočevje.¹¹

*Uvedba komunalnega sistema
in oblikovanje petih ljubljanskih občin*

V skladu z novo organizacijo na lokalni ravni so avgusta 1955 ukinili mestni ljudski odbor, njegove naloge pa so prevzeli Okrajni ljudski odbor Ljubljana in ljudski odbori ljubljanskih občin.¹² Že junija 1955 je bil sprejet *Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji*, ki je upošteval vse spremembe v upravni razdelitvi Slovenije, nastale od leta 1952.¹³ Določal je enajst novih okrajev in sto trideset občin. Z njim je bila Ljubljana razdeljena na več občin, in sicer na občine Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Črnuče, Ljubljana Moste, Ljubljana Polje, Ljubljana Rudnik, Ljubljana Šentvid, Ljubljana Šiška in Ljubljana Vič. Občina Ljubljana Rudnik je

11 Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine, Uradni list LRS, št. 11/1952.

12 Anžič, Hančič, Šenk, *Ljubljanska mestna uprava od prvega župana dalje*, str. 77.

13 Kopač, »Kraji in občine kot upravnoteritorialne enote«, str. 212; Uradni list LRS, št. 24/1955.

poleg mestnega dela obsegala še katastrske občine Dobravica, Golo, Gradišče, Ig, Iška Loka, Iška vas, Lanišče, Pijava Gorica, Rudnik, Tomišelj, Vino, Vrbljene, Želimlje, Občina Ljubljana Vič pa poleg mestnega dela še dele katastrskih občin Šujica, Brezovica, Dobrova, Glince in Podsmreka. To pomeni, da je bil znaten del ruralnega zaledja na jugu Ljubljane že priključen mestnim občinam. Občina Dobrova pri Ljubljani je ostala samostojna občina, Občina Lašče (nekdanja Občina Velike Lašče) je še vedno spadala v okraj Kočevje, Rakitna pa je spadala pod Občino Cerknica.¹⁴

Za obdobje od leta 1955 do sprejetja nove ustave leta 1963 je bilo značilno, da so se zaradi procesa decentralizacije večale pristojnosti občin, njihovo število se je zmanjševalo in njihovo območje povečevalo. Počasi se je krepila tudi njihova finančna samostojnost.¹⁵ *Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji* je bil od leta 1955 tako kar nekajkrat spremenjen, leta 1960 pa je izšlo prečiščeno besedilo zakona. Število okrajev se je zmanjšalo na osem, število občin na triinosemdeset. Večina ljubljanskih občin iz leta 1955 se je teritorialno le malo spremenila, močno pa se je povečala Občina Ljubljana Rudnik. Priključena sta ji bila del Občine Borovnica (del katastrske občine Brezovica, katastrske občine Jezero, Kamnik, Preserje), ki je bila ukinjena leta 1959,¹⁶ ter večina Občine Lašče.¹⁷ Občina Lašče je bila priključena okraju Ljubljana leta

14 Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Uradni list LRS, št. 24/1955.

15 Božo Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem, teritorialno-organizacijske strukture*, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor 2000 (dalje Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem*), str. 309.

16 Drugi del je pripadel Občini Vrhnika. Glejte Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Uradni list LRS, št. 17/1959.

17 Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji (prečiščeno besedilo), Uradni list LRS, št. 37/1960.

1957, ko je bil ukinjen okraj Kočevje,¹⁸ ukinjena pa je bila leta 1960. Takrat je bila večina njenega ozemlja priključena območju Občine Ljubljana Rudnik, razen treh katastrskih občin, ki so pripadle Občini Ribnica.¹⁹

Spremembe so se nadaljevale tudi v naslednjih letih, ponovno je prihajalo do združevanja ter zmanjševanja števila okrajev in občin. Tako je leta 1961 zaradi povečevanja nekaterih predmestnih naselij prišlo do njihovega združevanja v občinah Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Polje, Ljubljana Rudnik, Ljubljana Šentvid in Ljubljana Vič.²⁰ V istem času se je Občini Ljubljana Vič priključila Občina Dobrova pri Ljubljani, večina Občine Ljubljana Črnuče se je priključila Občini Ljubljana Bežigrad, Občina Ljubljana Šentvid se je priključila Občini Ljubljana Šiška, občini Ljubljana Polje in Ljubljana Moste sta se združili v novo Občino Ljubljana Moste - Polje, občini Ljubljana Rudnik in Ljubljana Vič pa sta se združili v Občino Ljubljana Vič - Rudnik. Pri tem se je en del katastrske občine Karlovško predmestje, ki je prej pripadal Občini Ljubljana Rudnik, priključil Občini Ljubljana Center.²¹ Pozneje istega leta se je tudi katastrska občina Rakitna izločila iz Občine Cerknica ter se priključila Občini Ljubljana Vič - Rudnik.²² Leta 1963 se je Občina Medvode priključila Občini Ljubljana Šiška.²³

18 Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Uradni list LRS, št. 25/1957.

19 Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Uradni list LRS, št. 2/1960.

20 Odredba o združitvi nekaterih naselij na območju okraja Ljubljana, Uradni list LRS, št. 3/1961.

21 Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Uradni list LRS, št. 3/1961.

22 Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Uradni list LRS, št. 32/1961.

23 Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, Uradni list LRS, št. 8/1963.

Zemljevid nekdanjih ljubljanskih občin

Vir: *Enciklopedija Slovenije*, 6. zvezek, str. 247

V letu 1964 je bil sprejet poseben zakon o mestih, ki so razdeljena na več občin, s katerim so bile določene zadeve, ki so skupnega pomena za mesto. Pristojnosti za te zadeve je dobil mestni svet,²⁴ v katerega so člane delegirale občinske skupščine.²⁵ Pristojnosti mestnega sveta so zajemale področje urbanizma, stanovanjsko-komunalnih zadev, nekatere pristojnosti s področja notranjih zadev, prometa in zdravstva.²⁶ Nekoliko pozneje so z zakonom tudi natančno določili območje mesta Ljubljane, ki je obsegalo katastrske občine Bizovik, Brinje, Črnuče, Dobrova – del, Dobrunje, Dravlje, Glince – del, Gradišče (mesto), Ježica, Kapucinsko predmestje, Karlovško predmestje, Kašelj, Krakovsko predmestje, Ljubljana – mesto, Moste, Podsmreka – del, Poljansko predmestje, Rudnik, Slape, Sostro – del, Spodnja Šiška, Stanežiče, Stožice, Sv. Petra predmestje I. in II. del, Šentvid nad Ljubljano, Šmartno ob Savi, Štepanja vas, Šujica – del, Tomišelj – del, Trnovsko predmestje, Udmat, Vič, Vižmarje, Zadobrova in Zgornja Šiška.²⁷ Zaradi vseh sprememb je bilo prečiščeno besedilo zakona o območjih okrajev in občin konec leta 1964 ponovno objavljeno.²⁸ Tokrat se je število okrajev zmanjšalo na štiri, število občin pa na dvainšestdeset.

Ljubljana je bila tako razdeljena na pet občin: Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Moste - Polje, Ljubljana Šiška ter Ljubljana Vič - Rudnik. Taka teritorialna razdelitev se je obdržala vse do leta 1994. Razen Občine Center so vse

24 Zakon o mestih, ki so razdeljena na občine, Uradni list SRS, št. 11/1964.

25 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem*, str. 318.

26 Vilfan, *Ljubljana*, str. 14. Pravice mestnega sveta so bile leta 1965 z dopolnitvami zakona še nekoliko razširjene.

27 Zakon o spremembi zakona o območjih okrajev in občin v SR Sloveniji, Uradni list SRS, št. 11/1964.

28 Zakon o območjih okrajev in občin v Socialistični republiki Sloveniji (prečiščeno besedilo), Uradni list SRS, št. 35/1964.

vključevale tudi velik del podeželskega zaledja. Na zahodu so se raztezale do Horjula in Polhograjskega hribovja, na severu od Medvod do Vodice, Rašice in Črnuč, na vzhodu ob Savski dolini do Senožeti, kjer so obsegale tudi hribovito porečje Besnice, na jugu pa so se zajedale globoko čez Ljubljansko barje na Rakitno, Krimsko-Mokrško pogorje ter na območje Velikih Lašč. Občini Ljubljana Vič - Rudnik je pripadel največji del podeželskega zaledja. Bila je zelo velika in je predstavljala kar 60 odstotkov ozemlja ljubljanskih občin. Ljubljana je bila republiško središče, kjer je bilo največ industrije in drugih dejavnosti, ki so nudile zaposlitev. Največ industrije je bilo v Občini Šiška. Zaradi tega je Ljubljana privabljala priseljence s podeželja in od drugod ter bila najgosteje poseljena v Sloveniji. Podeželje je bilo redkeje poseljeno, gospodarsko slabo razvito in infrastrukturno podhranjeno. Najboljši pogoji za kmetijstvo so bili na Ljubljanskem polju, medtem ko so bili Ljubljansko barje in hribovita območja manj primerni za razvoj kmetijstva. Daleč največ kmetijskih površin je bilo v Občini Ljubljana Vič - Rudnik, ki je bila tudi kot celota gospodarsko najmanj razvita. Po površini kmetijskih površin sta ji sledili občini Šiška in Moste - Polje.

Naloge novih občin so bile razumljene zelo široko, na primer v tem, da si bodo prizadevale zagotavljati materialne, socialne, kulturne in druge pogoje za delo in življenje ljudi; da bodo na podlagi samoupravljanja zagotovile delovnemu človeku vpliv in kontrolo nad sredstvi, rezultati in pogoji za njegovo delo, *»da bo pri delu in ustvarjanju čim svobodnejši in da bo na takih temeljih tudi gradil svoje življenjske in kulturne razmere«*,²⁹ da bodo zagotavljale, da bo gospodarstvo čim razumneje razpolagalo z družbenim kapitalom; da se bodo posvetile reševa-

29 *»Spremembe v vlogi in položaju komune«, Javna tribuna delovnega ljudstva občine Ljubljana Šiška, januar 1966, str. 1.*

nju težav delovnih ljudi ter njihovih odnosov v vsakdanjem življenju in pri delu; da bodo organizirale sodelovanje med organizacijami in občani pri reševanju težav, na primer s prostovoljnim združevanjem sredstev za skupne socialne, kulturne in podobne potrebe.³⁰ Zavedali so se, da bodo občine najuspešnejše reševale zadane naloge, če bodo gospodarsko močne, a že ob združitvi se je pokazal nesorazmeren razvoj mestnih in podeželskih predelov. Težave pri urejanju infrastrukture za delo in življenje ljudi so povzročale tudi proračunske omejitve.

Poleg teritorialnih sprememb je takrat prišlo tudi do povečanja pristojnosti oziroma pravic in nalog občin, ki jih je določala ustava iz leta 1963. Občine so bile najmanjše teritorialne enote, v katerih naj bi se samoupravljanje najneposredneje uresničevalo,³¹ kar je bilo pravzaprav začrtano že z uvedbo komunalnega sistema leta 1955. V občino naj bi bila povezana območja s skupnimi interesi, ki imajo pogoje za gospodarski in družbeni razvoj. Toda v praksi so občani v občinah le malo vplivali na odločanje, na kar so konec šestdesetih let opozarjali tudi strokovnjaki.³² Amandma XVII k zvezni ustavi iz leta 1968 je mestom z več občinami omogočil organizacijo v posebno družbenopolitično skupnost. To je bilo na začetku naslednjega leta sprejeto tudi kot amandma k republiški ustavi, Ljubljana pa je s tem dobila novo mestno skupščino.³³ Ustava iz leta 1974 je še bolj poudarila samoupravno vlogo občine. To naj bi dosegli tudi s tem, da so za osnovo postavili krajevno skupnost kot manjšo teritorialno enoto.³⁴ Vsaka krajevna skupnost je potem delegirala delegate v skupščino občine. Skupščina kot najvišji

30 Prav tam.

31 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem*, str. 317.

32 Prav tam, str. 322, 323.

33 Vilfan, *Ljubljana*, str. 14–16.

34 Krajevna skupnost je bila kot samoupravna skupnost občanov definirana že v ustavi iz leta 1963, vendar kot neobvezna enota.

organ občine je bila sestavljena iz zbora združenega dela, zbora krajevnih skupnosti in družbenopolitičnega zbora.³⁵ Toda tudi tokrat se ni uresničila ideja, da bi delegati krajevnih skupnosti zastopali interese prebivalcev, ampak so se ti običajno povezovali samo z vodstvi družbenopolitičnih organizacij oziroma organi krajevne skupnosti.³⁶ Delegatski sistem je bil zapleten, zahteval je veliko časa za usklajevanje in sprejemanje, kar je vodilo v neučinkovitost.³⁷

Pet ljubljanskih občin se je v obdobju socializma različno razvijalo. Mesto se je urbanistično hitro razvijalo, predvsem v šestdesetih in sedemdesetih letih, medtem ko je bil na podeželju razvoj infrastrukture dosti počasnejši. Število prebivalstva je postopoma raslo, najbolj v občinah Šiška, Moste - Polje in Bežigrad, kjer so rasle tudi nove stanovanjske soseske. Le v Občini Center je začelo število prebivalstva od sedemdesetih let naprej upadati. V občini Center je bila skoncentrirana upravna, izobraževalna in raziskovalna dejavnost. Občine Šiška, Moste - Polje in Bežigrad so bile gospodarsko močnejše, medtem ko je bila Občina Ljubljana Vič - Rudnik manj razvita, skozi desetletja pa je žal tudi nazadovala.³⁸ V podeželskih predelih je od šestdesetih let hitro napredoval proces deagrarnizacije, večji podeželski kraji pa so zaradi procesa suburbanizacije³⁹ preraščali v podeželska urbanizirana naselja.

35 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem*, str. 327.

36 Prav tam, str. 340.

37 Anžič, Hančič, Šenk, *Ljubljanska mestna uprava od prvega župana dalje*, str. 78.

38 Po podatkih o narodnem dohodku na prebivalca je bila leta 1970 na 21. mestu med šestdesetimi slovenskimi občinami. Leta 1975 je padla na 25. in leta 1978 na 48. mesto. Glejte *Dogovor o temeljih družbenega plana občine Ljubljana Vič - Rudnik za obdobje 1981-1985*, *Družbeni plan občine Ljubljana Vič - Rudnik za obdobje 1981-1985*, Skupščina občine Ljubljana Vič - Rudnik, Ljubljana 1981, str. 38.

39 Suburbanizacija je proces odseljavanja mestnega prebivalstva in tudi

Po koncu socializma

Po osamosvojitvi leta 1991 je teritorialni obseg občin še nekaj let ostal nespremenjen, vendar je Ustava Republike Slovenije omejila pristojnosti občin na lokalne zadeve. Decembra 1993 je bil sprejet *Zakon o lokalni samoupravi*, na podlagi katerega so bile konec leta 1994 oblikovane nove občine, stare pa so prenehale obstajati.⁴⁰ Ker so stare občine opravljale tudi nekatere funkcije, ki so tedaj prešle v pristojnost države, so bile oblikovane upravne enote, ki so prevzele te naloge. Upravne enote so se teritorialno prekrivale z nekdanjimi občinami.⁴¹ Čeprav so nove občine dobile pristojnosti samo v lokalnih zadevah, je Ljubljana, tako kot druge mestne občine, ohranila nekatere večje pristojnosti, ki se nanašajo na razvoj mest ter na zadeve javnega pomena za življenje in delo prebivalcev.⁴²

urbanih dejavnosti iz mest v predmestja in širše podeželsko zaledje. S tem prihaja do preoblikovanja podeželskih naselij in širjenja mestnega načina življenja na podeželje.

- 40 Do manjših sprememb je prihajalo še pozneje, ko so se nekoliko spreminjale meje občin oziroma je prihajalo do razdruževanja. Od Občine Dobrova - Polhov Gradec - Horjul se je na primer 7. avgusta 1998 odcepila manjša Občina Horjul, večji del pa se je preimenoval v Občina Dobrova - Polhov Gradec.
- 41 Anžič, Hančič, Šenk, *Ljubljanska mestna uprava od prvega župana dalje*, str. 85. Danes območje vseh nekdanjih ljubljanskih občin spada pod Upravno enoto Ljubljana, ki pa je ohranila izpostave Bežigrad, Center, Moste - Polje, Šiška in Vič - Rudnik. Naloge s področja upravnih notranjih zadev (kot so javni red, evidenca prebivalstva, javne prireditve in društva, gibanje in prebivanje tujcev, matične zadeve, izdajanje vozniških in prometnih dovoljenj) je za območje celotne upravne enote prevzel Sektor za upravne in notranje zadeve na Tobačni ulici, druge naloge pa so ostale v pristojnosti izpostav.
- 42 Anžič, Hančič, Šenk, *Ljubljanska mestna uprava od prvega župana dalje*, 85.

Po novem zakonu so se vsi deli mesta Ljubljana, ki so bili prej razdeljeni na pet občin, združili v enotno Mestno občino Ljubljana. Pripadel ji je večji del Občine Ljubljana Bežigrad, celotna Občina Ljubljana Center, večji del Občine Ljubljana Moste - Polje, del Občine Ljubljana Šiška in manjši del Občine Ljubljana Vič - Rudnik. Občina je razdeljena v 17 četrtnih skupnosti: Bežigrad, Center, Črnuče, Dravljje, Golovec, Jarše, Moste, Polje, Posavje, Rožnik, Rudnik, Sostro, Šentvid, Šiška, Šmarna gora, Trnovo in Vič. Poleg mesta Ljubljana pa so v občini še naslednja naselja: Besnica, Brezje pri Lipoglavu, Dolgo Brdo, Dvor, Češnjica, Črna vas, Gabrje pri Jančah, Janče, Javor, Lipe, Mali Lipoglav, Mali Vrh pri Prežganju, Malo Trebeljevo, Medno, Pance, Podgrad, Podlipoglav, Podmolnik, Prežganje, Ravno Brdo, Rašica, Repče, Sadinja vas, Selo pri Pancah, Spodnje Gameljne, Srednje Gameljne, Stanežiče, Šentpavel, Toško Čelo, Tuji Grm, Veliki Lipoglav, Veliko Trebeljevo, Vnajnarje, Volavlje, Zagradišče, Zgornja Besnica in Zgornje Gameljne.

Iz podeželskega zaledja nekdanjih ljubljanskih občin se je oblikovalo tudi več novih občin. Del Občine Ljubljana Šiška se je preoblikoval v občini Medvode in Vodice.⁴³ Občina Dol pri Ljubljani je nastala iz dela Občine Ljubljana Bežigrad in dela Občine Ljubljana Moste - Polje.⁴⁴ Nekdanja Občina Ljubljana Vič - Rudnik je razpadla v več manjših občin. Pred preoblikovanjem je obsegala 189 naselij (vključno z delom Ljubljane) oziroma 542,2 km² ter imela 82.840 prebivalcev. Od tega je bilo v Mestno občino Ljubljana vključenih 51,8 km² oziroma devet

43 Aleksandar Milenković, *Vzpostavitev lokalne samouprave v Republiki Sloveniji v številkah, Obseg pojava »teritorialna sprememba« od leta 1971 do leta 2006, ocenjen s številom prebivalcev, administrativno preseljenih iz enega naselja v drugo*, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana 2007 (dostopno na <http://www.stat.si/doc/pub/02-PP-244-0701.pdf>, 19. 6. 2018), str. 79, 148.

44 Prav tam, str. 34.

odstotkov njenega ozemlja in 51.084 oziroma 62 odstotkov prebivalcev. Na preostalem ozemlju so nastale občine Brezovica, Dobrova - Polhov Gradec, Horjul, Ig, Škofljica, Velike Lašče, del ozemlja pa je pripadel še Občini Medvode.⁴⁵ Kljub preoblikovanju je za novonastale občine Ljubljana še vedno ostala središče ne samo za upravne in gospodarske zadeve, temveč tudi za mnoge druge storitve, ki jih lokalno okolje slabše pokriva. Sem spadajo med drugim izobraževanje, zdravstvene storitve, ne nazadnje pa tudi možnosti za nakupovanje in preživljanje prostega časa.

45 Prav tam, str. 21, 32, 45, 47, 132, 144.

*The Administrative Arrangement
of Ljubljana and Its Municipalities
in the Time of Socialism*

Summary

The article deals with the administrative arrangement of Ljubljana and the gradual formation of five urban municipalities during the period of socialism. Ljubljana experienced the most administrative changes between 1952 and 1963. At that time, more or less extensive rural areas joined the city.

The period until 1955 was the time when the administrative arrangement moved away from the pre-war regime and gradually began to transform into a new, so-called communal system. From 1955 until the adoption of the 1963 Constitution, the competencies of municipalities were increasing due to decentralisation, their number was decreasing, and their territory was increasing. Their financial autonomy was also slowly increasing, and so were their competencies or rights and duties. By 1964, five municipalities had gradually formed in the area of Ljubljana and its rural hinterland: Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Moste - Polje, Ljubljana Šiška and Ljubljana Vič - Rudnik.

The introduction of the communal system strongly influenced the development of Ljubljana. Apart from the Ljubljana Center municipality, all municipalities also included a rural hinterland; the municipality of Ljubljana Vič - Rudnik was the one with the largest rural hinterland. Connecting with the countryside was the result of the political decision to eliminate social and class differences as well as differences between the

city and the countryside. Since Ljubljana was administratively divided into several municipalities, its development was decentralised despite the establishment of a city council with rights in the development of the entire city. The municipality was supposed to connect areas with common interests that have the conditions for economic and social development, however, from the very beginning, areas in various stages of development began to connect. It has also been shown that citizens had little influence on decision making in practice. Although the 1974 Constitution emphasized the self-governmental role of the municipality even more, delegates of the local communities did not represent the interests of the residents, and the delegate system proved to be complicated and ineffective.

After the independence of Slovenia in 1991, the territorial size of Ljubljana's municipalities remained unchanged for another few years, however, the Constitution of the Republic of Slovenia limited the competencies of municipalities to local affairs. At the end of 1994, new municipalities were formed on the basis of new legislation.

*Predstavitev
zgodovinskih
virov*

Prejeto: 20. 11. 2018
1.02 Pregledni znanstveni članek

Dr. Renato Podbersič¹

Spomini Srečka Šuligoja iz leta 1945²

Izvleček

V prispevku je predstavljen spominski zapis, ki ga je leta 1988 pripravil goriški duhovnik Srečko Šuligoj (1923–1997). Kot bogoslovca ga je skupaj s tedanjim goriškim nadškofom Carlom Margottijem in z nekaterimi drugimi goriškimi duhovniki v prvih majskih dneh 1945 aretirala jugoslovanska OZNA. Skupaj so jih zaprli v palačo grofov Coronini v Gorici, vendar so jih po nekaj dneh izpustili, nadškofa pa izgnali v Videm. Avtor je podrobno popisal dogajanje v tistih dneh, polnih negotovosti.

Po Šuligojevi smrti je omenjeni tipkopolis ostal pozabljen med raznim gradivom v župnijskem arhivu v Levpi. V integralni obliki je sicer že bil objavljen pod naslovom Aretacija nadškofa Margottija, sicer nekoliko spremenjen, v Koledarju Goriške Mohorjeve družbe za leto 1990. Tokrat ga objavljamo v izvorni tipkopolisni obliki.

- 1 Dr. Renato Podbersič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, renato.podbersic@guest.arnes.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

KLJUČNE BESEDE: goriška nadškofija, nadškof Carlo Margotti, duhovnik Srečko Šuligoj, jugoslovanska uprava Gorice leta 1945, spominski zapisi

Abstract

The article presents memories written in 1988 by Srečko Šuligoj (1923–1997), a priest from Gorizia. He was arrested as a theologian by the Yugoslav OZNA (Department for the Protection of the People) in the first days of May 1945 along with the Gorizian archbishop of the time Carlo Margotti and some other Gorizian priests. They were imprisoned in the palace of the Coronini counts in Gorizia; however, they were released after a few days and the archbishop was exiled to Udine. The author described in detail the events during those days which were full of uncertainty.

After Šuligoj's death, the typescript remained forgotten among various materials in the parish archives in Levpa. Although slightly altered, it had already been published in its integral form under the title *The Arrest of Archbishop Margotti* in the calendar for the year 1990 by the publishing house Goriška Mohorjeva družba. This time, we publish it in the original typescript form.

KEY WORDS: Gorizia archdiocese, archbishop Carlo Margotti, priest Srečko Šuligoj, Yugoslav administration of Gorizia in 1945, memories

Uvod

Pred leti sem v Koledarju Goriške Mohorjeve družbe za leto 1990 prebral zanimiv spominski zapis Srečka Šuligoja (1923–1997), duhovnika Škofije Koper.³ Šlo je za njegov pronicljiv opis dogodkov v Gorici ob koncu druge svetovne vojne maja 1945, ko ga je kot bogoslovca, skupaj z goriškim nadškofom Margottijem, aretirala jugoslovanska OZNA.

Pred leti pa me je duhovnik prof. Franc Kralj, dolgoletni profesor zgodovine in geografije v malem semenišču v Vipavi in nekdanji škofijski arhivar, opozoril, da se ta objavljeni Šuligojev zapis nekoliko razlikuje od tipkopisa, ki ga je on nekoč videl.

TedANJI bogoslovec Srečko Šuligoj je v tistih majskih dneh 1945 spremljal goriškega nadškofa Carla Margottija ter osebno doživel njegovo aretacijo in nenaklonjeno postopanje jugoslovanskih oblasti po vkorakanju v Gorico. Spomine, brez naslova, je zapisal februarja 1988, ko je bil dekan in župnik v Kanalu ob Soči. Natipkani so s pisalnim strojem, na štirih straneh formata A4. Smemo ugibati, da Šuligojev zapozneli zapis doživetih preizkušenj sovpada z začetki demokratičnih sprememb na Slovenskem. Dolgo nihče ni vedel, kje je ta originalni zapis. Novembra 2014 sem jih po naključju odkril med neurejenim arhivskim gradivom v župnijskem arhivu Levpa. Prav v tej župniji je Srečko Šuligoj nazadnje služboval. Ti štirje listi so bili med različnimi drugimi dokumenti, tja odloženi brez posebne logike. Poleg ni bilo nobenih drugih zapiskov ali dokumentov, ki bi jih lahko povezovali z župnikom Šuligojem.⁴

3 Srečko Šuligoj, »Aretacija nadškofa Margottija – 1.–8. maja 1945«, v: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990 (dalje Šuligoj, »Aretacija nadškofa Margottija«), str. 34–39.

4 Za prijaznost pri raziskovanju se zahvaljujem g. Alojzu Kobalu, župniku v Levpi.

Osebni spomini so pomemben zgodovinski vir za razumevanje dogodkov in nam olajšujejo interpretacijo pisnih virov. Nudijo nam pogled s stališča malega človeka, v tem konkretnem primeru pa so pomembni za razumevanje dogodkov neposredno po drugi svetovni vojni in pri rekonstrukciji delovanja jugoslovanskih oblasti v zasedeni Gorici.

O prostoru in času

Ob koncu druge svetovne vojne, na začetku maja 1945, so Gorico zasedli jugoslovanski partizani iz enot IX. korpusa. V zadnjih dneh aprila 1945 so se skozi mesto valile množice umikajočih se kolaborantskih protikomunističnih enot, predvsem srbskih četnikov, ki so povzročili tudi zločine v mestu in okolici. Goriški italijanski komite narodne osvoboditve (it. *Comitato di Liberazione Nazionale di Gorizia, CLN*) je še pred prihodom slovenskih partizanov organiziral mestno stražo, ki je sprožila upor in kratkotrajne spopade s četniki. Partizani so po bojih 1. maja 1945 vkorakali v Gorico in zajeli pripadnike nemške vojske, le štiri ure preden je v mesto prišla prva izvidnica zavezniških enot, sestavljena iz pripadnikov 2. novozelandske armade. Po partizanskem vkorakanju v mesto je oblast prevzela »Komanda mesta Gorica«, ki ji je poveljeval major Aco Zupanc.⁵

Dr. Rudolf Klinec (1912–1977), župnik v Velikih Žabljah v Vipavski dolini in protikomunistično usmerjen narodnjak,

5 Tone Lotrič, Škofjeloški odred, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1971, str. 302–311; *Slovenska novejša zgodovina*, 1. knjiga, ur. Zdenko Čepič idr., Ljubljana 2005, str. 769–770; Renato Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945: Goriška in Vipavska*, SCNR, Ljubljana 2011, str. 54, 55; Kaja Širok, *Kalejdoskop goriške preteklosti*, Založba ZRC, Ljubljana 2012, str. 101–109.

ki se je ob koncu vojne tudi sam umaknil čez Sočo, je 1. maja 1945 med drugim v svoj dnevnik zapisal: »O Nemcih ni nikjer ne duha ne sluha. Kar skopneli so. Vesti prihajajo, da so titovci že v Trstu. Enako v Gorici. Četniki pa držijo ločniški most in ščitijo prehod še zadnjih četniških in dobrovoljskih edinic. Kje so toliminski in tržaški domobranci? Tako neurejeno in neorganizirano smo se umaknili, da so ostale te stranske edinice pripuščene samim sebi. Tu je spet pogrešilo poveljstvo! Aj, ti Srbi! General Andrej in major Debeljak sta silila, naj bi naši zasedli Gorico in jo držali do prihoda zaveznikov, kateri bodo spoštovali ono oblast, ki jo najdejo na terenu. Toda Srbi niso hoteli; da imajo že itak preveč izgub in da jih Gorica veliko ne briga. Da je stvar slovenskih odredov! Mi pa nismo imeli v Gorici nikake oborožene sile! Pogrešeno! S kako lahkoto bi bili prevzeli oblast!«⁶

Katoliška cerkev na Goriškem je konec vojne dočakala z relativno majhnim številom žrtev med duhovniki, zlasti v primerjavi s t. i. Ljubljansko pokrajino. Krščansko-socialno gibanje je bilo na Goriškem v obdobju med dvema vojnama daleč najmnogičnejše organiziran politični subjekt. Do ukinitve parlamentarnega življenja ga je v rimskem parlamentu zastopal najprej duhovnik Virgil Šček, nato pa dr. Engelbert Besednjak. Potem ko je fašistična diktatura ukinila delovanje vseh političnih strank in društev, je gibanje začelo delovati tajno in kot tako ostalo aktivno vse do druge svetovne vojne. Na teritorialni ravni je lahko računalo na izjemno razvejano mrežo, ki se je posredno opirala na župnije. Cerkvi je bila zagotovljena precejšnja avtonomija pri pastoralnem delu, kar je v mračnem obdobju fašizma omogočalo rabo slovenske besede in slovenske pesmi v številnih primorskih cerkvah, predvsem na podeželju. Velika večina primorskih duhovnikov se je posta-

6 Rudolf Klinec, *Dnevniški zapisi: 1943–1945*, ur. Peter Černic in Renato Podbersič, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2010, str. 302, 303.

vila na stran rešitve narodnega vprašanja oz. narodnih idealov, pač v smislu rekla »komunizem bo prešel, narod pa ostane«. Zato tudi v glavnem niso nasprotovali partizanskemu osvobodilnemu gibanju, temveč komunistični revoluciji. Manjši del duhovnikov je sicer zavzel odkrito nasprotno stališče do osvobodilnega gibanja pod vodstvom Osvobodilne fronte oz. komunistov, vendar mu na Goriškem ni uspelo organizirati širšega gibanja. Konec koncev je večina duhovnikov ostajala ideološko pasivnih, njihovo delo je bilo omejeno na pastoralno skrb za vernike in karitativne dejavnosti.⁷

Jugoslovanska zasedba Gorice 1. maja 1945 je pomenila tudi konec enotnosti goriške nadškofije, ustanovljene leta 1751, ki je kot dedič oglejskega patriarhata z nekaterimi ozemeljskimi spremembami preživela skoraj dvesto let. Najprej se je na udaru znašel goriški nadškof Carlo Margotti,⁸ ki se na Goriškem kot prišlek iz Emilije - Romanje nikakor ni znašel, k čemur sta nedvomno prispevala italijanska protislovenska politika v obdobju fašistične strahovlade in njegovo navdušenje nad fašizmom pred drugo svetovno vojno. Med večino slovenskih duhovnikov in vernikov ni bil priljubljen, čeprav se je precej dobro naučil slovenščine. V zadnjih mesecih vojne se je na ozemlju goriške nadškofije vodila ostra propaganda partizanskega gibanja proti nadškofu Margottiju. Obtoževali so ga

- 7 Marija Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem v letih 1945–1953*, Družina, Ljubljana 2006 (dalje Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem*), str. 41–43; Kazimir Humar, »I cattolici sloveni durante la guerra e la resistenza«, v: *I Cattolici Isontini nel XX secolo*, III, Gorica 1987, str. 201–209; Renato Podbersič, »Cerkev in meja na Goriškem po drugi svetovni vojni«, *Goriški letnik*, letnik 41, 2017, str. 89–91.
- 8 Carlo Margotti (1891–1951), rojen v kraju Alfonsine pri Ravenni, študiral je v Bologni, mašniško posvečenje je prejel maja 1915. Med letoma 1930 in 1934 je bil apostolski delegat v Turčiji. Od leta 1934 do smrti je bil goriški nadškof, enajsti po vrsti. Pokopan je v Gorici.

fašizma in nasprotovanja »narodnoosvobodilnemu gibanju«. Nadškof Margotti je sicer v postnem pismu leta 1945 obsodil uboje iz maščevanja in političnega sovraštva, ki »sejejo teror in nezaupanje v duše teh prebivalcev, ki so bili do včeraj vedno mirni«. Zdi pa se, da ni na enak način razumel nacionalnih sporov in fašističnega nasilja, ki so dvajset let divjali na Goriškem. Večkrat so mu sicer svetovali, naj se umakne iz Gorice pred pričakovano jugoslovansko zasedbo, toda odločil se je, da bo ostal v nadškofijski palači. V njegovi korespondenci z videmskim nadškofom Nogaro je jasno izraženo zavedanje, da se je čas njegovega škofovanja v Gorici iztekel. V pismu škofiji z dne 30. aprila 1945 vabi k umirjenosti, vsi naj si pomagajo med seboj, brez nacionalnega razlikovanja, da bi na novo gradili v odpuščanju in ob bratski pomoči.⁹ Jugoslovanske zasedbene oblasti so nadškofa Margottija že 2. maja 1945 v zgodnjih popoldanskih urah aretirale in konfinirale v palači grofov Coronini na goriškem Cingrofu. Ukrep so jugoslovanske vojaške oblasti utemeljevale s tem, da je bil nadškof Margotti »nasprotnik narodnoosvobodilnega gibanja in da bi njegovo politično obnašanje lahko podžigalo državljansko vojno«.¹⁰

Kmalu so se razširile tudi govorice, da so partizani/komunisti nadškofa Margottija ubili. Istočasno je zanj pri zavezniških vojaških oblasteh v Vidmu posredoval videmski nadškof Nogara. Zaprtega nadškofa je jugoslovanska tajna politična policija OZNA nekaj dni zasliševala v palači Coronini, 8. maja pa so ga izgnali v Videm, kjer mu je nadškof Giuseppe Nogara ponudil zatočišče. Odlok vojaških oblasti je utemeljeval ta ukrep s tem, da je bil nadškof nasprotnik partizanskega gibanja. Nadškof Margotti je že pred jugoslovanskim vkorakanjem

9 Luigi Tavano, *La diocesi di Gorizia 1750–1947*, Istituto di Storia Sociale e Religiosa, Gorica 2008, str. 236–239.

10 Tavano, *La diocesi di Gorizia*, str. 240.

v Gorico pooblastil stolnega kanonika Ignacija Valentinčiča (1867–1946), da ga je med odsotnostjo nadomeščal kot generalni vikar. Iz mesta je namreč v strahu pred partizani pobegnil tudi generalni vikar Giovanni Battista Buttò, sicer Margottijev zaupnik. Kanonik Valentinčič se je trudil z intervencijami pri jugoslovanskih vojaških in civilnih oblasteh, da bi zaščitil integriteto nadškofa Margottija.¹¹ Aretacijo nadškofa Margottija lahko prištevamo med tiste ukrepe jugoslovanskih oblasti, ki so jasno težili k ideološkemu utemeljevanju osvojitve/osvoboditve Goriške in predvidene priključitve k novi Jugoslaviji, z odstranitvijo vsakršne možne ovire pri oblikovanju nove stvarnosti.

Po podpisu beograjskega in devinskega sporazuma (9. in 20. junija 1945) se je jugoslovanska vojska delno umaknila s tega območja, ki je do uveljavitve pariške mirovne pogodbe sredi septembra 1947 mednarodnopravno še vedno ostajalo del italijanske države. Tako je konec druge svetovne vojne na Primorsko prinašal nove razmere, predvsem pa je pomenil prelom z obdobjem, ki je postavilo slovenski narod na zahodnem etničnem ozemlju pred težko preizkušnjo. Nadškof Margotti se je v Gorico vrnil 13. julija 1945, po umiku jugoslovanskih enot iz mesta. Po predhodnem obisku v Vatikanu, kjer ga je 16. maja sprejel tudi papež Pij XII., je bil zelo razočaran. Na Goriško se je namreč želel vrniti za kratek čas, za dobo največ enega tedna, da bi vse pripravil za svoj umik z nadškofijskega sedeža. Njegove želje in pričakovanja je sporočil msgr. Valentinčič na seji kapitlja 4. julija 1945. Kot kaže, je bila Margottijeva vrnitev v Gorico povezana z natančnimi navodili Svetega sedeža in v

11 Luigi Tavano, »Carlo Margotti e la Chiesa Goriziana«, v: *I Cattolici Isontini nel XX secolo*, III, Gorica 1987, str. 167–175; Luigi Tavano, »1945: La crisi finale dell'unità della diocesi«, v: *Chiesa e società nel Goriziano fra guerra e movimenti di liberazione/Cerkev in družba na Goriškem ter njihov odnos do vojne in osvobodilnih gibanj*, ur. F. M. Dolinar, L. Tavano, Istituto di storia sociale e religiosa, Gorica 1997, 273–280.

nasprotju z njegovo željo, da bi ga razrešili škofovske funkcije. Kadrovska politika Svetega sedeža je (bila) namreč povezana z mednarodnopravno ureditvijo mejnega vprašanja in nepriznavanjem odločitev, doseženih z uporabo sile.¹²

V čas štiridesetdnevne jugoslovanske uprave Gorice segajo še danes ne popolnoma pojasnjene aretacije, ki jih je izvajala jugoslovanska tajna politična policija OZNA. Veliko aretiranih se ni nikoli več vrnilo, končali so v različnih breznih, največ na Trnovski planoti. Zadnje raziskave kažejo, da je bilo žrtev t. i. fojb na Goriškem okrog 900. Obenem je treba poudariti, da se aretacije in umori niso dogajali na etnični ravni, ampak je bil odločilen ideološki, to je razredni pristop. Zato v fojbah ne ležijo samo pobiti Italijani, ampak najdemo med njimi tudi precej žrtev slovenskega in hrvaškega rodu, ki jih je nova revolucionarna oblast dojemala za svoje idejne nasprotnike. Umori in justifikacije jugoslovanskih resničnih ter namišljenih nasprotnikov so se v glavnem zaključili po podpisu beograjskega sporazuma, ko so na Goriškem v coni A zavezniške vojaške uprave 12. junija 1945 Anglo-Američani vzpostavili vojaško upravo.¹³

12 Tavano, »Carlo Margotti e la Chiesa Goriziana«, str. 167, 168; Franc Kralj, »Cerkveni in verski položaj Slovencev na Goriškem v letih 1940–1947«, v: *Chiesa e società nel Goriziano fra guerra e movimenti di liberazione/ Cerkev in družba na Goriškem ter njihov odnos do vojne in osvobodilnih gibanj*, ur. F. M. Dolinar, L. Tavano, Istituto di storia sociale e religiosa, Gorica 1997, str. 130, 131; Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem*, str. 59, 60.

13 Nevenka Troha, Fojbe, *Slovenska kronika XX. stoletja*, knjiga 2, Ljubljana 1996, str. 108; Nataša Nemec, »Zapori in fojbe ob koncu vojne«, *Svobodna misel*, št. 11, 1995, str. 19; Raoul Puppò, »Violenza politica tra guerra e dopoguerra – Il caso delle foibe giuliane 1943–1945«, v: *Foibe: Il peso del passato, Venezia Giulia 1943–1945*, Benetke 1997; Nataša Nemec, *Seznam izginulih in umrlih od maja 1945 dalje iz bivše Goriške pokrajine Julijske*

O Srečku Šuligoju

Srečko (Feliks) Šuligoj se je rodil 16. marca 1923 v župniji Srca Jezusovega v Gorici. Njegova oče in mati sta bila Jožef in Angela, rojena Keber. Novorojenca sta krstila 4. aprila istega leta v cerkvi sv. Silvestra v Pevmi pri Gorici, od koder je prihajal Srečkov oče. Šolal se je v malem semenišču (1934–1942) in nato v centralnem bogoslovnem semenišču v Gorici (1942–1946). Prav goriško večnacionalno okolje (Slovenci, Furlani, Italijani, Hrvati), v katerem so se izobraževali bodoči duhovniki, je za vedno zaznamovalo mladega bogoslovca Srečka. Iz njegovega letnika je sicer izšlo enajst slovenskih goriških duhovnikov. Mašniško posvečenje mu je 28. junija 1946 v cerkvi Srca Jezusovega v Gorici podelil nadškof Margotti. Novo mašo je imel v Gornjem Cerovem v Brdih, pridigal mu je dr. Kazimir Humar.¹⁴

Na začetku oktobra 1946 je Srečko Šuligoj prejel dekret za kaplana v župniji Komen, kjer je v osebi župnika Viktorja Kosa (1899–1987) našel odličnega duhovnega vodnika. Mladi kaplan je prišel v kraj, ki ga je nemški okupator februarja 1944 v celoti požgal, prebivalce pa izgnal na Bavarsko. Od leta 1947 je upravljal tudi Temnico in Vojščico na Krasu. Ob boleči razdelitvi goriške nadškofije po uveljavitvi pariške mirovne pogodbe sredi septembra 1947 je ostal na ozemlju novonastale »Apostolske administrature za Goriško«, ki je prišla v okvir Jugoslavije, čeprav se je rodil na ozemlju, ki je pripadlo Italiji. Kot komenski kaplan je deloval do leta 1958.¹⁵

krajine, Goriški muzej Nova Gorica, tipkopis; Jože Pirjevec et al., *Fojbe*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2011, str. 67–77.

14 Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia (ACAG), Clero, Sacerdoti, busta 34, fasc. 47, Šuligoj Srečko; Škofijski arhiv Koper, OA Šuligoj Om, Curriculum vitae.

15 Prav tam.

Tistega poletja ga je dr. Mihael Toroš, apostolski administrator jugoslovanskega dela goriške nadškofije, poslal v Brda, v Medano. Upravljal je tudi Fojano in od leta 1964 tudi Šlovrenc v Brdih. Ob koncu januarja 1965 je postal dekan za Goriška brda. Julija 1971 je v Medani obhajal srebrno mašo ter se udeležil ekumenskega romanja v Sveto deželo.

Sredi julija 1974 je Srečko Šuligoj zapustil Brda ter postal dekan in župnik v Kanalu ob Soči. Užival je ugled pri vodstvu Škofije Koper kot dolgoletni škofov svetovalec in član škofijskega gospodarskega sveta. Tedanji apostolski administrator Janez Jenko ga je na začetku sedemdesetih let imenoval v odbor za pripravo cerkvenega središča v Novi Gorici, ki je skrbel za pripravo načrtov in začetek zidave nove cerkve v Novi Gorici. Omenjeni odbor so sicer sestavljali trije ugledni primorski duhovniki: Srečko Šuligoj, dekan v Kanalu, Franc Kralj, profesor v vipavskem semenišču, in Gašper Rudolf, župnik v Mirnu. Poleg tega je Srečko Šuligoj slovel kot dober glasbenik, priznan zvonoslovec in škofijski kolavdator.

Dekana Šuligoja so zelo spoštovali tudi v župniji Kanal, vrata domačinov so mu bila vedno odprta. Poleg drugega je tam uredil bogat župnijski arhiv. Veliko se je družil z nekdanjimi sošolci iz goriškega bogoslovja in z duhovniki v Beneški Sloveniji. Pogosto je prav Srečko Šuligoj organiziral sicer redna srečanja nekdanjih sošolcev. Sredi avgusta 1993 je postal župnik v Levpi nad Soško dolino, kjer je poskrbel za obnovo cerkve sv. Štefana.¹⁶

Njegova mati Angela je imela gostilno ob koncu Drevoreda XX. septembra v Gorici. Tam se je imel mladi Srečko priložnost naučiti tudi furlanščine. Malo pred smrtjo je prevedel iz furlanščine duhovito igrive črtice z naslovom Mežnarjeve pridige (furl. *Lis predicjs dal muini*), ki jih je pod psevdonimom Vigi

16 Prav tam.

Scuete napisal furlanski duhovnik Giuseppe Marchetti. Gre za pravi biser furlanskega pripovedništva. Prevajalec je izbral najznačilnejše zgodbe te pripovedi, ki slika furlansko podeželje in ljudi, kot jih verjetno ni več. Delo idealno odraža furlansko čutenje in miselnost ter vabi k boljšemu poznavanju naših neposrednih zahodnih sosedov.¹⁷

Srečko Šuligoj je umrl 9. novembra 1997 v duhovniškem domu v Šempetru pri Gorici. Pokopali so ga 11. novembra 1997 v Kanalu ob Soči. Njegovo priljubljenost med ljudstvom dokazuje tudi udeležba na pogrebu: *»G. Srečko Šuligoj je umrl v nedeljo, 9. t. m., zjutraj. Že isti dan zvečer so ga prepeljali v Levpo, kjer je ostal na parah v cerkvi, da so se verniki lahko poslovili od njega. V ponedeljek so njegovo truplo prepeljali v Kanal, kjer je prav tako ostal v cerkvi vso noč in naslednji dan. Popoldne je bil pogreb, veličasten, kot bi šlo za škofa. Prihiteli so verniki iz njegovih nekdanjih župnij, pa tudi drugi, da so napolnili ne samo cerkev, temveč tudi trg okrog nje. Somaševanje je vodil škof Metod Pirih, ki je po evangeliju spregovoril o pokojnem. Poleg škofa je somaševalo še okrog sto duhovnikov, precej tudi iz goriške nadškofije, saj so še vedno živi številni njegovi sošolci. Škofu sta asistirala generalni vikar koprške škofije Renato Podbersič in dr. Oskar Simčič. V cerkvi so se oglasile ljudske pesmi, na koru pa je pel domači zbor. Ob koncu maše so se od pokojnika poslovili zastopnik iz Medane, iz Levpe, njegov sošolec Aleksander Lestan, župnik v Črničah, in celo duhovnik iz zamejstva v furlanščini. Pa tudi Komenc se je poslovil od nekdanjega kaplana Srečka Šuligoja. Po obredih v cerkvi se je razvila dolga procesija na kanalsko pokopališče, kjer bo pok. g. Srečko počival ob drugih kanalskih dekanih.«*¹⁸

17 Voce Isontina, 15. november 1997, str. 7. Ricordando don Felice - Srečko.

18 Novi glas, 20. november 1997. Pogreb dekana Srečka Šuligoja.

*Spomini Srečka Šuligoja iz pomladi 1945*¹⁹

Te stvari pišem po spominu, da ne bi šle v pozabo ali da ne bi jih drugi tolmačili drugače kakor so se razvijale. Tudi zato ker sem bil sam priča temu kar pišem. Drugi so pisali ali bodo zato ker so jim drugi povedali o tem kar so jim tretji pravili. Zakaj je do teh dogodkov prišlo pa naj razpravljajo in ugotavljajo zgodovinarji, ki bodo lahko segli na izvirne dokumente.

Dne 30. aprila 1945 po kosilu me je poklical ravnatelj mons. Giusto Soranzo²⁰ ter mi naročil, naj grem k nadškofu. Tako je malo prej telefoniral. Ko sem prišel mi je g. nadškof dejal: ‚Ostani tu. Ti si Goričan, znaš dobro domačo govorico in kadar so taki dnevi kakršne doživljamo, pride lahko kdorkoli na škofijo in je prav če kdo tudi prav razume.‘

Ta dan ni bilo na škofiji posebnih obiskov. S priprtega okna škofijskega palače naproti restavraciji Zlatega jelena sem opazoval kako je mesto menjalo v par urah podobo. Zjutraj so v redu brez panike odšli Nemci ki so imeli svojo komando v ulici via Roma, kjer je zdaj INA. Tam je imel sedež nemški ‚Berater‘.²¹ Nekaj ur se je zdelo, da je mesto mrtvo kakor navidezni mir pred nevihto. Pojavili so se že nekateri aktivisti ki so se zdaj ojunačili in delali ‚zavedne‘, tako Italijani kot Slovenci. Na vseh oknih so izobesili italijanske in jugoslovanske ali slovenske zastave z

19 Objavljeni spomini so dobesedni prepis iz ohranjenega tipkopisa Srečka Šuligoja, brez slovničnih in pravopisnih posegov. V leta 1990 objavljenem prispevku se vidi jezikovna lektura in tudi vsebinska redakcija. Prevodi iz italijanščine, ki jo ohranjamo v izvorni obliki s spodrsjlaji vred, so opravljeni v opombah, če jih ni zapisal že avtor.

20 Mišljen je duhovnik msgr. Giusto Soranzo (1909–2000), po rodu iz Tržiča (Monfalcone). V Rimu je študiral cerkveno pravo na lateranski univerzi. Predaval je v goriškem bogoslovnem semenišču. Med letoma 1951 in 1962 je bil generalni vikar goriške nadškofije.

21 Mišljen je nemški upravnik oz. svetovalec v Gorici, *Deutscher Berater*, to funkcijo je opravljal Gerhard Österreicher.

zvezdo. Okoli poldne pa se je slišalo gosto bližajoče se streljanje v smeri Raštela. Bili so to četniki, menda ne Nedičevci,²² ki so imeli svoje postojanke na Vipavskem in so v borbi proti partizanom in v pričakovanju vrnitve kralja Petra praktično služili Nemcem. Zdaj so se umikali besni. Takoj so zginile vse zastave. Le tisti zastavi ki sta vihrali na Travniki, sta ostali. Če je slučajno kje bila kakšna zastava z zvezdo so gotovo tisto okno obstreljevali četniki. Rekel bi, da so bili divji v besu in razočaranju. Kmalu so obvladali mesto. Lezli so naprej pod zaščito težke ,brede' nato pa streljali v okna. Videl sem jih prav pod oknom. Na škofijo niso oddali menda niti enega strela.²³ Videl sem prav dobro kako je iz ulice via Seminario bežal mlad pekovski vajenec, ki se mi zdi, da sem ga že večkrat videval okrog semenišča.²⁴ Četniki ki so bili pred vrati Monta,²⁵ so oddali nekaj strellov. Fant se je skrtil za rob portona trgovine Cumar visavi škofije. Nekaj trenutkov je bled kot zid čakal. Ko se mu je zdelo, da so četniki obrnili drugam pozornost je začel teči proti via Stretta,²⁶ toda ko je prišel pred vrata restavracije Pri zlatem jelenu se je zgrudil zadet od rafala. Videl sem četnika kako je zmagoslavno vrgel mastno kučmo v zrak in slavil tako bedno in ponižujočo zmago. Tisto popoldne

22 Privrženci srbskega kolaborantskega in protikomunističnega politika Milana Nedića, imenovani tudi *nedičevci*. Na Goriškem so se znašli v zimi 1944/1945, ko so se morali umakniti iz Srbije, ki jo je zasedla partizanska vojska.

23 Ob koncu aprila 1945 so se številne jugoslovanske protikomunistične enote (srbski in slovenski pripadniki jugoslovanske vojske v domovini, Ljotičevi dobrovoljci, Đujičevi četniki, primorski domobranci, hrvaški domobranci) umikale skozi Vipavsko dolino proti Gorici. Želele so čez Sočo, da bi se predale zahodnim zaveznikom. Njihov umik iz Gorice se je zaključil do noči 30. aprila 1945.

24 Bogoslovno semenišče v Gorici, ustanovljeno leta 1818, je imelo sedež v Semeniški ulici (Via Seminario).

25 Finančna ustanova Monte di Pietà v ulici Carducci v Gorici.

26 Uličica nasproti nadškofijske palače v Gorici, danes Via Bellinzona.

se ne spominjam, da bi kdo prišel na škofijo. Prespal sem na škofiji. Drugo jutro, 1. 5. okrog 9. ure sta prišla dva moža srednje postave, precej v strahu, civilno oblečena. Želela sta govoriti z g. nadškofom. Nista pa hotela se predstaviti. Javil sem nadškofu. ‚Falli passare.‘²⁷ Bila sta pri njem nekako deset minut in sta tiho zaskrbljeno odšla. Nadškof mi pravi: ‚Li conosci?‘²⁸ ‚Mai visti – uno è il maggiore²⁹ dei domobranci Kokalj, l' altro il suo vice, capitano.‘³⁰ ‚Pensa tu, mi vengono a pregare affinché io li nascondo nel mio palazzo. Risponsi, impossibile. Se c'è un luogo male adatto per questo è proprio la casa mia. Passate l'Isonzo, credo che ancora ci sia tempo.‘³¹ Ta dva nespametna sta mislila, da se bosta skrila bolj varno v domu usmiljenih bratov v via Diaz. Kmalu so ju odkrili ali sta se sama javila in sta izginila verjetno v kakšni jami v bližini Grgarja.³²

27 Prevod: Naj vstopita.

28 Prevod: Ju poznaš?

29 Beseda *maggiore* (major) je v originalu prečrtana s svinčnikom, na roko je dopisano *colonello* (polkovnik). Pravilen zapis v italijanščini bi bil *colonnello*.

30 Prevod: Nikoli ju nisem videl. Eden je domobranski major Kokalj, drugi je njegov namestnik, stotnik.

31 Prevod: Ti pomisli, so me prišli prosit, da ju skrijem v svoji palači. Odgovoril sem, da je to nemogoče. Če obstaja bolj neprimerno mesto za to, je to moja palača. Pojdita prek Soče, mislim da je še čas za to.

32 Mišljen je Anton Kokalj (1892–1945), konjeniški polkovnik vojske Kraljevine Jugoslavije in adjutant prestolonaslednika Petra. Po kapitulaciji se je vrnil v Ljubljano. Od jeseni 1943 je bil inšpektor *Slovenskega narodnega varnostnega zbora* in je vodil njegov organizacijski štab. Veljal je za poveljnika t. i. primorskih domobrancev s sedežem v Trstu. Ob koncu vojne se je hotel polkovnik Kokalj pridružiti protikomunističnim enotam v Vipavski dolini, zato je v nedeljo, 29. aprila 1945, s spremstvom in z avtom odšel iz Trsta in prišel do Gorice. Nameraval je nadaljevati pot do Ajdovščine. V ponedeljek je presenečen ugotovil, da so na cestah partizani. Najprej se je želel skriti v bolnišnici usmiljenih bratov v Gorici, nato je iskal pomoč pri nadškofu Margottiju, ki pa mu v tistih razmerah

Toda o tem se je govorilo pozneje. Sam sem si mislil v kakšnih rokah so bili njih zaupani domobranci.

Okrog 10. ure sta dva vojaka prinesla 2 zastavi in sta sama ju razvila na balkonu škofije. Prinesel sem jim piti kakor je naročil g. nadškof. Zastavi sta bili jugosl. in ital. z rdečo zvezdo. Anglade!!!!³³ Je bil menda pri trgovcu igrač na vogalu via Carducci. Ko se je vrnil čez kakšno uro me je jezno vprašal: „Chi ha messo quele bandiere. Mettile via – io no, mettile via tu“³⁴ sem odvrnil. Si je ogledal in potem nekje prinesel papeževo zastavo in jo razobesil na drog na sredi balkona. Nihče ni tega opazil skozi ves teden. Snel jo je menda on sam, toda ko smo se vrnili iz vile Coronini³⁵ 7. 5. zvečer.

ni mogel pomagati. Polkovnik Kokalj očitno ni vedel, da so se prav takrat protikomunistične enote premikale skozi Gorico proti Furlaniji. Tako so se njegovi vojaki umaknili v Furlanijo, on sam pa ni hotel bežati. Blizu Gorice, na cesti proti Vrtojbi, so njega in spremljevalca, nadporočnika Šmida, zajeli pripadniki Narodne zaščite. Zasliševala ga je OZNA, potem so ga ubili in truplo najverjetneje vrgli v jamo Zalesnika pri Grgarju. Z njim pri nadškofu Margottiju je bil tudi njegov spremljevalec, tajnik in šofer, nadporočnik Janko (Ivan) Šmid, ki pa je vojno preživel, leta 1946 je bil postavljen pred vojaško sodišče, nekaj let je preživel v zaporu. Več o tem: Jože Velikonja, »Umik«, *Zaveza*, 28, marec 1998, str. 38–40; Tine Velikonja, »Smrt kraljevega adjutanta«, *Zaveza*, 29, junij 1998, str. 34–45; Julij Beltram, *Tukaj je Jugoslavija*, Založba Lipa, Koper 1983, str. 39.

- 33 Mišljen je duhovnik Pietro Anglade (1922–?), mašniško posvečenje je prejel junija 1944 v Gorici. Ob koncu vojne je bil tajnik nadškofa Margottija, OZNA ga je aretirala skupaj z nadškofom. Po vojni je P. Anglade izstopil iz duhovniške službe.
- 34 Prevod: Kdo je razobesil tiste zastave? Spravi jih proč. – Jaz že ne, snemi jih ti.
- 35 Palača plemiške rodbine Coronini na Drevoredu XX. septembra v Gorici, zgrajena ob koncu 16. stoletja. Po smrti zadnjega grofa Viljema (Guglielmo) Coroninija leta 1990 jo upravlja Občina Gorica (Comune di Gorizia). V obdobju jugoslovanske uprave Gorice je bil v palači sedež krajevne Ozne.

Prišla sta tudi druga dva vojaka in zahtevala avto. Nista nič povpraševala po škofu – kakor trdi Marcon³⁶ – sem ju odpravil menda z izgovorom, da ni nič goriva že več dni.

Dne 2. maja pa je prišlo najhuje. Kmalu po kosilu se je najavil neki jugosl. oficir v spremstvu dveh vojakov. Hotel je govoriti z nadškofom. Najavil sem ga nadškofu ki ga je sprejel prijazno kakor je znal on. Pri vseh teh srečanjih je nadškof hotel da sem prisoten in da prevajam, čeprav je sam znal dobro slovensko. Sam mi je rekel: ‚Per essere più sicuro di non fraintendere.‘³⁷

Oficir je govoril približno tako: ‚Poslan sem s strani našega mestnega komandanta ki je zdaj tu v mestu in zelo želi se z Vami srečati in pogovoriti.‘ Nadškof je zelo mirno odgovoril: ‚Cenim njegovo zanimanje, vendar naj on pride sem in se bova pogovorila. Jaz sem nadškof in metropolit in vsi doslej odgovorni komandanti in oblastniki so to upoštevali, Italijani, Nemci ... Moj položaj mi ne dovoljuje, da bi šel prvi tja. Tja ne grem. Naj pride on sem. Bom zelo zadovoljen.‘

Oficir je bil presenečen nad takim zadržanjem, ki ga verjetno ni pričakoval. Ni vedel kaj naj bi naredil. Je sklenil iti po navodila. Pustil je vojaka v salonu pred škofovo sprejemno pisarno, drugega je postavil na porton škofije in odšel. Za druge osebe v škofiji se niso brigali in so računali, da bodo vse izpeljali drugače, bolj enostavno kakor se je potem zgodilo. Jaz sploh nisem prišel v poštev. Toda zgodilo se je tako. Pogledal sem skozi okno in sem videl, da po via Carducci počasi prihaja kolona angleških tankov. Sem stekel na cesto. Nihče od stražarjev me ni vstavil. Postavil

36 Mišljen je duhovnik dr. Enrico Marcon (1902–1958), od leta 1945 goriški kanonik. Msgr. Marcon je tudi avtor knjige *Mons. Carlo Margotti arcivescovo di Gorizia*, Čedad 1957, kjer zelo hagiografsko pristopa do opisa življenja in dela goriškega nadškofa Margottija. Hkrati v tej knjigi pretirava z opisi glede jugoslovanske aretacije in zasliševanj nadškofa Margottija v prvih majskih dneh 1945, glejte str. 95–100.

37 Prevod: Tako bom bolj gotov, da ne razumem napačno.

sem se sredi ceste, bil sem v talarju, kolona se je vstavila. Tistim Angležem sem pokazal in v neki italijanščini in francoščini skušal dopovedati kaj se dogaja. Vojak ki je bil na straži pred portonom je opazil kaj delam, verjetno je razumel za kaj gre, prišel in me potegnil proč. Takrat je prišel po cesti iz hiše prodajalca igrač na vogalu ulice Carducci g. Štefan Gimona³⁸ in mi pravi: ‚Kaj se dogaja?‘ – ‚Nadškofa hočejo odpeljati‘ – ‚Grem gor še jaz.‘ Tako je tudi on pod stražo prišel v pisarno.

Med tem časom pa se je zgodilo to-le. Oficir ki je šel po navodila se je vrnil in z njim neki višji oficir, ki se ni predstavil. Verjetno od Vosa³⁹ ali višje komande in bolj odgovoren v tej zadevi in je nadškofu ponovil zahtevo komandanta. Tudi nadškof je ponovil svoje stališče. Pri vsem tem sem bil prisoten samo jaz in sem prevajal. Ne bom nikoli pozabil dostojanstvenega in pogumnega zadržanja g. nadškofa. Ker je oficir ponovno in jasno zahteval je nadškof, držeč se za ročaje svojega sedeža, rekel: ‚Digli che non vado – povej mu, da ne grem.‘ Oficir je nato rekel: ‚Bomo pa morali rabiti silo‘ in je rahlo potegnil revolver iz žepa. Nadškof je dejal: ‚Protestiram k takemu ravnanju, klonem le pred silo...‘

38 Stefano Gimona (1913–1982), doma iz Gradeža, v duhovnika posvečen leta 1937 v Gorici. Med drugo svetovno vojno je deloval v župniji sv. Ignacija na Travniku v Gorici. Od 1978 častni kanonik goriške nadškofije.

39 VOS v maju 1944 ni več obstajal! Politične in vojaške nasprotnike partizanskega gibanja pod vodstvom komunistov je od avgusta 1941 nadzirala Varnostno-obveščevalna služba Osvobodilne fronte (VOS OF). Na podlagi sklepov predsedstva SNOS-a, ki je februarja 1944 zasedal v Črnomlju, so VOS formalno ukinili in ustanovili odsek za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS-a. Sredi maja 1944 je v Drvarju prišlo do nastanka vsejugoslovanske obveščevalne organizacije, ki smo jo na Slovenskem poznali pod imenom Oddelek za zaščito naroda ali skrajšano OZNA, urejena pa je bila po vzoru sovjetske NKVD. Vse do konca druge svetovne vojne je bil njen načelnik Ivan Maček - Matija. Centrala Ozne je bila na Stražnjem Vrhu v Beli krajini, to je v Bazi 24.

protesto, cado difronte la violenza. Ali se smem obleči? – ‚Lahko, in je sam odšel v svojo sobo in se vrnil čez nekaj minut.

Oblekel je črn rdeče obrobljen talar, rdeč pas in lepo rdečo pelerino in bired. Prišel je v pisarno kjer smo ga čakali. Ko je vstopil je resno, užaljeno toda dostojanstveno rekel: ‚Possiamo andare.‘ Lahko gremo. Slovesno smo šli iz sobe... straža, don Gimona, jaz, nadškof, oficir. Spodaj v veži nas je čakal avto da bi nas odpeljal v villo Coronini na Zingrafu.

Spredaj pri šoferju sem sedel jaz in don Gimona, zadaj za mano je sedel nadškof na njegovi levi pa tisti oficir. Na trgu pred škofijo in po cestah je bilo veliko ljudi radi raznih manifestacij in podobno. Verjetno so tudi slutili da se na škofiji nekaj dogaja. Še to. Da je zgledalo bolj varno, tragikomično, je bilo ukazano nekemu vojaku, da je legel v stran na havbo avta z avtomatom v roki. Ko je avto šel iz portona so ljudje obstali in takoj spoznali nadškofa v rdeči pelerini. Nadškof je, kakor njegov običaj, blagoslavljal in nekateri so ob cesti pokleknili. To je šlo na živce oficirju in je dejal: ‚Naših niste hoteli blagosloviti.‘ Nadškof je mirno odvrnil: ‚Jaz sem vedno blagoslavljal tiste ki so to želeli.‘ Ni res kakor pravi Marcon ... grossa rivoltella ... pistola al petto.⁴⁰ Ni bilo potrebno.

Ko so nas pripeljali v villo Coronini so nas namestili v čedni sobici v prvem nadstropju, okno je gledalo proti semenišču. Na sredi je bila mizica, trije zofa, pred vrati straža. Moram priznati, da smo mislili na najslabše. Nadškof je dejal: ‚Se zna zgoditi, da bodo mene usmrtili, vas pa poslali na kakšno delo.‘

Razumljivo, da smo največjo uteho našli v neprestani molitvi. Nihče ni prišel k nam. Nobene hrane za večerjo. Prespali smo sede ob mizi. Naslednje jutro nič. Slabo je kazalo. Opoldne so nam prinesli hrano iz oficirske kuhinje, ki je bila v pritličju. Prejšnji večer sem namreč prosil, da bi šel na stranišče. Peljala me

40 Prevod: Velik revolver, pištola na prsih.

je straža v pritličje ravno mimo mize, kjer so malo prej večerjali oficirji. Nekaj je še bilo na krožnikih. ‚Ali lahko vzamem?‘ ‚Ne – Pri odprtih vratih sem lulal. Drugi dan so se stvari nekoliko oziroma bistveno izboljšale, smo dobili nekaj hrane in straža ni bila v sobi temveč le v predsobi. Zvečer sem rekel stražarju naj prosi, da se vendar za nadškofa spodobi neko ležišče. In res, kmalu so prinesli od nekod tri blazine. Anglade je prvi večer spal v sosednji sobi, ni bil z nami. Ko so nam zvečer dali večerjo sem rekel nadškofu naj se uleže. Ni hotel. Se mu je zdelo neprimerno. Na kar mu jaz pravim: ‚Kaj veste kaj Vas še čaka, zasliševanja, morate biti spočiti.‘ Dal se je pregovoriti in se je ulegel in sem ga pokrtil lepo s tisto rdečo pelerino. Vsi ostali trije smo zaspali. Še to. Tisto popoldne sem navezal govor s stražarjem, kadar je ta stražaril v sobi in imel na mizi puškoavtomat. ‚Tovariš, vidim, da imaš zlato odlikovanje. Kje si ga dobil?‘ ‚V borbi proti Švabom.‘ ‚Od kod si doma?‘ – S Komnu. Nato hladno naprej. Leto dni kasneje ga zagledam v Komnu kamor sem bil poslan kot kaplan h g. Kosu.⁴¹ Ta stražar je bil Jožko Volčič – Štibelj, ko to pišem še živi. Naslednjo noč nas zbudi nepričakovan obisk. Takoj smo si mislili, zdaj začno tista strašna nočna zasliševanja. Pa nič tega. Le-to: oficir se je tokrat predstavil, Kogoj.⁴²

Vprašal je le to: Kje so ključi tajnega arhiva na škofiji. Nadškof: ‚Trije so ključi, eden je v moji pisalni mizi – smo ga našli /oficir/ drugega je imel kancler Setničar,⁴³ ki je umrl pod

41 Viktor Kos (1899–1987), med 1932 in 1971 dolgoletni župnik in dekan v Komnu.

42 Najverjetneje je mišljen Vlado Kogoj - Mišo (1923–2005), doma s Tolminskega, vendar se je družina kmalu preselila v Ljubljano. Med drugo svetovno vojno je deloval v VOS in pozneje je opravljal vodstvene funkcije v Ozni. Po vojni visoki častnik JLA, upokojil se je leta 1978 s činom generalmajorja. Več o tem: Drago Vresnik, *Druga brigada Vojske državne varnosti – Narodne obrambe*, Ljubljana 1987, str. 222, 257.

43 Franc Setničar, rojen leta 1875 v Ajdovščini, v duhovnika posvečen leta

bombami pri zadnjem 8/4 bombardiranju, pod Kapelo, nekaj dni prej. Tretjega ima gen. Vikar mons. Butto⁴⁴ o katerem pa ne vem ničesar ...⁵ ‚Hvala⁵ /oficir/. In je odšel. Med tem časom so v nadškofiji vse prebrskali niso pa nič naredili niti sestram niti komu drugemu. Le dokumente so iskali ki bi lahko na neki način obremenjevali nadškofa, nasprotno so našli precej gradiva ki je bilo njemu v prid, kako je posredoval pri Nemcih in Italijanih za razne partizane in obsojence.

Ko je Kogoj odšel je nadškof dejal: ‚Tega Kogoja ali sem ga jaz birmal ali je bil boter pri kakšni moji birmi.⁶ Čudil sem se takšnemu spominu. Iz iste menze so nam dali tudi kozarec vina, da je nadškof rekel: ‚V skrajnem slučaju mislim, bi lahko s tem tudi maševal.⁶ Do tega ni prišlo ker so se stvari drugače zasukale. Tretji ali četrti dan smo bili skoraj vedno sami. Nadškof je potegnul iz žepa majhen košček blaga 8 x 4 cm je strgal čez polovico približno in mi dal en del rekoč: ‚Vzemi, to je košček kute patra Leopolda,⁴⁵ ki je bil moj spovednik. Vedi to je velik svetnik. Priporočimo se mu.⁶ To se je zgodilo četrti dan. Potem so nas premestili v drugo večjo sobo v istem nadstropju. Prenesli smo iste blazine. Mislili smo ... zdaj, zdaj bo nekaj.

1898. Bil je prefekt v goriškem malem semenišču, rektor alojzijevišča, profesor glasbe v centralnem bogoslovnem semenišču, tajnik nadškofijske pisarne in od maja 1918 nadškofijski kancler v Gorici. Umril je tragične smrti med zavezniškim bombardiranjem, 8. aprila 1945 na svojem domu pod Kostanjevico/Kapelo v Gorici.

44 Giovanni Battista Buttò (1883–1950), mašniško posvečenje je prejel leta 1906, med letoma 1941 in 1945 generalni vikar goriške nadškofije, častni kanonik v Gorici. Maja 1942 ga je nadškof Margotti zaradi pritiska goriških bogoslovcev zamenjal na mestu rektorja bogoslovnega semenišča v Gorici. Ob koncu vojne se je začasno umaknil iz Gorice.

45 Mišljen je p. Leopold Mandić (1866–1942), hrvaški kapucin, ki je od leta 1906 deloval v Padovi. Slovel je kot izvrsten spovedovalec. Kanoniziran je bil leta 1983.

Mislim, da so isto noč prišli trije, tudi neka tovarišica, verjetno rekla: ‚Tovariš Margotti ... Sono io.‘⁴⁶ Pokimala je in so odšli.

Si nismo dali odveze ker smo to naredili po spovedi že prvi dan. Marcon opisuje vse z gnevom in bolj tragično kakor je v resnici bilo. Dne 7. maja opoldne so poklicali nadškofa. ‚Vieni con me.‘⁴⁷ Tokrat me niso pustili. Vrnil se je čez 15–20 minut. Rekel je: ‚Odločeno je, moram zapustiti Gorico. Sem protestiral, češ, samo papež me lahko razreši. Morate, ker... jutri Vas odpeljemo v Videm. Od mene so zahtevali le pismeno izjavo, da so z mano ravnali korektno. Kaj pa z mojimi tovariši? Pojdejo z vami.‘ Tudi v svoji največji stiski je nadškof mislil tudi na nas. Plemenito.

Proti večeru so nas odpeljali na škofijo. Mene so še peljali v semenišče da sem vzel kovčeg s perilom, potem še na svoj dom kjer sem bežno pozdravil mamo. Na škofiji smo večerjali. Zadnja večerja. Naslednje jutro smo bili še pri maši g. nadškofa, naložili svoje stvari na avto in odšli. Okrog 9. ure smo bili v Vidmu kjer so nas odložili pred škofijo. Nadškof je takoj šel h g. nadškofu Nogara.⁴⁸ Nam trem pa je začasno poskrbel nadškof zatočišče najprej pri tamkajšnjih kapucinih nato v semenišči Castellerio.⁴⁹ Tako se je nekako zaključila najbolj umazana zgodba v zgodovini goriške nadškofije.

Kar sem zapisal je resnica razen kakšna postranska stvar na katero se več ne spominjam prav točno.

Kanal, 10. 2. 1988.

Srečko Šuligoj

46 Prevod: Jaz sem.

47 Prevod: Pridi z mano.

48 Msgr. Giuseppe Nogara (1872–1955), doma iz Lombardije, od leta 1928 nadškof v Vidmu.

49 Sodeč po že omenjenih dnevniških zapiskih dr. Rudolfa Klinca, se jim je bogoslovec S. Šuligoj 22. maja 1945 pridružil v begunskem taborišču v Ceseni. Ni znano, kdaj se je vrnil v Gorico.

V zaključku zapisa, objavljenem v koledarju za leto 1990, je še besedilo, ki ga v tipkopisu ne najdemo: »Še to naj omenim. Ob izgonu gospoda nadškofa so razobesili po goriškem mestu lepake v italijanščini in slovenščini in skušali obrazložiti ravnanje proti nadškofu. Podpisala sta jih Aco Zupanc⁵⁰ in major Jože Kuk.⁵¹ Ta Kuk je bil doma iz Bovca. Bil je moj sošolec v semenišču do 3. ali 4. letnika in je nadškofa dobro poznal, verjetno je bil tudi kdaj gost pri njegovi mizi. Ni res, kar so nekateri takrat pripovedovali ali pisali, da so namreč nadškofa preteпали in ga poniževali. Razen tega, kar sem napisal, se ga niso dotaknili in ne drugače zasliševali.«⁵²

50 Aleksander Aco Zupanc, po rodu iz Klanca pri Kozini, je bil topniški oficir 62. razreda vojske Kraljevine Jugoslavije. Ob kapitulaciji Italije je stopil v brigado Ivana Cankarja, potem pa v artilerijo 15. divizije, v kateri je bil poveljnik diviziona. Ob ustanovitvi 1. slovenske artilerijske brigade so ga imenovali za načelnika štaba brigade in je to dolžnost opravljal do odhoda na Primorsko, kjer je postal poveljnik artilerije 9. korpusa. Maja 1945 ga najdemo na mestu poveljnika mesta Gorica, potem pa je kot polkovnik služboval v raznih topniških enotah JLA.

51 Jože Kuk (1922–1948), v partizane je vstopil na začetku leta 1943. Konec februarja 1945 je postal komisar goriškega vojnega območja, to funkcijo je nadaljeval pri komandi mesta Gorica do maja 1945. Po umiku jugoslovanske vojske iz Gorice je nadaljeval vojaško-politično delo v Ljubljani, kjer je bil komisar vojaške baze. Smrtno se je ponesrečil v Logu pod Mangartom.

52 Šuligoj, »Aretacija nadškofa Margottija«, str. 39.

Srečko Šuligoj's Memories
from the Year 1945

Summary

The article provides a description of the circumstances in Gorizia in spring 1945 at the end of the Second World War. In the article, we publish the memories written by the Gorizian priest Srečko Šuligoj (1923–1997) in February 1988. The memories are in the form of four pages densely typed with a typewriter; the pages were coincidentally preserved among the unsorted materials of the parish archives in the village Levpa above the Soča Valley. The memories had already been published by the author in a slightly altered form under the title *The Arrest of Archbishop Margotti* in the calendar for the year 1990 by the publishing house Goriška Mohorjeva družba. This time, we publish them in a transcript from the original typescript form.

In his memories, the author describes personal experiences from the last days in April and the first days in May 1945, when he was arrested as a theologian by the Yugoslav secret police OZNA (Department for the Protection of the People) along with the Gorizian archbishop of the time Carlo Margotti and some other Gorizian priests. For a few days, they were imprisoned and interrogated in the palace of the Coronini counts in Gorizia; after that, archbishop Margotti was exiled to Udine while the theologian Šuligoj was released.

In his memories, Srečko Šuligoj fairly accurately describes the circumstances in Gorizia before the arrival of Yugoslav Partisans, as well as their march into town, the arrival of Allied units, the arrest by OZNA, and the transport to the Coronini palace.

Prejeto: 22. 11. 2018
1.02 Pregledni znanstveni članek

Ddr. Igor Grdina¹

Marksistični center zaseda

Izvleček

Na 3. seji sekcije Marksističnega centra Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije za idejna vprašanja zgodovinarstva je 26. decembra 1978 potekala primarno politična razprava o knjigi tedaj že pokojnega marksističnega pisca, a nečlana Zveze komunistov Slovenije Dušana Kermavnerja o politični zgodovini Primorske ob koncu prve svetovne vojne in med italijansko okupacijo. Debata je bila značilna za totalitarno naravo samoupravnega sistema v SFRJ, saj je obravnavanega raziskovalca, ki se ni več mogel braniti, izpostavila politični, metodološki, znanstveni in moralni kritiki. Diskusija pa je bila dejansko predvsem v funkciji odvratanja pozornosti od načrtov Zveze komunistov Jugoslavije za pridobitev popolnega nadzora nad šolstvom. To nalogo so jugoslovanski komunisti zadali na svojem 10. kongresu.

¹ Ddr. Igor Grdina, znanstveni svetnik, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, igor.grdina@zrc-sazu.si.

KLJUČNE BESEDE: komunisti, Marksistični center Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, zgodovinopisje, Dušan Kermavner, Milica Kacin-Wohinz, usmerjeno izobraževanje

Abstract

During the third session of the Section of the Marxist Centre of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia for Conceptual Questions of Historiography on 26 December 1978, a primarily political discussion about a book by the Marxist writer Dušan Kermavner took place. Kermavner was not a member of the League of Communists of Slovenia and was already deceased at the time. The book was about the political history of the Primorska region at the end of the First World War and during Italian occupation. The debate was typical of the totalitarian nature of the self-government system in the SFRY (Socialist Federal Republic of Yugoslavia) as it exposed the researcher, who was no longer able to defend himself, to political, methodological, scientific and moral criticism. The discussion was actually mainly intended for diverting attention away from the plans of the League of Communists of Yugoslavia to gain complete control over the education system, which followed its 10th congress.

KEY WORDS: Communists, Marxist Centre of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia, historiography, Dušan Kermavner, Milica Kacin-Wohinz, vocation-oriented education

Sredi decembra 1978 je na vrsto ljubljanskih in primorskih naslovov priromala poslanica, ki jo je signiral Ivan Križnar v vlogi predsednika sekcije za idejna vprašanja zgodovinopisja Marksističnega centra (MC) Centralnega komiteja (CK) Zveze komunistov Slovenije (ZKS).² Visoki naslov, ki je bil tedaj že nepogrešljiv člen enega najpomembnejših ustavnih faktorjev titoističnega režima³ in se je kot tak mogel pohvaliti s trdnim

- 2 Ivan Križnar je bil v letih 1974–1979 tudi vodja Zgodovinskega arhiva CK ZKS. Pozneje je postal še predsednik Komisije za proučevanje zgodovine ZKS pri Predsedstvu CK ZKS. Na tem položaju je do leta 1989 nadaljeval delo narodne heroinje Lidije Šentjurg - Julke. Slednja je omenjeno komisijo vodila v obdobju 1969–1980. Čeprav naj bi se ta organ glede na svoje ime ukvarjal le s tematizacijo preteklosti organiziranih komunistov, je posegal širše, v zgodovino nasploh. Tako se je Lidija Šentjurg vmešavala tudi v splošna metodološka vprašanja. Leta 1977 je dve publikaciji s tega področja povsem jasno označila za »naša napotila«. Služili naj bi kot kažiopot pri pisanju novejšje zgodovine sploh, ne le tiste, ki zadeva življenje in podvige organiziranih komunistov. V tem smislu je tudi posebej pohvalila referat »tovarišice« Jere Vodušek na simpoziju v Domžalah 20. maja 1977. Njen prispevek, ki je zadeval problematiko historičnih orisov za obdobje po letu 1945, je označila za »pionirsko delo«. Glejte v: »Iz diskusije. Lidija Šentjurg, predsednica zgodovinske komisije pri CK ZKS«, v: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, št. 2/1977, str. 123, 125.
- 3 Poslednja ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) – tista iz leta 1974 – je ZK posredno, po njenem vodji, vzpostavljala kot ustavni faktor. Tako je dotlej vse od avgusta 1921 ilegalno delujoča strankarska organizacija dobila pravno pokritje za svoj obstoj in delovanje. V 321. členu Ustave SFRJ iz leta 1974 je bilo določeno, da je predsednik Zveze komunistov Jugoslavije po položaju član državnega predsedstva. Podobno je bilo tudi na republiškem nivoju. Predsednik Predsedstva CK ZKS je bil po položaju član predsedstva Socialistične republike Slovenije. To je določal 383. člen njene ustave.

položajem v strukturi oblasti,⁴ je svojo veliko moč izražal kar najbolj transparentno, z odstopanjem od jezikovnega standarda. Celotno ime ulice ter najsevernejše članice Titove federacije in njenega glavnega mesta je bilo na uradni glavi dopisa natisnjeno z malo začetnico.⁵ Totalitarni režimi so s poseganjem

- 4 Na veliko politično težo MC CK ZKS, ki je bil ustanovljen leta 1972, ukinjen pa 1990, opozarja zapisnik skupne seje tega organa in »komisije za zgodovino ZKS« 7. novembra 1989. Oba foruma sta tedaj menila, da mora vladajoča stranka tudi v primeru prenehanja njenega delovanja imeti kakšno telo, ki se bo ukvarjalo s preteklostjo. Izrecno so v zvezi s tem govorili o »servisu« vodstva ZKS. V isti sapi so si hoteli zagotoviti tudi vpliv na znanstveno delo. Tako so sodili Branko Babič, Martin Ivanič, Ivan Križnar, Niko Lukež, Jože Peterkoč, Lidija Šentjunc, Dušan Biber, Vinko Hafner, Zdravko Troha in Božo Repe, ki je sklep o tem tudi zapisal. Zapisnik s te seje hrani Arhiv Republike Slovenije: Odd. I, AS 1589 CK ZKS (2 str.), šk. 1081. Zares je bilo potem ustanovljeno Znanstveno in publicistično središče v sestavi CK ZKS – Stranke demokratične prenove.
- 5 Natisnjena glava dopisa je bila taka:

CK ZKS
centralni komite
zveze komunistov slovenije
tomšičeva 5
61000 ljubljana

Njena grafična podoba je bila precej zahtevna. Kratica organa, ki je bila zapisana z velikimi črkami, je bila živo rdeča, običajne besede pa so bile natisnjene v črni barvi. Več kot očitno je hotela komunistična organizacija s takim pristopom k oblikovanju poudariti svojo avantgardnost in je pri rušenju pravopisnega standarda sledila radikalno modernističnim tipografskim trendom, ki so se uveljavili v umetnosti. Nemara se je vladajoča stranka tako skušala približati kulturniško-izobraženskim krogom, v katerih je Edvard Kardelj po Stalinovem opozorilu videl zelo problematičen segment prebivalstva. Glejte v: Edvard Kardelj, *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, NIRO Radniška štampa, Beograd, 1980, str. 71.

v poimenovanja, pravopis in besedotvorje⁶ radi kazali svojo moč. Tako so jo na najočitnejši način demonstrirali pred očmi slehernika. Marksisti so bili med najočitnejšimi zagovorniki Fichtejeve misli, da jezik bolj oblikuje ljudi kakor pa ti jezik.⁷

Ko so naslovniki pisma predsednika sekcije MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja pred seboj razgrnili celotno poslanico, je v njihovo vidno polje prišlo vabilo na izjemno pomemben sestanek. K vsaki od točk dnevnega reda so bili povabljeni tudi eksperti, med katerimi nekateri nikoli niso vpisali svojega prepričanja v katero koli stranko. Dopis, ki ga je signiral Ivan Križnar, se je glasil tako:⁸

- 6 Na Slovenskem so bili po drugi svetovni vojni preimenovani številni kraji, plače so postale osebni dohodki, vladajoča partija in njene transmisijske družbenopolitične organizacije, direktorji individualni poslovodni organi itd. Prav tako se je začela beseda maršal pri označevanju Josipa Broza pisati z veliko začetnico. Na tvorbo kratic so vplivali tudi politični zasuki. Tako so bili neposredno po drugi svetovni vojni čislani akronimi – npr. Nama (Narodni magazin) ali informbiro (informacijski biro) –, pri čemer je treba računati na vpliv zgledov iz Sovjetske zveze. Tudi oznaka KPJ se je izgovarjala na tak način, kot kápéjót. Pozneje so bile dovolj pogoste tudi črkovalne kratice, npr. SZDL. Skoraj vsi organi so se lahko pohvalili s tovrstnimi oznakami. Zlasti v ironistični rabi pa se je pri nekaterih obdržal »akronimizirani« izgovor, CK ZK je tako bil v ljudski rabi pogosto cékázéká.
- 7 Johann Gottlieb Fichte, *Izbrani spisi*, Slovenska matica, Ljubljana 1984, str. 372. Fichte je bil za marksiste pomemben in deloma celo čislani filozof, zato njegov vpliv nanje ni presenetljiv. Glejte v: Darko Štrajn, »Fichte – filozof svobode«, v: Fichte, *Izbrani spisi*, str. 395–398, 412.
- 8 Prepis ohranja značilne napake izvirnika (pri pisanju priimkov – Kermanner, Šišković), saj je te mogoče srečati samo pri 3. točki dnevnega reda. Neskrbnost pri pisanju namreč na svoj način izraža odnos oblastnega organa do nje.

MARKSISTIČNI CENTER

Številka: 44/20-78

Datum: 11. 12. 1978

Vabilo

Vabimo Vas na 3. sejo sekcije za idejna vprašanja zgodovinarstva, ki bo v torek, dne 26. decembra 1978 ob 9. uri v prostorih CK ZKS, Ljubljana, Tomšičeva 5, pritličje, mala dvorana.

Predlagam naslednji dnevni red:

1. Potrditev zapisnika zadnje seje in pregled realizacije sklepov.
2. Razprava o osnutku učnega načrta za pouk zgodovine v usmerjenem izobraževanju (osnutek bo obrazložil akademik dr. Bogo Grafenauer).
3. Razprava o knjigi dr. Dušana Kermaunerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«.
4. Projekt zgodovine revolucionarnega mladinskega gibanja Jugoslavije.
5. Razno.

Tovariški pozdrav!

Žig št. 2 ZKJ Zveza Komunistov Slovenije. Centralni komite.
Marksistični center

Predsednik sekcije:

Ivan Križnar

Priloge:

1. osnutek učnega načrta za pouk zgodovine v usmerjenem izobraževanju
2. projekt zgodovine revolucionarnega mladinskega gibanja Jugoslavije (samo zgodovinarjem, ki znanstveno raziskujejo najnovejše obdobje).

Vabljeni:

K 2. točki: dr. Bogo Grafenauer, dr. Ignacij Voje, prof. Štefan Trojar,

K 3. točki: France Klopčič, dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. Karel Šišković, Branko Marušič, mag. Boris Gombač, Julij Beltram, dr. Franc Rozman, dr. Janko Prunk, dr. Tone Zorn

K 4. točki: dr. Slavko Kremenšek, Anka Miklavčič, Vilma Pirkovič in Vida Mikuž.

Ključnega pomena je bila brez dvoma druga točka dnevnega reda. Usmerjeno izobraževanje je bilo namreč izrazito političen projekt. Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ) se je zanj odločila na svojem 10. kongresu, ki je potekal od 27. do 30. maja 1974 v Beogradu. To zborovanje je tako dejansko kot simbolno utrdilo zmago ikonodulov, ki so s sprejemom izjemno komplicirane ustave⁹ malo prej v praksi »zabetonirali« praktično nespremenljive temelje oblastne strukture, nad mlajšimi in manj predvidljivimi iskalci poti v prihodnost. Radikalne predružitve sistema po legalni poti so bile poslej onstran praga realno mogočega, kar se je pokazalo ob razpadanju SFRJ. Ponovna vzpostavitev CK, ki je bil na 9. kongresu ZKJ nadomeščen s konferenco, in Brozova izvolitev za predsednika stranke brez omejitve trajanja mandata sta bili znamenji, da se nikakršnemu ikonoklazmu ne bo popuščalo.¹⁰

Med področji, ki jih je bilo treba komunistom povsem obvladati, je bila šola izjemnega pomena – še zlasti zato, ker je odpirala možnost nadgeneracijskega prenašanja razumevanj in pojmovanj oblastnega vrha. Zato je bila o tem sprejeta tudi

9 Glejte v: Jože Pirjevec, *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*, Založba Lipa, Koper 1995, str. 338–340.

10 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978. Drugo izdanje*, Nolit, Beograd 1981, str. 599.

posebna resolucija.¹¹ Že prej pričakovana nova šolska reforma je tako dobila smer, kmalu pa tudi šefa (in) ideologa – Stipeta Šuvarja.¹² Sprejetje novega kazenskega zakona SFRJ je potem leta 1976 močno otežilo sleherno kritiko sistema in režima, saj je bilo mogoče nestrinjanje z oblastjo hitro okvalificirati kot sovražno propagando po razvpitem 133. členu.¹³ Enajsti kongres ZKJ, ki se je sestal leta 1978, je mogel ugotoviti, da so se pričakovanja oblastnega vrha uresničila. Zato je poudaril pomen idejnopolitične enotnosti, ki je postala ključni element nadaljnjega razvoja po začrtanih smernicah.¹⁴

Uvedba usmerjenega izobraževanja je bila ena prioritetenih nalog vladajoče strukture. Komunisti so pri daljnosežni šolski reformi potrebovali samo imena strokovnjakov, medtem ko jih njihovo znanje ni moglo zares zanimati. Zato Križnarjevo vabilo na zasedanje sekcije MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja pri 2. točki tudi ni predvidevalo posebej številne udeležbe ekspertov. Nanj so bili povabljeni Bogo Grafenauer, ki je po drugi svetovni vojni v Ljubljani zaradi svoje mrzlične dejavnosti postal sinonim za historiografijo, tedanji predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo Ignacij Voje in bivši srednješolski profesor Štefan Trojar.¹⁵ Prvi je bil nad

11 Jana Bačević, »Pogled unazad: antropološka analiza uvođenja usmerenog obrazovanja u SFRJ«, v: *Antropologija*, št. 1/2006, str. 113.

12 Stipe Šuvar, *Škola i tvornica. U susret reformi odgoja i obrazovanja*, Školska knjiga, Zagreb 1977.

13 Kazenski zakon Jugoslavije je bil objavljen v Uradnem listu SFRJ, št. 44-654/76 8. oktobra 1976, veljati pa je začel 1. julija naslednjega leta.

14 Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 600.

15 Štefan Trojar je malo prej, septembra 1977, postal predavatelj metodike zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Do aktualne politične usmeritve je izkazoval afirmativen odnos. Leta 1980 je na enem od predavanj, denimo, izjavil: »Marksizem nam daje izhodišče za vrednotenje zgodovinskih pojavov, merila glede na to, kaj je v družbenem razvoju in dogajanju bistveno in odločilno, kot tudi dialektično-

projektom usmerjenega izobraževanja sprva navdušen in je zavračal vse skeptike med kolegi. Čez čas pa je bil tudi sam hudo razočaran, saj je uvidel, da je šolska reforma politicum.¹⁶

Potemtakem ni čudno, da problematika 2. točke 3. seje sekcije MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja v strokovnih krogih ni posebej močno odmevala. Zato pa je bilo povsem drugače z nadaljevanjem zasedanja. K pretresu knjige Dušana Kermaunerja *Temeljni problemi primorske politične zgodovine* je bilo poklicanih mnogo več zgodovinarjev. Razprava ob tej točki dnevnega reda, ki je bila posneta in potem v avtorsko redigirani obliki tudi objavljena,¹⁷ je vse do

-materialistično pojmovanje zgodovinskega razvoja.« Glejte v: Štefan Trojar, »Zasnovanost pouka zgodovine v 3. in 4. razredu usmerjenega izobraževanja«, v: *Zgodovinski časopis*, št. 1–2, 1981, str. 33; Danijela Trškan, »Štefan Trojar – sedemdesetletnik«, v: *Zgodovinski časopis* št. 2, 2001, str. 275. V ohranjenem gradivu iz časa pred uvedbo usmerjenega izobraževanja ni sledov o tem, da bi se omenjeni didaktični strokovnjak kakor koli poskušal upirati izbrisu gimnazij iz šolskega sistema, čeprav je do poletja 1977 sam poučeval v tovrstni prosvetni ustanovi. Avtor razprave se iz svojih študijskih let (1984–1988) spominja, da je Štefan Trojar na predavanjih iz didaktike zgodovine na tem področju še posebej cenil dosežke Nemške demokratične republike v poklicnih šolah.

16 O tem je Stane Granda avtorju razprave 11. oktobra 2018 povedal naslednje: »Grafenauer je bil v začetku navdušen nad usmerjenim izobraževanjem. Videl je možnost za to, da bo zgodovino v šoli naredil za čisto takšno, kot si jo predstavlja. Svaril sem ga, rekel sem mu, da je to partijski projekt. Zgodovino bodo komunisti spremenili, a po svoji meri – ne po njegovi. Rekel mi je: ‚Dajte mir s to svojo črnogledostjo, Granda.‘ Pol leta pozneje pa ni bil več čisto nič navdušen nad reformo. Sam je začel tožiti o tem, da si reformatorji ne dajo ničesar dopovedati. V Sloveniji smo bili zadnji pri uvajanju usmerjenega izobraževanja v srednje šole. Veliko bi se lahko naučili iz polomije, ki je nastala v Srbiji, na Hrvaškem, v Bosni ... A Grafenauer je bil prepričan, da bodo slovenski komunisti poslušali njega. Seveda ga niso.«

17 »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermaunerja ‚Temeljni problemi pri-

danes ostala pomemben dogodek v kolektivnem spominjanju zgodovinarjev na Slovenskem, čeprav je bila glede na celotno sejo dejansko obrobna. Šlo je za spektakel, ki so ga komunisti skrbno pripravili, da so ob snovanju vedno realnejših načrtov za ideološko-politično polastitev šole zaposlili pozornost historikov. Nazadnje so razpravo, ki je bila zaradi prevladovanja monološke strukture med slovenskimi zgodovinarji nekaj neobičajnega, celo uspeli umestiti v zavest več generacij historikov kot dogodek izjemnega pomena.

Toda neavbljenost nekaterih strokovnjakov, ki so se raziskovalno ukvarjali s tržaško in primorsko problematiko – denimo Vasilija Melika, ki je bil odličen poznavalec stanja v vseh slovenskih deželah v obdobju habsburške monarhije in slovenskega liberalnega tabora v dobi kraljevske Jugoslavije¹⁸ – ter naknadni angažma drugih¹⁹ dokazujeta, da odločujoči faktorji

morske politične zgodovine«», *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* št. 1–2, 1978–1979, str. 69–107.

- 18 Še posebej bode v oči neavbljenje Vasilija Melika zato, ker je leta 1973 objavil zapis o knjigi Milice Kacin-Wohinz o Slovencih pod italijansko zasedbo po premirju novembra 1918, ki se je znašla v žarišču Kermavnerjeve kritike. Glejte v: Vasilij Melik, »Milica Kacin-Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918 do 1921. Maribor 1972, 468 str.«, v: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* št. 1–2, 1973, str. 326, 327. Nemara je bil Melik za organizatorje razprave v okvirih MC CK ZKS neprimeren zato, ker je v navedenem zapisu opozarjal na zbirko *Zgodovina Slovencev 1918–1945*, za katero naj bi skrbel inštitut, ki je zaposloval Milico Kacin-Wohinz. Rezultati naporov v tej smeri nikakor niso bili bleščeči in so zastavljali neprijetna vprašanja o organizaciji in učinkovitosti dela v omenjeni ustanovi.
- 19 K razpravi prvotno, denimo, nista bila povabljeni Fran Zwitter in Franc Rozman. Zato pa v njej niso sodelovali Branko Marušič, Boris Gombač, Janko Prunk in Tone Zorn. Med politiki je umanjkal glas Julija Beltrama, zato pa so prišli – verjetno po želji odločujočih faktorjev MC CK ZKS – drugi veljaki komunističnega režima. Tudi nekateri zgodovinarji so bili na zasedanju 26. decembra 1978 nedvomno zaradi potreb skicatelja.

MC CK ZKS niso imeli v mislih vpeljave dialoške strukture v raziskovanje nekdanjosti, temveč le usmerjevalni pogovor, ki naj povsem poenoti odtenke v pogledih posameznikov. Zato so se strankarsko neorganiziranega pokojnika Kermavnerja, ki si je ob koncu življenja drznil zapisati nekaj kritičnih pripomb o delu članice KPS in KPJ Milice Kacin-Wohinz,²⁰ lotili tudi z zastavljanjem vprašanja o »tovariškosti« njegovega ravnanja. Polemičnost do članice vladajoče stranke in kritika njenih stališč sta bili razumljeni kot izraz povsem neprimernega odnosa.²¹ Značilno pa ni nihče na Kermavnerjev naslov usmeril očitka o nekolegialnosti. Prostora za zastavljanje vprašanj v zvezi s pripadnostjo poklicu in njegovim interesom v razpravi preprosto ni bilo.

Za odločujoče faktorje MC CK ZKS in organizirane zgodovinarje, ki so menili, da so s knjigo Milice Kacin-Wohinz *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921* trdno postulirali svoje poglede na določeno problematiko, je bilo najbolj šokantno dejstvo, da se je uspelo v javnosti artikulirati tudi drugačno stališče. Posebej nerodno je bilo dejstvo, da je raznoglasje ustvaril marksist, torej človek iz istega svetovnonazorskega tabora.²² Seveda pa Dušan Kermavner med pisanjem

Značilno je Dušan Nečak nastopil v vlogi uvodničarja. Glejte v: »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 70, 71.

- 20 V razpravi je bilo posebej poudarjeno, da je Milica Kacin-Wohinz že od svojega 13. leta članica SKOJ-a, potem pa je postala komunistka in priznana marksistična zgodovinarica. Glejte v: »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 106.
- 21 »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 106, 107.
- 22 France Klopčič, ki je neutrudno zagovarjal poglede Dušana Kermavnerja, je stališča slednjega vrh vsega izjemno domiselno prikazoval kot zgodovinsko konkretizacijo Kardeljevih tez. Zato je lahko z vso ostrino

knjige *Temeljni problemi primorske politične zgodovine* ni bil organiziran komunist in ga partijska disciplina ter načelo poenotenja po metodah demokratičnega centralizma nista zavezovala. V trenutku razprave v okvirih MC CK ZKS je bil celo že pokojen – in vendar je bilo treba njegova stališča zavrniti! Pripisovanje netovariškosti je bilo potemtakem pomensko povsem izpraznjen očitek. Njegovo pojavljanje pa opozarja na to, da na štefanovo 1978 na Tomšičevi 5 beseda ni tekla o znanosti.

Enak sklep je mogoče izluščiti tudi iz prispevkov nekaterih razpravljavcev, ki so se posvetili vsebini obravnavane historiografske študije. Glede na to, da je bil raziskovalni pristop v knjigi *Temeljni problemi primorske politične zgodovine* s stališča marksističnih postulatov skrajno pomanjkljiv, na kar je povsem točno opozoril največji poznavalec zgodovine socialne demokracije na Slovenskem Franc Rozman,²³ je jasno, da pretres samega Kermavnerjevega dela ni imel resnega znanstvenega upravičila. Pa tudi opravičila ne. S stališča marksistične historiografije, ki tudi v posamičnih analizah stremi k dialektičnemu sinteziranju, je nedvomno šlo za mnogo slabše – in parcialnejše – delo kakor v primeru študije Milice Kacin-Wohinz. Navsezadnje celo Kermavner kritizirani kolegici ni v celoti odrekal pripadnosti tej paradigmi, res pa je, da jo je mestoma ironiziral, kar je kot problem izpostavil Dušan Nečak.²⁴

Najgloblja težava potemtakem niti v okviru marksističnega tabora in njegovega zelo samozavestnega zgodovinopisja ni

nastopal proti vsakršni reviziji, ki se je manifestirala skozi sleherno drugačno mnenje. Glejte v: »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 91–95.

23 »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 103.

24 »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 106.

bila knjiga Dušana Kermavnerja, saj je imela že na prvi pogled očitne slabosti. Če je obstajal v zvezi s *Temeljnimi problemi primorske politične zgodovine* kak resničen problem, je bil docela političen, saj je avtor knjige našel nekaj zvestih zagovornikov v vrstah vladajoče stranke, ki pa je prisegala na leninistični princip demokratičnega centralizma.²⁵ Šlo je za idejnopolitični odklon. O tem je brez kakršnega koli poskusa zamegljevanja dejanskega stanja spregovoril Janko Pleterski.²⁶ Razprava o Kermavnerjevi knjigi se je v tem duhu tudi sklenila. Zagovorniki njenega avtorja so ostali v manjšini. Z razpravo o Kermavnerjevi netovariškosti so bili ob sklepu debate popolnoma poraženi na vseh nivojih. Potemtakem ni čudno, da je diskusija lahko bila v prirejeni – avtorizirani – obliki objavljena. To je napovedal že Ivan Križnar ob njenem sklepu.²⁷ Naknadno objavljeni reakciji dveh udeležencev razprave – Franceta Klopčiča in Milice Kacin-Wohinz – na posamezne v njej izrečene besede so samo še poudarjale skrajno nadzorovani značaj diskusije, katerega cilj je bil oblikovanje oficialnega stališča organiziranih subjektivnih sil.²⁸

25 Značilno je bila pobuda za razpravo, ki jo je priredila sekcija MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja neskrivano politična: predlog za sejo o Kermavnerjevi knjigi je podal Branko Babič. Slednji se je očitno bal sleherne možnosti neenotnosti med komunisti. Po njegovem uničujočem porazu v boju za skrajno levičarske glasove v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja proti Vittoriju Vidaliju, ki je sledil sporu med sovjetskim in jugoslovanskim politbirojem leta 1948, je bil takšen strah pri Babiču povsem razumljiv.

26 Janko Pleterski je nedvoumno povedal: »Danes razpravljamo predvsem o idejnopolitičnem vidiku dela.« Glejte v: »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 85.

27 »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 107.

28 »Razpravljanja«, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* št. 1–2, 1980, str. 95–105.

Zato pa so v istem času komunisti lahko brez prehudih motenj uspešno kovali načrte za popolno obvladanje šole in pri tem celo uspeli ustvarjati vtis, da imajo podporo stroke. Značilno k razpravi o 2. točki dnevnega reda 3. seje sekcije MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja niso vabili širokega kroga ekspertov, prav tako pa se jim je ni zdelo potrebno objaviti. V praksi so skrajno premeteno izrabili razcep med raziskujočim in patetičnim jazom, o katerem je pisal Paul Ricoeur:²⁹ slovenski historiki, med katerimi so nekatere zaradi vpisa lastnega prepričanja v vladajočo stranko vseskozi čvrsto vezala načela demokratičnega centralizma, so imeli zelo omejen prostor strokovnega nastopanja v javnosti. Prav tako sta njihova dela strogo motrili Križnarjeva sekcija in komisija Lidije Šentjunc. Na razpravi v okvirih MC CK ZKS se je zgodovinarjem bržčas zdelo, da končno dobiva besedo njihov raziskujoči jaz – v tem duhu so nastopili zlasti Fran Zwitter, Ferdo Gestrin in Franc Rozman (prvi tematsko, drugi metodološko, tretji pa na obeh ravneh),³⁰ a dejansko je ves napor v tej smeri izzvenel le kot velika gesta. Bili so videti kot poslednji branilci metodološko čistega in povsem strokovnega nastopanja zgodovinarjev v javnosti. Pri tem sta Gestrin in Rozman opozarjala na postulate marksistične historiografske paradigme, ki bi morala presegati partijnost. Kontekst izmenjave mnenj je njihovim besedam brez dvoma dajal značaj izraza patetičnega jaza.

Trdnost vtisa o tem še podčrtuje tudi nedavna najdba zapiskov enega od udeležencev razprave v okvirih sekcije MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja 26. decembra 1978. Na hrbtni stani vabila, ki je njegovemu prejemniku služilo za

29 Paul Ricoeur, *Histoire et Vérité*, Seuil, Pariz, 1955, str. 34.

30 »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 81–84, 103–105.

bralno znamenje pri prebujanju skozi prvi del študije Milice Kacin-Wohinz *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928*,³¹ se je ohranila naslednja zabeležka o poteku seje:³²

- Ad 3) ? – Nečak[:] Vrednotenje narod. [= narodnjaške] in del. [= delavske] politike v tej problematiki
- 1) vloge pol. [= političnih] predstav. [= predstavnikov] – pri romanju v Benetke
 - 2) politika slov. [= slovenskih] soc. [= socialistov oziroma socialdemokratov] v času tik po koncu vojne (Tuma, Njiva ipd.)
 - 3) revol. [=revolucionarno] vrenje 1918–1920 (v prvih dneh; v l. 1919/20)
 - 4) pomembnost narodnj. [= narodnjaške] in del. [= delavske] narodne politike v tej sredini

- Klopčič: Knjiga je primer kritičnosti in da treba ponovno pisati zgodovino (taka nova ugotovitev
- a) poklonitev predstavnikov nar. [= narodnega] sveta – došljemu guvernerju (novo pismo Rybař-Vilfana)
 - b) o »vstopu« namesto »pripomoči«
Zavrača udeležbo naših predstavnikov! (zavrača tudi vrsto napačnih prikazov)
Temu »vstopu« nasproti postavlja drugo alternativo! – del. [= delavsko] svobodno republiko! – H. [= Henrik] Tuma.

31 Študija, ki je obsegala dva zvezka, je izšla v Kopru in Trstu leta 1977.

32 Zapiski so postali last avtorja razprave z nakupom obeh zvezkov knjige *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928* avgusta 2018 v ljubljanskem Trubarjevem antikvariatu. V pričujočem prepisu so ohranjene vse ortografske značilnosti izvirnika, tudi izpusti črk ter mestoma napačna distribucija znamenj za trdi in mehki č. Okrajšave so razvezane v oklepaju.

- c) R. Golouh + Ferfolja (vodstvo soc. [= socialno] dem. [= demokratskega] del. [= delavstva]) in njuno sodelovanje z narodnjaškim taborom.
 – odcep in združitev z it. [= italijansko] soc. [= socialno] dem. [= demokratsko] stranko. Kerm. [= Kermavner] skritiziral Njivo in Regentovo pripovedovanje.
- d) pariška mirovna konferenca (povsem skritizira R. [= Rudolfa] Golouha in nj. [= njegove] spomine! Ko odtrga slov. [= slovenske] soc. [= socialne] dem. [= demokrate] od revolucion. [= revolucionarnega] vala.)
 Odpor avtorja proti antantofilstvu.
 Proti »narodnem bolševizmu«
- e) v pogl. [= poglavju] 5 in 6. skuša prispevati k dogajanju pri Slov. [= Slovencih] v l. [= letu] – 1921. Ni pa poglavja, ki ga sicer navaja: kako so slov. [= slovenski] komunisti (z it. [italijanskimi]) sredi 20-let privedli k novim pogledom (misli na Martelanca) v nar. [= narodnem] vprašanju.

Avtor proti nacionalizmu – to so temeljni problemi prim. [= primorske] polit. [= politične] zgodovine.

M. [= Milica] K. [= Kacin]-W. [= Wohinz]: Ali revol. [= revolucionarnost] močna ali ni? Dobro zavrača določene kritike na to!

- Zwit. [=Zwitter]: »Vstaja« – to se precenjuje! Je proti temu terminu! Saj bi It. [= Italijani] v vsakem primeru prišli!
- H. [= Henrik] Tuma – imel načrt – da se proglasi posebna soc. [= socialistična] republika v Trstu, da bi to bil revol. [= revolucionarni] nastop! Cvit. [= Zwitter] pa trdi, da je T. [= Tuma] bil avstromarksist (da treba ohraniti polit. [= politični] in gosp. [= gospodarski] okvir monarhije) in ne komunist. JSDS [= Jugoslovanska socialno demokratična

stranka] T. [= Tumovo] stališča zavrne in vodstvo gre v narodni svet! Res pa se tedaj v Trstu javljajo radikalnejše tendence v del. [= delavskih] vrstah. T. [= Tuma] se temu gibanju pravzaprav ni priključil – ga nekako občuduje! To v l. [= letu] 1918. Pozneje pa Tuma spreminja svoja stališča.

- Jug. [= Jugoslovansko] žrtvovanje Primorja na pariški konferenci? Febr. [= Februarja] 1919 je jug. [= jugoslovanska] delegacija v P. [= Parizu] zahtevala svoje teritorije (Istra, Trst, Goriška). A 23. apr. Wilsonova deklaracija – z nj. [= njegovo] linijo! Nato se da ta boj okarakterizirati kot boj: Wils. [= Wilsonova] linija – meje po londonskem paktu. Torej žrtvovanja res ni bilo, ne glede na končni razvoj!
- Deklaracijsko gibanje – K. [= Kermavner] trdi da ni razvoja; a to ni res (on se omejuje na politike!). Antantofilstvo! – res obe strani imperial. [= imperialistični] – a če bi ostali v av. [= avstro] og. [= ogrski] enoti – in če ne bi bilo tega gibanja – bi bil rezultat glede meje še bolj neugoden, kakor je bil!

Britovšek: Tumovo korespondenco izdat; Kermavner-kermavnerski, revolucionarsko itd. Knjiga je zanimiva in teze proučit, so tudi konstrukcije!

Pleterski: Tedaj jasno problem soc. [= socialistične] revol. [= revolucije], a šel 2X [= dvakrat] mimo: to pisci niso imeli v obravnavi, a 2.) tudi sam ni šel v tem pogledu do kraja. Vse delo K. [= Kermavnerja] od 1956 dalje velika celota: zavračanje nekega kritičnega stališča, ki se je pri drugih pojavljajo /navaja citat Kardelja/.

Vilfan; Grafe [= Grafenauer]; Klopčič: v knjigi manjka družb. [= družbeno]-gosp. [= gospodarska] pol. [= politična] analiza časa; ni dovolj načelnega o nacionalnem

vprašanju. Omejil se bo na probleme: problem delegacije v Ben. [= Benetke]; jedro – torej ali je močna bila del. [= delavska] revolucija; Tuma – ni avstromarksist /– bil na levi!/ Opozarja na Ker. [= Kermavnerjevo] razpravo v JIČ [= Jugoslovenskem/Jugoslovanskem istorijskem časopisu] (1974?)

Šišković; Rozman; Gestrin; Grafenauer; M. [= Milica] K. [= Kacin]-W [= Wohinz]; Nečak;

Očitno se je razpravljanje hudo zavleklo. Očitno je avtor zabeležk³³ izgubil interes za to, da bi pritisnil še piko na i in povzel tudi vsebino sklepne besede Ivana Križnarja, ki je izpričana v avtoriziranem zapisniku.³⁴

Da so udeleženci zasedanja MC CK ZKS skušali kar najverodostojneje ohraniti vsebino razprave 26. decembra 1978, je zaradi zunanjih okoliščin jasno: odkrito vpletanje eminentno političnega organa v ocenjevanje historiografskih del je bilo nenavadno jasno znamenje totalitarne narave samoupravnega socializma. Snemalnim napravam vsi ljudje očitno niso zaupali in so si zato sami beležili potek debate. Ustavni faktor – kar je KPJ oziroma KPS tedaj bila – je pač imel dolgo in trdo roko. Historiografija je bila v krogih vladajoče stranke samoumevno

33 Avtorja zapiskov gre gotovo iskati med ljudmi, ki so prejeli redno vabilo na 3. sejo sekcije MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja, niso pa bili vabljeni k drugim točkam dnevnega reda zasedanja 26. decembra 1978. Gre tudi za človeka, ki je Frana Zwittera označeval kot Cvita. Ko sem Staneta Grando vprašal, kdo je za uglednega zgodovinarja uporabljal takšno nadomestno ime, mi je rekel, da precej dosledno Grafenauer, včasih pa tudi Gestrin.

34 »Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja ‚Temeljni problemi primorske politične zgodovine‘«, str. 107.

razumljena kot politicum, zato se Janko Pleterski ni prav nič čudil primarno tovrstnemu presojanju.

Potemtakem ni nič čudnega, da so se strokovnjaki za preteklost na zasedanje MC CK ZKS 26. decembra 1978 že vnaprej dobro pripravili. Tako so pet dni prej imeli članski sestanek Zgodovinskega društva za Slovenijo, na katerem je Branko Marušič predaval o Primorski ob razpadu Avstro-Ogrske.³⁵ Ta prireditev je bila nekakšno ogrevanje pred razpravo na Tomšičevi 5 in brez znanstvenega cilja. Predavatelj je namreč na začetku občinstvu zaupal, da ne bo povedal ničesar novega, temveč bo le povzel dotedanjo slovensko, hrvaško in italijansko literaturo,³⁶ daljše izmenjave mnenj, ki je sledila, pa so se udeležili Janko Pleterski, Ivan Križnar, Fran Zwitter, France Klopčič, Lojze Ude, Milica Kacin-Wohinz, Joža Vilfan in, seveda, Branko Marušič.³⁷

Tudi pozneje je zasedanje sekcije MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja vznemirjalo pisce o preteklosti. Po vsej pravici je bilo znamenito, saj je že na njem prišla do izraza antirevizionistična vnema, ki je v naslednjih desetletjih močno zaznamovala nekatere pisce o slovenski in siceršnji preteklo-

35 Branko Marušič, *Primorski čas pretekli. Prispevki za zgodovino Primorske*, Založba Lipa, Založništvo tržaškega tiska, Goriški muzej, Koper 1985, str. 198–218.

36 Pisec zabeležk z zasedanja MC CK ZKS si je delal zabeležke tudi na tem sestanku. Te obsegajo štiri lističe. Avtor te razprave jih je avgusta 2018 kupil hkrati s knjigo *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928* v ljubljanskem Trubarjevem antikvariatu. Na prvem od lističev takoj za naslovom piše: »[N]e bo nič novega«. Očitno gre za povzetek predavateljevega uvoda. Glejte tudi Marušič, *Primorski čas pretekli*, str. 215, 216 (opomba 1).

37 Enega od udeležencev diskusije pisec zabeležk ni poznal in ga je na drugem od štirih lističev označil z XY. To pomeni, da so se sestanka historikov 21. decembra 1978 udeležili tudi ljudje zunaj zgodovinarskih krogov.

sti.³⁸ Dotlej so namreč marksisti poudarjali svojo drugačnost v odnosu do tradicije. Revizija je bila prej zanje pozitiven pojem.³⁹ Potem ko so leta 1974 postali ustavni faktor, pa jih je vsaka sprememba začela motiti. V tem smislu je zasedanje sekcije MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja 26. decembra 1978 seveda značilno za svinčena sedemdeseta leta.⁴⁰ Bistveni poudarek seje pa je tako ali tako bil drugje – v pripravi usmerjenega izobraževanja kot skrajno neetičnega poskusa neslutnih razsežnosti na živih ljudeh.

- 38 Značilno se poskusi za zamenjavo Linhartove kompleksne koncepcije slovenske zgodovine s Knablovo, ki Slovence razglša za pojav iz dobe življenja Janeza Nepomuka Primica, ne razglšajo za revizionizem, temveč jim krogi, ki slednjega najhuje kritizirajo, dajejo celo potuho. Vdor neznanstvenosti in nekritičnosti v preučevanje preteklosti pronon-siranih borcev proti spremembam njenega razumevanja vsekakor niti malo ne moti. Očitno gre tudi v tem primeru le za politiko.
- 39 Tako je še danes vsebina zborovanj slovenskih historikov v obdobju 1939–1984 opisana kot »revizija politične zgodovine«. Glejte v svetovnem spletu: <http://zds.si/zborovanja-zds/> (2. december 2018).
- 40 Nevenka Troha, ki jo je zasedanje sekcije MC CK ZKS za idejna vprašanja zgodovinopisja 26. decembra 1978 zelo vznemirilo, meni, da je bil izid razprave kar presenetljiv. Zdi se, da skuša celo relativizirati kritični pogled na svinčena sedemdeseta leta, saj mu pripisuje pavšalnost. Glejte v: Nevenka Troha, »Milica Kacin-Wohinz«, *Zgodovinski časopis* št. 2, 2000, str. 277–284. Pri tem pa popolnoma spregleduje bistveno: da se je z eminentno historiografskim strokovnim problemom ukvarjal organ ustavnega faktorja in ga primarno postavil na idejno-politično raven. Prav to dejstvo pa opozarja na totalitarno naravo samoupravnega sistema v svinčenih sedemdesetih letih. Prav tako Trohova ne uvideva, da je bila razprava o Kermavnerjevi knjigi le zaslepljujoči ognjemet, bistveno pa je bilo pripravljane usmerjenega izobraževanja.

The Marxist Centre Is in Session

Summary

During the third session of the Section of the Marxist Centre of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia for Conceptual Questions of Historiography on 26 December 1978, an extensive but primarily political discussion about a book by the Marxist writer Dušan Kermavner took place. Kermavner was not a member of the League of Communists of Slovenia and was already deceased at the time. The book was about the political history of the Primorska region at the end of the First World War and during Italian occupation. The debate, to which some historians who were not affiliated with parties were also invited, was typical of the totalitarian nature of the self-government system in the SFRY (Socialist Federal Republic of Yugoslavia) as it exposed the researcher, who was no longer able to defend himself, to political, methodological, scientific and moral criticism. The latter also concluded the debate. The governing party, which even became a constitutional factor in 1974—it was mentioned in connection with its leader, who was a member of the Presidency of the SFRY—, was concerned by the fact that Dušan Kermavner dared criticise its member, whose work postulated her views on the issues of political history of the Primorska region between 1918 and 1921. The general discomfort that accompanied the discussion on 26 December 1978 is best illustrated by the recent discovery of notes that were made by one of the attendees of the third session of the Section of the Marxist Centre of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia for Conceptual Questions of Historiography; the attendee

likely did not trust recording devices and chose to document the debate by himself.

The discussion about Kermavner's posthumously published book during the session on 26 December 1978 was mainly intended for diverting historians' attention away from the plans of the League of Communists of Yugoslavia to gain complete control over the education system, which followed its 10th congress. Only a much smaller circle of historians was invited to discuss that issue, which was dealt with in the same session; specifically, only three historians were invited, one of which was a methodology expert with an extremely positive attitude towards Marxism. The Communists refused to include any individuals who were experts in their field in their core project (the complete control over the education system).

The third session of the Section of the Marxist Centre of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia for Conceptual Questions of Historiography drew plenty of attention in Slovenian historiography. However, it was thematically entirely uncritical since its depiction was based only on its consideration of the discussion on Kermavner's book and was only dedicated to professional questions. Authors who have written about this session of the Section of the Marxist Centre of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia for Conceptual Questions of Historiography have so far entirely neglected the broader context of the session and the moral and political confrontation with Kermavner. The fact that mainly political and conceptual questions were at the forefront was openly stated by Janko Pleterški in the aforementioned session. Furthermore, authors have so far not considered a discussion of professional historiographical work in a political forum, which is simply not customary in democratic environments.

R e c e n z i j e

Blaž Torkar in Miha Kuhar,
Zadnja bitka na Soči 1917, Založba
Mohorjeva, Celovec 2018

Doc. dr. Blaž Torkar, znanstveni sodelavec, je univerzitetni diplomirani politolog obramboslovja in profesor zgodovine, zaposlen v Vojaškem muzeju Slovenske vojske. Za diplomsko nalogo z naslovom Rekrutacija in urjenje slovenskih pripadnikov misij britanske uprave za posebne operacije je prejel Prešernovo nagrado Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Podiplomski študij je zaključil leta 2010 z doktorsko disertacijo Ozadja delovanja ameriške obveščevalne službe OSS v Sloveniji (1943–1945), ki jo je obranil na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem. Raziskoval je v ameriških, britanskih, italijanskih, nemških in srbskih arhivih. Je avtor znanstvene monografije Prikriti odpor ter številnih drugih znanstvenih in strokovnih člankov s področja sodobne vojaške zgodovine.

Podpolkovnik Miha Kuhar je častnik Slovenske vojske, ki je že od zgodnje mladosti aktiven na različnih področjih, povezanih z gorami. Več kot dvajset let je aktivni gorski reševalec inštruktor, z leta 2005 pridobljeno mednarodno poklicno kvalifikacijo gorskega vodnika. Leta 1992 se je zaposlil v Slovenski vojski, kjer je kot častnik uspešno nadgrajeval svoje gorniške izkušnje ter sooblikoval razvoj vojaškega gorništv in gorskega

bojevanja v gorskih enotah in Gorski šoli Slovenske vojske, in to kot pisec programov usposabljanja ter njihov izvajalec. Strokovno znanje je nadgrajeval med vojaškim šolanjem v Sloveniji ter Avstriji in Nemčiji, na Norveškem pa je pridobil naziv inštruktorja zimskega bojevanja. Leta 2006 je bil vodja uspešne alpinistične odprave Slovenske vojske na Aljasko.

Preboj soške fronte je v vseh pogledih spremenil pogled na potek prve svetovne vojne v naših krajih. V slovenski javnosti in časnikih se ponovno pojavi optimizem, ki je vse preveval ob začetku vojne in ki je zaradi njenih posledic z leti pojenjal. Če so ob začetku vojne oblasti v časnikih poskušale relativizirati velike izgube, tako da so na vse pogostejša vprašanja javnosti, kaj je s *»slovenskimi polki«*, oziroma kot odgovor na govornice, da je bil tretji armadni zbor, v katerem so bili tudi vsi domači *»slovenski«* polki, pri Lvovu uničen, zapisali besede enega izmed vojakov: *»je res, da je marsikoga zadelo, ampak o uničenju ne more biti nobenega govora«* in da je *»ranjencev res zelo veliko, ampak mrtvih pa sila malo«* ter da *»kar je tudi zelo dobro, ruske krogle so tako majhne in ostre, da se rane prav kmalu ozdravijo in pri tem pokazal neko kroglo, ki jo je našel, in na luknjo, ki mu jo je naredila na rokavu bluže. Bila je tako majhna, da jo je bilo s prostim očesom komaj videti.«*¹ Avstrijsko uradno poročilo je za 26. oktober 1917 prineslo optimistično sporočilo, da so *»avstrijske in nemške čete, ki so nastopile ob srednji Soči, krepko prodirajoč prekoračile črto Kobarid–Avče. Premikanje čet pospešuje od včeraj lepo vreme. Odpor Italijanov smo zrušili tudi na Banjški planoti do gore Sv. Gabrijela. Sovražnik se pripravlja, da popusti vse ozemlje, katero si je v enajsti soški bitki odkupil z življenjem veliko tisočev. Na Kraški planoti, kjer se položaj ni izpremenil, so se tu in tam razvili živahni boji. Naval zaveznikov je v dveh dneh borbe omajal sovražne črte na širini 50 kilometrov. Med Italijani, ki se umikajo, vlada na več mestih največja zmeda.*

1 *»Kaj je s slovenskimi polki«, Straža, 7. 9. 1914, 1.*

Veliko čet, ki smo jih popolnoma odrezali, je moralo na prostem polju položiti orožje.»²

Ne nazadnje pa je preboj pri Kobaridu poleg opevanja vojaških zmag in povzdigovanja uspehov in junaštev avstrijske in nemške vojske prispeval tudi k izkoriščanju tega za dvig morale in patriotizma med slovenskim prebivalstvom ter vlijanja zaupanja v monarhijo, katere vstop in bojevanje v vojni sta bila pravična. Zato, kot je bilo zapisano v analizi posledic te vojaške zmage, se »posebno mi Slovenci /.../ moramo veseliti zmag avstrijskega in nemškega orožja. Saj se tako vsakdan bolj združuje po italijanskem zavratnem napadu razkosana slovenska domovina. /.../ Malodušnosti ni več v slovenskih srcih – te dni se je zopet izkazalo, da je pravica, ki je na strani Avstrije, le more zmagati. /.../ Naša domovina ne bo razdeljena – vse drugo, kar je za razvoj našega naroda potrebno, bomo z božjo pomočjo in računajoč na pravičnost države, ki se sama mora braniti v imenu pravice, dosegli.«³

Navedeni opisi dogajanja na soški fronti pred sto leti so lahko dober uvod v predstavitev pričujoče vojaške znanstvene monografije o 12. soški ofenzivi, o tej pomembni vojaški operaciji, katere del je potekal na slovenskem ozemlju, avtorjev doc. dr. Blaža Torkarja in podpolkovnika Mihe Kuharja, ki je izjemna sinteza znanstvenoraziskovalnega dela, temelječega na proučevanju arhivskega gradiva in memoarske literature ter sodobnih spoznanj s področja vojaških ved, s poudarkom na gorskem bojevanju, ki postaja nujni vir za vse proučevalce vojaških ved.

Avtorja se v prvih poglavjih poglobita v opisovanje vojaške analize geografskega prostora Zgornjega Posočja ter vojaških in političnih razmer v Evropi leta 1917. Natančno so opisani in analizirani priprave na 12. soško ofenzivo, sestava in premik enot 14. armade na soško bojevališče, stanje v italijanski 2.

2 »Avstrijsko uradno poročilo«, Slovenec, 27. 10. 1917, 1.

3 »Naši na italijanskih tleh«, Slovenec, 27. 10. 1917, 1.

armadi, vojskovalna moč nemške vojske, nemški slog vodenja in poveljevanja (nem. *Auftragstaktik*) ter razvoj taktike prodora. Natančno so opisane bojne aktivnosti vojskujočih se strani, še posebej v začetnih dnevih ofenzive, ko so boji potekali na slovenskih tleh. Proučeni so vzroki za zmago in poraz v ofenzivi ter predstavljena nova spoznanja o vlogi Erwina Rommla ter problematizirani nekateri miti, ki so bili o njem ustvarjeni. Posebna pozornost je namenjena nemškemu alpskemu korpusu, ki je bil poleg 12. šlezijske in 50. avstro-ogrske divizije najpomembnejša enota pri preboju fronte, in to kot nosilec novosti na področju vojaške taktike ter vodenja in poveljevanja. Avtorja tako ugotavljata, da *»so lahko nemške in tudi nekatere avstro-ogrske gorske ter lovske enote prav na gorskem geografskem prostoru Zgornjega Posočja popolnoma razvile vse svoje zmogljivosti, ki so bile tudi za današnje razmere izjemne. Lastnosti, ki so zagotavljale popolno nadvlado na bojišču, so bile neverjetna fizična in psihična pripravljenost, obvladovanje geografske in topografske orientacije, razumevanje gorskega zemljišča, izurjenost v jurišni taktiki, sposobnost sobojevanja z artilerijo, voditeljstvo in sposobnost preživetja v slabih življenjskih razmerah.«* V monografiji pa boste dobili odgovore ne samo na vprašanja, kaj se je v tistih mrzlih oktobrskih dneh dogajalo v Zgornjem Posočju, temveč tudi na to, kako so poveljujoči takrat razmišljali, katere vojaške akcije so načrtovali ter kakšne rešitve so iskali v kompleksnem okolju in navideznem vojnem kaosu.

Priporočam.

Tomaž Kladnik

*Marjeta Pisk, Vi čuvarji ste obmejni,
Pesemska ustvarjalnost Goriških brd
v procesih nacionalizacije kulture,
Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2018*

Monografijo dr. Marjete Pisk z naslovom *Vi čuvarji ste obmejni, Pesemska ustvarjalnost Goriških brd v procesu nacionalizacije kulture* je izdal Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU v okviru zbirke Folkloristika. Avtorica v njej predstavi kulturno prakso iz vsakdanjega življenja prebivalcev Goriških brd in njen simbolni pomen, predvsem v okviru narodne identifikacije. Prikaže procese, ki so vplivali na oblikovanje narodne zavesti tamkajšnjih kmečkih prebivalcev in na razvoj ideje o enotnem slovenskem narodu. Prebivalci Goriških brd so bili daleč od narodovega političnega centra in s tem oddaljeni od procesov, v katerih se je ideja o enotnem slovenskem narodu v 19. stoletju počasi oblikovala. Hkrati so bili zaradi obmejne lege v neposrednem stiku z drugim narodom, njegovim jezikom in kulturo. Ker je bilo v Sloveniji podeželje pretežno nerazvito, časopisje, ki je pomembno prispevalo k širjenju narodotvornih idej, pa slabo razširjeno, je do narodnoformativnih procesov prišlo pozneje kot drugje v Evropi, od tega v Goriških brdih v zadnji fazi. Uspešnost ideje o enotnem slovenskem narodu je

bila odvisna od njenega širjenja na kmečko prebivalstvo, kar je bilo mogoče z izobraževalnim procesom in ljudsko kulturo.

Omenjene procese avtorica monografije nazorno predstavi. Pri njihovi analizi se nasloni na ljudsko kulturo prebivalcev Goriških brd, pri čemer jo pojmuje kot sestavni del življenja posameznikov in kot del širšega družbenega dogajanja. Monografija temelji na analizi terenskega dela, arhivskih virov in literature ter medijskih diskurzov tedanjega časa. Škoda, da se avtorica v uvodnih premislekih le na kratko dotakne metodologije in izkušenj terenskega dela, saj bi bile njene ugotovitve gotovo v pomoč tudi drugim raziskovalcem, ki pri svojem delu uporabljajo ustne vire. V svet prebivalcev Goriških brd je vstopala kot domačinka, a tudi kot predstavnica druge, mlajše generacije, kar je, kot na kratko predstavi, vplivalo na dinamiko pogovorov.

Vsebinsko avtorica od kratkega zgodovinskega uvoda, kjer predstavi upravni in politični okvir, v katerem so prebivalci Goriških brd živeli stoletja, hitro preide na jedro problema – potrebo po nacionalnem opredeljevanju prebivalstva tega obmejnega območja. Koncept narodnosti je v javnih diskurzih 19. stoletja počasi postal bistvo razlikovanja med Brici kot Slovenci in sosednjimi Furlani oziroma Italijani, kljub temu da so prebivalce na obeh straneh združevale podobnosti na ravni ljudske kulture. Avtorica predstavi problem koncepta »občevalni jezik«, ki je bil uporabljen pri ljudskem štetju, vendar ni bil tako objektivni kot koncepta »narodnost« in »materni jezik«. Prebivalci Goriških brd so namreč v vsakdanjem življenju rabili več jezikov – pri maši, v šoli, družinskem krogu, pri petju, srečevanju z uradniki ali s pripadniki drugih etničnih skupnosti –, zato za številne občevalni jezik ni bil isto kot narodna identiteta. Na narodnostno podobo Brd sta vplivala tudi kolonat in razdeljenost v različne sodne in politične okraje. Kolonat je bil zakupniški sistem, pri katerem so osebno

svobodni kmetje v zameno za zakupnino prevzeli obdelovalno zemljo s pripadajočimi nepremičninami, zato je bila etnična podoba pokrajine pogosto odvisna od gospodarja in menjave kolonov. Upravnopolitična razdeljenost je bila povezana z vprašanjem rabe slovenskega ali italijanskega jezika, prav tako je bilo pomembno vprašanje jezika v Cerkvi. Zato so bile za slovensko kulturo in narodno gibanje toliko pomembnejši šole, ki so skrbele za opismenjevanje v slovenskem jeziku, ter delovanje posameznih duhovnikov, ki so pomembno vplivali na rabo jezika.

Narodni aktivisti pa so Brice spodbujali k izkazovanju narodne identitete tudi v vsakodnevni kulturni praksi, predvsem s petjem slovenskih pesmi. Temu delu – ljudski kulturi in njenemu pomenu za narodno zavest – je namenjen osrednji del monografije. Ljudske pesmi so postale nacionalno pomembne, zato so jih zbirali, objavljali in prirejali. Tu so našle svoj prostor tudi pesmi iz Brd. Pevski zbori so postali pomemben akter pri razširjanju ljudskega izročila in s tem pri dviganju slovenske narodne zavesti. A velik del zborovskih repertoarjev so predstavljale priredbe, zato je ljudska pesem izgubljala avtentičnost. Aktiviste je zanimala njena družbena in mobilizacijska funkcija. V njenem razširjanju so videli branik pred škodljivim vplivom tujih, predvsem furlanskih, pesmi. V Goriških brdih so pevski zbori delovali pod okriljem večine društev. Petje pa je Brice spremljalo tudi zunaj društvenih okvirov, kjer so v neformalnih situacijah pogosto peli italijanske in furlanske pesmi. Te so se med prebivalci širile predvsem s šolo in z vojsko. Zunaj društvenih okvirov so imele pri petju pomembno vlogo še fantovske skupnosti, ki so skrbele za družabno dogajanje na vasi. Avtorica se dotakne tudi repertoarja ljudskih pesmi z motivi iz vsakdanjega življenja Bricev. V njih so se odražali kolonat, italijanska politika med obema vojnoma, iskanje dodatnega zaslužka in migracije. Petje je bilo del ritualne prakse, povezane

s praznovanjem, z ženitovanjem in drugimi navadami, ki jih je narekoval ritem življenja. Ne nazadnje pa je spremljalo kmečka opravila, služilo zabavi ali posprenilo mrtve ob njihovi zadnji poti.

Petje je tesno povezano z načinom življenja, kar avtorica nazorno prikaže tudi na primeru Goriških brd. Tamkajšnje pesmi so že davno našle svoj prostor v slovenski folkloristiki in njenih raziskavah. Izvirnost monografije vidimo ravno v teoretskem okviru procesov oblikovanja enotnega slovenskega naroda in vključevanju ljudskih pesmi v narodnoformativni proces. Monografija je izjemno zanimiva mikroštudija Goriških brd, vsakdanjega življenja njenih prebivalcev in njihove ljudske kulture – skozi to pa vpetosti v širše dogajanje na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja in na začetku 20. stoletja. Avtorica spretno prikaže tudi duh časa, saj je obsežno terensko delo nadgradila z analizo goriškega časopisja in javnih diskurzov, v katerih so dopisniki izražali svoj pogled na narodno zavednost Bricev. V tem obmejnem prostoru je bil namreč narodnozavedni in politični pomen slovenske pesmi večji.

Monografija je nadvse privlačno branje za vse, ki jih zanimajo narodnoformativni procesi, kot tudi za tiste, ki bi radi izvedeli kaj več o življenju v Goriških brdih in ljudskem izročilu tega območja. Napisana je z vso strokovno natančnostjo, hkrati pa iz avtoričine skrbne vključitve pričevalcev in terenskega dela, pravzaprav že iz izbire raziskovalnega problema, vidimo njeno navezanost na Goriška brda, kjer je preživela mladost. Za raziskavo o pesemski tradiciji Goriških brd je leta 2012 prejela tudi nagrado Slavističnega društva Slovenije za najboljše doktorske študente.

Jelka Piškurić

Navodila avtorjem

Dileme so znanstvena periodična revija, ki jo izdaja Študijski center za narodno spravo. Prispevki, ki jih objavljajo *Dileme*, se ne honorirajo. Morajo biti izvirni in ne smejo biti predhodno objavljeni v nobeni drugi znanstveni reviji. Prispevki so recenzirani.

Prispevke je treba poslati na naslov uredništva oziroma po elektronski pošti na naslov glavnega urednika (renato.podber-sic@scnr.si). Obsegajo naj okoli 30.000 znakov s presledki in sprotnimi opombami oziroma eno avtorsko polo. Vsebujejo naj:

- KLJUČNE BESEDE (do pet), ki naj odražajo vsebino prispevka;
- IZVLEČEK (največ deset vrstic), ki mora biti razumljiv brez branja celotnega besedila članka;
- POVZETEK (največ 30 vrstic), ki mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti obravnavanega problema ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

Avtorji naj navedejo naslednje podatke: ime in priimek, akademski naziv, delovno mesto, ustanovo zaposlitve in e-naslov. Za lektoriranje prispevkov in prevod povzetkov poskrbi uredništvo.

OPOMBE morajo biti pisane enotno kot sprotne opombe pod črto. Lahko so vsebinske ali bibliografske:

- BIBLIOGRAFSKA OPOMBA mora ob prvi navedbi vsebovati naslednje podatke: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko

gre za objavo v periodični publikaciji ali zborniku, njegov naslov) v ležečem tisku, založbo, kraj in leto izida, stran(i), v nadaljevanju pa se rabi smiselna okrajšava.

Primer monografije: Stephaine Courtois, *Črna knjiga komunizma*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (dalje Courtois, *Črna knjiga komunizma*), str. 916.

Primer periodične publikacije: Vida Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega odpora 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2/1992 (dalje Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto KPS«), str. 101.

Primer zbornika: Tamara Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu po maju 1945«, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998 (dalje Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu«), str. 116.

Pri navajanju ARHIVSKIH VIROV je treba navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, če ga rabimo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), signaturo fonda (če jo ima), ime fonda ali zbirke (v nadaljevanju se rabi smiselna okrajšava), številko tehnične enote (fascikla, škatle) in arhivske enote ter naslov citiranega dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (dalje AS 1589), t. e. 1499, l. 1946: Organizacijsko in politično poročilo okrožnega odbora OF Maribor 17. aprila 1946.

Pri SPLETNIH VIRIH navedemo naslov spletne strani in datum izpisa oziroma vpogleda.

Primer: <http://www.fas.org/irp/agency/army/cic.pdf>, 13. 11. 2009.

Instructions for authors

Dileme (Dilemmas) is a periodical scientific journal published by the Study Centre for National Reconciliation. Authors do not receive payment for contributions published in *Dileme*. The contributions must be original and cannot have been previously published in any other scientific journal. The contributions are subject to peer evaluation.

Contributions should be submitted to the editorial office or to the e-mail address of the editor-in-chief (renato.podbersic@scnr.si). Contributions should contain around 30,000 characters including spaces and footnotes. They should include:

- KEY WORDS (up to 5) that should reflect the contribution's content;
- AN ABSTRACT (up to 10 lines) that should be understandable without having to read the whole article;
- A SUMMARY (up to 30 lines) that should present the purpose of the contribution, the main characteristics of the issue, and the most significant findings and conclusions.

Authors must provide the following information: name and surname, academic title, employment position, name of the institution where they are employed, and e-mail address.

Proofreading of contributions and translation of summaries will be provided by the editorial board.

NOTES must be in the form of footnotes uniformly through the whole text and can be substantive or bibliographical. Upon first citation, A BIBLIOGRAPHICAL FOOTNOTE must contain the following: name and surname of author, title of cited work (title of periodical or miscellany in case of an article published in one) written in italics, publisher, place and year of publication,

page(s); when referencing the same source multiple times, an appropriate abbreviation should be used.

Example of a monograph: Stephaine Courtois, *Črna knjiga komunizma*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (onward Courtois, *Črna knjiga komunizma*), p. 916.

Example of a periodical: Vida Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega odpora 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, no. 2/1992 (onward Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto KPS«), p. 101.

Example of a miscellany: Tamara Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu po maju 1945«, in: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ed. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998 (onward Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu«), p. 116.

When citing ARCHIVAL SOURCES, the following must be listed: archive (upon first citation: the whole name; when referencing the same source multiple times: an appropriate abbreviation in brackets), signature of fond (if available), name of fond or collection (when referencing the same source multiple times, an appropriate abbreviation should be used), number of technical unit—t.u. (storage folder, box) and number of archival unit—a.u., and title of cited document.

Example: Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (onward AS 1589), t.u. 1499, yr. 1946: Organizacijsko in politično poročilo okrožnega odbora OF Maribor 17. aprila 1946.

When citing ONLINE SOURCES, the URL of the web page and date of retrieval should be listed.

Example: <http://www.fas.org/irp/agency/army/cic.pdf>, 13 Nov. 2009.